

ЄВГЕН

ЧЕРНЯК

ЛИСТИ

З

ЧУЖИХ

КРАЇВ

Література і Мистецтво

■ ЧЕХІЇ ■ А В С Т Р І Ї ■

П О Л Ь Щ І ■ Н І М Е Ч У Н Н И

Є В Г Е Н Ч Е Р Н Я К

Л И С Т И
З Ч У Ж И Х К Р А Ї В

І Т А Л І Ї ■ Ф Р А Н Ц І Ї

■ Д В О У ■ Л І М ■

Є В Г Е Н Ч Е Р Н Я К

Л И С Т И
З Ч У Ж И Х К Р А Ї В

ПОЛЬЩІ, НІМЕЧЧИНІ,
ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ,
ІТАЛІЇ, ФРАНЦІЇ

ЛІТЕРАТУРА і МИСТЕЦТВО
ХАРКІВ—КНІВ
1932

Супер-обкладинка роботи худ. М. Б. Фрідкіна

Польща

Версальська угода 1921 р. пошматувала Європу так, що нині люди, колись навіть дуже добре обізнані з старими мапами, часто-густо плутають країни, столиці, міста, не згадуючи вже про мешканців, що залюднюють ту чи іншу країну. В мировій угоді, що складалася за Вільсоновими принципами (чотирнадцять «славетних» пактів декларації) на практиці тих принципів зовсім не додержано. На сьогодні, можна сказати, ми маємо ще більшу, ніж перед війною, невідповідність між державною територією та її людністю. Перша-ліпша держава є яскравий зразок цього — Польща, Чехія, Румунія та ін. Країни, де державні кордони не виходять за етнографічні межі, це виключно держави, що були під операційним ножем версальських миротворців. Візьмімо великі колись держави, що воювали проти Антанти: Німеччина — там самі німці, Австрія — теж. Територію цих держав дуже врізано і, виходить, відтято часто-густо не тільки інші народності, але й корінну людність.

Через таке перекреснення, європейська мапа прикрасилась новими країнами, столицями, вільними містами і т. ін.

І от, цікаво придивитися як живе континент після такої солідної операції, як точиться там життя, які відбуваються зміни, і взагалі — що сталося там після революції.

Заздалегідь хочемо попередити читача, щоб він не ждав серйозних угрунтовань, цифрового матеріалу, — це будуть звичайні враження, переказані так, як відчував їх автор цих рядків. Спробую переказати ці враження по змозі так само, як вони занотувались у пам'яті.

Найближчий шлях з України до центральної Європи веде через Польщу, тому з неї й почнемо наші нотатки.

Кожному, обізаному бодай із політграмотою Коваленка, тепер відомо, що творці, які викраювали на європейській мапі місце для Польщі (не торкаємось тут безперечного історичного права Польщі на існування в етнографічних межах), ставили перед нею конкретні завдання. Треба було утворити бар'єр між Європою та Азією (читай більшовиками), а з другого боку цей бар'єр кінче потрібний був, щоб відокремити більшовиків від німців, що їх розгромила та пригнобила Антанта. Отже, з цих міркувань виходячи, Польщу складено так, що в ній 51% чужої території та 47% не-польської людности. Через це саме Польща тепер подібна до старої Австрійської монархії, тільки далеко меншої і набагато гіршої.

Тільки потрапите до Польщі, то вам зразу робиться якось ніяково. До вас і ставлення від польської адміністрації ввічливе, часом аж надто (з особливим польським відтінком, в якому є навіть доля підлещування), але все ж відчувається, що це все нещире, що говорить — стеде, а камінця за пазухою тримає.

Ви в Здолбунові. Хто там був перед війною, той відразу його впізнає: нічого не змінилося, хіба тільки орлів стало до гібелі — де не повернеш голову, скрізь ця роз'ятрена птиця — на стінках, на шапках, на вагонах, на завісках, скрізь вона там у вічі так і лізе.

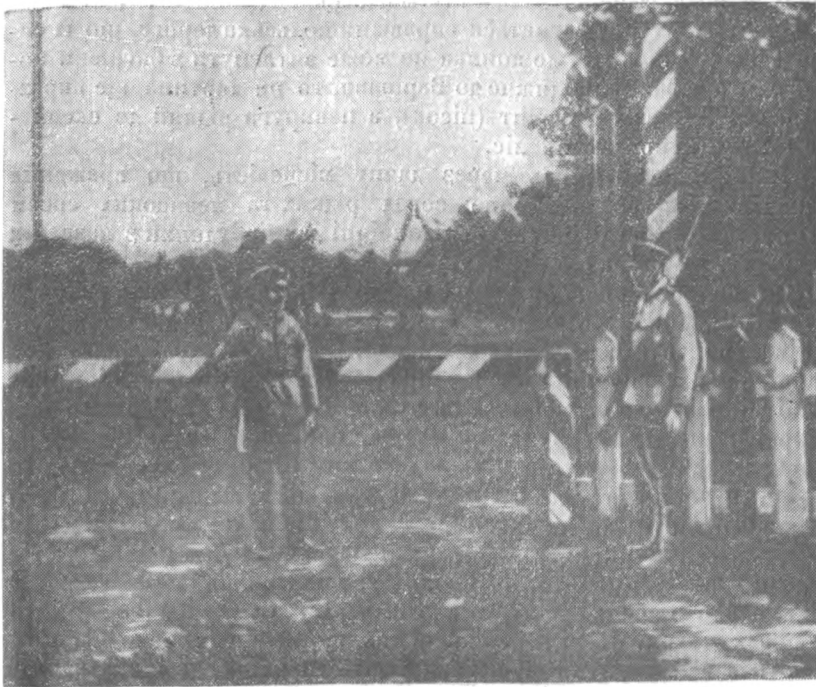
Іде нас із Союзу чимало, хто російською мовою розмовляє, хто українською. Урядовці вас розуміють, але розмовляють самою польською мовою. Та тільки но відвернется хтось із старших урядовців, посильний рубає по-українському: «Гроші поміняти не бажаєте?»

В поїзд вас відразу вражає не чистота, не вигоди, а розкіш: розкіш так і б'є у вічі. Один харківський лікар, дуже вражений цими розкошами, мадає завіску, подушки — все аж кричить і знову таки з усього орли на вас позирають. Досить глянути на встатковання купе, і кожному буде ясно, що Польща живе не по своїх достатках. Це держава шляхтичів. Галицькі українці дали їй назву: w grubie siedzi, а за honor stoi (в грубі сидить, а за честь стоїть), перефразовуючи польське: bida w kamianicy, ale hor na ulicy (в хаті злидні, а на вулиці гульня).

Вже вночі приїздимо до Рівного. Із станції висипає до поїзда сила народу. Чути тільки польську мову, та й враження від зовнішнього вигляду станції, орлів та людей зовсім польське. Це враження ще збільшує сила військових. Ними густенько пересипані цивільні.

Треба, до речі, зауважити, що по невеликих станціях у Польщі завжди людно, бо туди сходиться ввечорі майже всл містечкова аристократія, і це вважається за особливий шик. Тут же в Рівному сідає багато публіки, переважно військові. До нашого купе сіло двоє, на перший погляд ніби поміщики, обидва в подорожніх із вовчого хутра дохах. Нас зацікавило, що в коридорі вони розмовляли по-польськи, а коли зайшли до нашого купе й почули, що в нас російська мова, то перейшли на німецьку (потім виявилось, що це були німецькі інженери). Решта пасажирів, крім нас, все військові, а через те вся вагонна обстава так виглядає начебто ви недалеко від фронту.

Проїхавши Рівне, ми звернули увагу на електричне світло понад залізницею. Невже електрифікація окраїн в Польщі провадиться? Коли проїхали таких пунктів декілька, я не витримав і звернувся

Стик двох світів

до своїх сусідів — один з них дуже чемно пояснив, що жадної станції тут нема і навіть нема залюднених місць; це лісорубні роботи, а майже по всіх тартаках є електрика. Річ проста — це Польща свій торговельний баянс збільшує українським лісом (їдемо Волинською губернією); гроші на встаткування тартаків дали американці. Комбінація немудра: ліс український, дешеві робочі руки українського голодного селянина, машина за долари, технічна сила — німці, ліс ріжуть, аж гуде, та в польську скарбницю. Експорт лісу в польському торговельному баянсі солідну має вагу.

І далі на кожній станції військових сила. Із цього внутрішнього фронту всенька та згряя дармоїдів їде до Варшави, розважитись у столиці після «важкої роботи» в глухій провінції.

Особливої різниці між Волинською губернією та центральною Польщею ви не помічаєте, тільки інший характер таких самих нужденних, обдертих хаток, такі самі злиденні господарства й такі самі широкі, безмежні панські лани. Вже в центральній

Польщі повз головну залізничну магістралу (чинник вищої маґеріяльної культури) тягнеться справжня польська дорога, що її оспивав ще Руданський, де коняка не може витягнути з багниюки порожнього воза. Що ближче до Варшави, то ця картина ще виразніша стає. Кеписький ґрунт (пісок), а навкруги рідкий до експлуатації ще непридатний ліс.

Поїзд швидко мчить через дачну місцевість, що враження справляє теж досить мізерне: серед рідких та невисоких сосен стирчать гордовито вичепурені опрічні дачні будинки з назвами: «Ольця», «Бронця», «Стефа» і т. ін.

Все це нагадує, що вже близько Варшава. Ніяких більше пам'ятних річей не видно і через дві години перед вами двома рукавами розкидається чудова Висла, що знову сходиться в одне річище під залізничний міст. По ній сновигають чудернацькі, різноманітні малі пароплавики. Між чудовою Вислою та Варшавою — широка, розмита струмками площа, обернена на смітничисше. Восьма година ранку, а вже кілька возів складає сміття, і коло кожного возу гурт жахливих, обдертих постатів жінок та дітей старшого віку, що порпаються, наче кури, у звалених купах сміття. За смітничисшем ідуть ряди маленьких будинків. Від старости вони загрузли так глибоко в землю, що вікна майже землі дістають. Покрівля — чи то з гонту, чи то з драпки — густо поросла мохом. Двері перекошені так, що, певно, чимало клопоту мають власники, щоб відчиняти їх. Це околиці, де живе єврейська біднота (гетто). За цими кутками йдуть різні виробні, де на подвір'ях валяється безладно сила брухту — картина, що нагадує наше паротягове кладовище 1922 року.

Поїзд креслить дугу і ви потрапляєте до варшавського вокзала. У вас добрі наміри зупинитися двіє на три у Варшаві, оглянути місто, старовинні пам'ятки, взагалі все, що є пам'ятного в столиці молодій «демократичній» республіці. Побачивши зовнішній вигляд вокзалу, ви наче розчаровуєтесь: стільки чули ви за це чудове місто, Парижем у мініатюрі прозване, і ось такий сірий та непоказний вокзал. Не встигли ви увійти чи то до великої залі, чи то до сараю, як у вас уп'ялося сотня очей, аж неприємно стає. Спочатку вам здається, що це просто цікаві роззяви, яких скрізь по вокзалах буває чимало. Аж ні, ви почуваете, що ці люди якось особливо вами цікавляться, і виходить з вокзалу. Але почуваете, що ці десятки очей, які вас зустріли, стежать за вами й далі. Іноді делікатно, обережно, а іноді просто нахабно, настирливо крутяться перед вашими очима. Коли раз-другий побачите за собою підозрливих панків чи просто людей вільної професії, то не треба бути досвідченою людиною, щоб догада-

Варшава. Всередині замок, збудований у часи Зімунта III

тись, що це янголи-охоронці вас стережуть, щоб з вами була чого крикрого не трапилось. Це звичайні польські шпики, які вже заздалегідь на вас чекають на вокзалі (треба сказати, що нічого нема легшого, як пізнати наших краян: без багажу, замість валіз—вузлики, часто не в зовсім свіжому вбранні, а коли і в новому, то такої якості, що її видно здалека). Так, починаючи з вокзалу, чи будете ви оглядатись, чи ні, і чи підозрюєте, чи зовсім за

це й не думаєте... це закони нової республіки — кожного підозрювати й за кожним стежити.

Припустімо, ви людина така смілива, що не звертаєте на це уваги й ідете. Починаєте шукати готель. В одному — нема вільних кімнат, в другому вам теж відмовляють. Спочатку ви вибрали які краще, але відмови примушують вас зменшити свої вимоги; ви вже зійшли на самий низ, але усе кімнат немає. Хоч знову на вокзал. Ви безпорадно стоїте, аж раптом до вас підбігає панок: чи не шукає пан готелю? Де пан хоче? І називає цілу низку готелів, де вам уже відмовлено.

Ви зрадили, але, прошу вас — 15 злотих! Це так зване «факторове», яке ділиться поміж суб'єктом, що привіз вас, та портьє. Сторгувались за кімнату. Добуваєте свій пашпорт. Червоний — емблема радвлadı — серп та молот! У портьє витягується обличчя. Пашпорта забирають, мовляв для реєстрації, і ви шпаціруєте без документа.

Починаєте оглядати пам'ятки старовини, музеї й просто вештатись по вулицях Варшави. Спочатку це цікаво, Варшава, особливо в центрі, дуже людна, жива й шумна. Але на головних вулицях, оглянувшись раз-другий, починаєте вже придивлятися — може ви помилились? Далі починаєте вже нервувати — на кожному кроці ті самі «янгולי»! А, звісно, який може бути огляд в такому стані. У вас щохвилини меншає цікавість до польських пам'яток, але хочеться ще побувати в Лазеньках, в чудовому мальовничому місці, де ставок, старовинний парк і палац. Лазеньки оспівували всі кращі польські письменники. Підходите до брами — коло неї військові (недалеко живе Пілсудський). У вас уже охота пропала — стоїте і вагаєтесь. Вас наздоганяє якийсь панок. Може він і порядний... Але у вас такий уже настрій, що це за вами стежать. Треба багато сміливости, щоб ви зважились увійти (на брамі вартовий). А що як у вас спитають документа?

Припустімо, що сміливости вам не бракує, і ви оглянули Лазеньки. Але на цім варшавські пам'ятки не кінчаються та й недалеко Варшави є чимало старовини, що має величезне значення. За 7 верстов від Варшави є старовинний замок Вілланів, куди веде чудове асфальтове шосе (воно тим більше вражає, бо прокладене через поле). Верстов за п'ять від Варшави ви потрапляєте в алею дуже старих величезних тополів, точнісінько як у нас на Україні по колишніх польських маєтках. Проїхавши кілометрів зо два цією алеєю, бачите й самий замок. Перед старовинним кляштором у парку — чудової візантійської різьби мавзолей. Вхід до парку закриває важка залізна, старої роботи, брама. Щоб дістатись до неї, треба пройти міст, перекинутий через

широкий канал, де води тепер немає. За ворітьми красується чудовий замок, роботи кількох італійських майстрів, як Белотті, Цероні Аффані та Августін Лоцці; замок дуже старовинний, хоч і має ознаки пізнішої реставрації та оздоблення. Навкруги нього чудовий стрижений парк, подібний до версальського — ця подібність безперечно свідчить звідки запозичено його форму. Парк кінчається чудовим широким ровом, повним води. За ровом дерева підстрижено так, що здалека вони видаються рівною чорною стіною. Колись давно там був монастир св. Войцеха; як давно він стояв, історія навіть не знає, є тільки дані, що цей монастир 1377 р. був перепроданий лицареві Станіславу та що, після довгих перипетій, цей маєток купив король Ян Собеський за 35.000 злотих, а що королі польські за конституцією не мали права мати бодай і п'ядь землі у власності, то король цей знайшов підставного купця Марка Матчанського, який пізніше був руським (українським) воєводою. Довідавшись про це, шляхта влаштувала королю скандал на соймі; виступаючи воєвода Познанський кричав: «права, Відлянів — шмат піску, але й на цім піску сидів би шляхтич, а під боком другий». Дуби в парку, що в пні досягають 3¹/₂ метрів радіусом, свідчать, що справді місце, де ви пробуваєте, дуже старовинне.

В замку сила різної давнини, це здебільшого є наочні пам'ятки польської історії, надзвичайно багаті й надзвичайно різноманітної в часи власника цього замка, короля Собеського. Герой перемоги під Віднем дістав у дар від папи Інокентія XI чудової роботи бюрко чорного дерева, оздоблене слоновою кісткою та перлами; зсередини воно має вигляд храму й вкрите різьбою речень із святого письма. Сила різних прекрасної роботи картин та портретів, часто-густо дуже видатних майстрів італійської, голландської, французької та фламандської школи, як от Ренні, Батоні, Давід, навіть Рубенс. Є й такі картини, що нагадують старі часи польсько-української історії, а саме «Смерть Стефана Потоцького під Жовтими Водами» (художника Ю. Коссака), яка вражає величезним контрастом — блискуча польська магнатерія й сіра козацька маса. Багато портретів гарної роботи невідомого автора, очевидачки, двірського королівського маляра, серед них портрет Любомирської, яку застала Велика французька революція в Парижі й яку страчено на гільйотині разом з представниками французької аристократії.

Коло замка кілька невеличких будівель, де міститься ресторан. На кожному кроці військові, все загачене військовими, аж моторошно стає, коли ви трапляєте туди, — там у вас, цивільного, втуплюється сила цікавих очей. Ви не встигаєте з'їсти замов-

лене й прожогом виїтаєте з ресторації. Швидше до міста, а в місті у вас уже такий настрій, щоб якомога швидше вивратись із Варшави. Йдете в нашу колонію-консулат, яку хочете відвідати. Щоб полегшити догляд її і тих, хто туди ходить, її приміщення проти поліції. Таким чином, як ви не пручаетесь, ви весь час під поліційним доглядом. Не дурно про Польщу кажуть, що це така сама поліційна держава (і це правда), бо нею й досі керують на підставі старих царських законів. І характерно, що волелюбна «демократична» Польща уживається з цими законами досить спокійно. Навіть «великий демократ» Пілсудський, зробивши після перевороту деякі зміни в курсі польської політики, закони лишив непорушними.

Останній курс його політики можна характеризувати, як фашизм у захованій формі. Чому в захованій? Бо процес фашизації всього життя ще не доведено до кінця. Є ще профспілки, різні робітничі й селянські організації, а головне національні меншості, що становлять, як сказано вже, 47% не-польської людності — все є ще серйозна перешкода цілковитій фашизації всього життя країни, хоч у цьому напрямі робота провадиться і тільки оте «прокляте» національне питання (креси) роблять трохи відмінною польську ситуацію від італійської. Польський фашизм активніший за італійський, бо йому ще треба провести низку заходів, щоб підбити все політичне й економічне життя під фашистську систему. Коли Пілсудський прийшов до влади, в політичному житті Польщі сталися чималі зміни. Хоч Пілсудський, вчинивши переворот, не зумів у галузі економічній нічого нового видумати і змушений був, так як і його попередники, розпродувати частинами Польщу американцям, але багато де в чому політика Пілсудського сягає далі й є багато мудріша від політики його попередників — Вітоса-Грabsького. Візьмімо хоча б галузь найбільше нам цікаву, — креси взагалі та Галичину зокрема. Знаємо, що Вітос-Грabsький, як виразники волі найагресивнішої польської шляхти, провадили політику, розраховану на швидку колонізацію кресів. Проводили парцеляцію поміщицьких ґрунтів, садили на них масово-польських колоністів, відчили українські школи, запроваджували польську адміністрацію, взагалі вели рішучий курс на денационалізацію кресів, на збільшення там польського елементу, щоб, спираючись на цей елемент, вести вже широким кроком колонізацію місцевої людності. Пілсудський, прийшовши до влади, рішуче змінив цей курс на безперечно розумніший. Він дійшов висновку, що курс на колонізацію 9 мільйонів інородців у Польщі — «затяга сумасшедшая». Йому далеко було важніше мати на своєму боці 9 мільйонів інородців, ніж кілька сот

тисяч колоністів на кресах. Він зразу припинив колонізацію кресів польським елементом, почав обмежувати адміністрацію на кресах, почав діяти підкупами, датками місцевої буржуазії, роздаючи їй невеличкі державні посади. І, як бачимо наочно, зголодніла на посади українська та білоруська буржуазія дуже швидко взялася за цю принаду. І той факт, що сьогодні весь дрібнобуржуазний нацменівський табір іде під гаслом співробітництва з урядом Пилсудського, безумовно свідчить, що до цього спричинилась якраз ота зміна політики.

Тепер мрії про «соборну» знову витають в гарячих головах галицьких політиків. Вождь колишніх січових стрільців, Трильовський, повернувшись оце, знову буде організовувати нових січовиків. Єдиний, хто не може пристати не тільки на будь-яку політику, але взагалі до поляків — це колишній президент галицької республіки доктор Євген Петрушевич. Його орган «Український прапор», що виходить в Берліні, шле прокльони на окупантів-насилників, друкує меморандуми президента до Ліги Націй (до речі сказати, на них ніхто не звертає ніякої уваги), містить всілякі матеріали про страхіття польської окупації, ганьбить галицьких політиків ім'ям зрадників-хрунів, і цим, безперечно, до певної міри, примушує інші групи дрібної галицької буржуазії до польсько-української угоди спускатися на гальмівцях, бо ця ж популярна ідея співробітництва з урядом не має широкого відгому в масах. Отже, Пилсудський свою політику провадить двома методами: купівля, приваблення посадами керівників дрібнобуржуазних партій та терор у низах. У Польщі терор проти робітничого революційного руху коли й не проголошено відверто, то широко практикується. Ми вже згадували про польську політичну поліцію, — крім того, що кожний буржуа-міщанин є шпик своєї держави. Жадна країна не має такої сильної поліційної системи, як Польща, що використала цілком досвід царської охоранки, австрійської та німецької поліції, а ці три школи увінчано ще й великим досвідом підпільної роботи і ППС, з якої рекрутують таємну поліцію, і самого Пилсудського.

Що нагадує в Польщі царську Росію — це хабарництво. Я вже згадував, що без хабаря не дістанеш навіть кімнати в готелі. І скрізь ви бачите це нечуване хабарництво: беруть всі нижчі й вищі урядовці, всі чини й всі ранги, беруть так, що стара царська поліція — прямо ідеал.

Беруть одверто, коли не даси, — допоминаються, просто кажучи — вимагають.

В Польщі велике затоварення. Заходиш до триповерхової крамниці — згори до низу все набито крамом, а покупців катма.

Варшава шумить, кипить життям на вулицях. Маса (сотні) машин. Повні тротуари людей. Але все це здається таким несталым, тимчасовим, зовсім не справляє враження чогось міцно усталеного.

Куди не зайдете, чи до ресторану або кафе, чи до театру, скрізь сила родовитої аристократії, надміру розкішні туалети, яких власниці кожним рухом, поворотом хочуть на себе звернути увагу. Всі готелі переповнені поміщиками, що прибувають з провінції освіжитись у столиці. З усіх європейських міст Варшава найбільш паразитує на тлі нужденної брудної провінції.

Польська поліція, погордливі погляди панів, хабарництво — все це справляє на вас гнітюче враження. Вам уже нічого не хочеться, — ані старовинних пам'яток, ані польської опери... Вам хочеться спочити, захватись від поліційних очей. Отже, швидше, якомога швидше, з Варшави. Розплачуєтесь нашвидку в готелі, «чай» солідний (за нього обов'язково згадають, якщо ви ненароком самі забули) — і на вокзал, щоб узяти пляцкарту до Німеччини. Знов ці стоокі шпикі — ваші останні тортурі. Ось ви сіли в поїзд, щоб покинути цю надмірно «гостинну» країну.

Коло поїзда метушня, багато дам, що когось проводжають, квітки, фронти шпиків, свистки кондукторів, — врешті гасло ріжком, і поїзд рушив.

Вам з грудей виривається передостанній подих польським повітрям (останній збережить, бо ще перевірятимуть паспорт на польському кордоні). Набираєте в легені нового повітря і роздивляєтесь на своїх сусідів у купе.

Німеччина

Під'їжджаючи з Польщі до кордону Німеччини, ви зразу ж відчуваєте подих цієї організованої країни. Починаючи з кондуктера, кондуктора, провідника — все до дрібниць справляє на вас враження чогось дуже сталого та міцного. Пашпорти перевіряють дуже швидко й чемно; перша станція, куди ви потрапляєте, просто приголомшує вас: надзвичайна чистота і нічого зайвого — все на своєму місці.

Тільки рушить поїзд, за станцією знову все для вас нове, знову кожна річ викликає подив. Дорога рівна, як писанка, на дорозі не видно піших, навіть шестидесятилітня бабуся і та з кошиком на плечах їде ровером.

Повз вікна поїзда миготять поля, сіножаті, рідше ліс. І все це таке, як у нас, всюди, де не глянь, знати величезні сліди людської праці. Навіть ліс, який у нас часто займається від паротяга, там при залізниці поділений на маленькі ділянки, розташовані глибокими вирізними доріжками. Вам здається, що ви не лісом їдете, а величезним природним парком. Ці доріжки, виявляється, мають утилітарне значення — не дати поширюватись пожежі, яка може спалахнути від іскор паротяга й завжди починається з сухої трави.

Вражає така рясочка. Яку б пору року ви не взяли, німець завжди починає свій трудовий день вранці о 6 годині — весною він о 6 годині на полі, восени, коли ще темнуватو теж о 6-й іде на поле (копати буряк) і в жнива, коли вже сонце високо, він також не хапається й вирушає рівно о 6-й. Це дуже дивує того, хто знайомий з умовами нашого сільського господарства: хліб посів, сонце вже високо, а робітників у полі немає.

Села в Німеччині досить густо, земля завжди, як правило, розташована коло села і рівно о 12-й годині вдень німецький селянин кидає все на полі, навіть зброю — їде додому на обід.

Німецька промисловість механізувала сільське господарство, не тільки давши машини, а підпорядкувала, так би мовити, все сільське господарство заводському гудкові, — все по гудку, все за годинами.

Недовго доводиться милуватися німецькими полями, бо за мировою угодою союзники так урізали свого страшного ворога, що від польського кордону до столиці Німеччини всього 120 кілометрів.

Не встигли опам'ятатись від враження німецьких сіл, як перед вами починає виростати багато, страшенно багато димарів, — це

Франкфурт, тільки не той, що на Майні (той значно більший— 461.849 мешканців), а той, що на Одері, де живе тільки 70.725. Одер — чудова річка, завбільшки з нашу Десну, приблизно. Вона нагадує наш краєвид на Україні. Понад річкою заплави луки, ліс, як у нас, тільки от димарі, сила димарів роблять картину відмінною, а коли придивишся, то зразу помічаєш, що й луки не тягнуться так без кінця, як на Україні, і лісу — вузенька смужка, а за нею річка, взята в кам'яні лещата.

У нас мають німців за черствих, сухих людей, що їм чуже почуття природної краси. Проте, кожний пересвідчиться в протилежнім, хто тільки побачить, як любовно та пильно оберігають німці кожне деревце, кожний струмок, — але все в міру. От для річки відведено скільки їй належить, от ліс і сіножаті, а далі кам'яна стіна — не смій, тут німець уже розвинув культурний приміський город, що його годує. Тому й для річки, навіть для її весняних примх, приділено певне місце.

За мостом — чудове німецьке містечко, яке, дарма, що воно завбільшки з наш Житомир, справляє своєю чистотою, рівними вулицями та акуратно розпланованими городами чудове, майже грандіозне враження.

Поїзд стоїть тільки 10 хвилин, не встигаєте оглянутись на вокзал, як ви вже знову їдете. До Берліну — як палицею перекинути, їхати годину з хвилинами — тільки во минули Франкфурт, ви по околицях, селах, буквально по всіх речах, навіть дрібних, відчуваєте дихання того велетня, що зветься — Берліном.

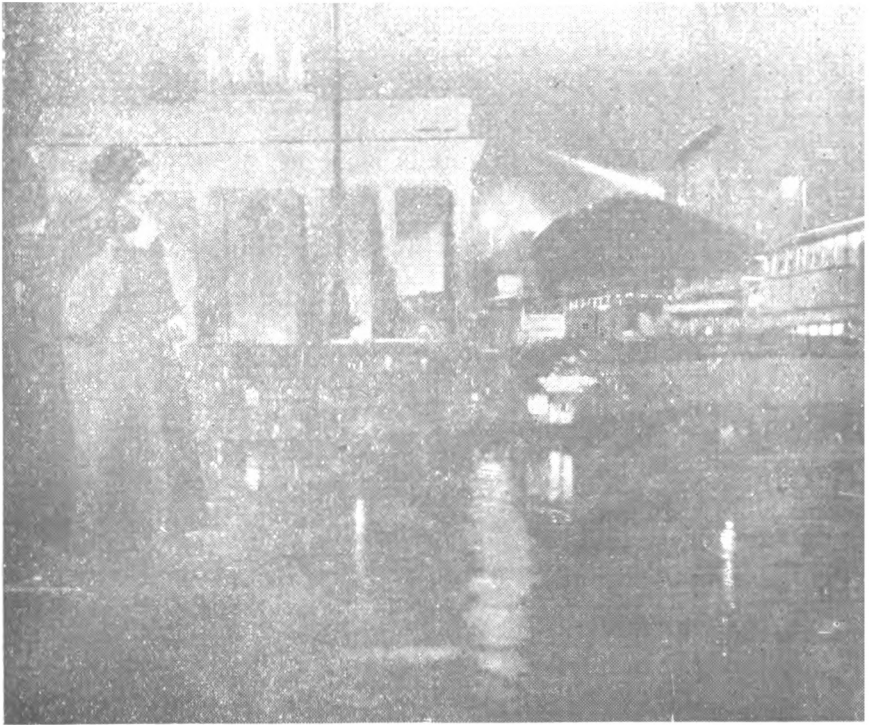
Характерна риса німецької культури — це її монолітність. Там промислові та культурні центри розташовані так завдальки один від одного, що культурний вплив по радіусу не уривається. Тимчасом у нас досить від'їхати від культурного центру, скажім, на 20 кілометрів, ба й на 10 — і подих культури вщухає. А в Німеччині культурний вплив Берліну ви відчуваєте на 20 — 30 — 40 — 50 і більше кілометрів, аж до того радіусу, де починається вже культурний вплив іншого великого міста.

Жадна інша країна не має такої багатої матеріальної культури. Монолітність німецької культури лежить передусім у суцільній густій мережі впорядкованих шляхів. Німеччина давно відома, як країна, де шляхи стоять поза конкуренцією, країна, де економічну перевагу має велика індустрія й місто. Від цього, очевидно, і залежить поширення цього культурного впливу.

Коли подивитесь на мапу Німеччини, вам упадає в очі безліч великих кружал, а між ними — безліч малих. Дуже характерно, як розподіляється людність по цих кружалах і кружальцях: на міста з людністю понад 500 тисяч припадає 8.325 тис. мешкан-

6781

Берлін. Ултер-Лен-Линден вночі.

ців, на міста від 100 тисяч до 500 тисяч — 8.305 тисяч і на міста від 20 до 100 тисяч — 8.412 тис. Яка різночла рівномірність розподілу людности: 8 великих міст дорівнюють людністю 38 меншим містам, а цих 38, як і 8 перших, дорівнюють 212 містам малим. Так ніби хтось спеціально регулював це розселення.

Причини такої гармонії розвитку треба шукати в німецькій економіці.

Німеччина — це єдина країна, де не почувається такого страшенного тяжіння — вирватись з «провінції», з села чи з містечка, — до міста, до великого культурного центру, як це є у нас та й в інших країнах. В Німеччині зручність сполучення зменшує тугу за великим містом. Бо справді, який пункт ви не візьмете — за годину-дві максимум доїдете до великого центру. коли ще взяти під увагу, що в деяких провінціях навіть трамвайні лінії зв'язують села, містечки з великим містом, то й зовсім зрозумілим буде, що бажання будь-що-будь вирватись до великого міста в масі немає.

З Варшави моїм сусідом у купе трапився німецький єврей, людина надзвичайно симпатична. До німецького кордону ми

з ним ні словом не обмовилися. Познайомилися ближче на німецькому кордоні, де він попросив мене переховати грамофонні платівки, що він віз із Варшави. Мені не міг не вразити той факт, що людина, яка їхала II клясою, з вигляду наче й не бідна, ховає від німецького контролю (тоді ще була митна війна між Німеччиною та Польщею) грамофонні платівки.

Коли лихо минуло, розбалакалися. Я довідався, що він представник однієї електричної фірми, до Варшави їздив у справах цієї фірми, дуже цікавився становищем Союзу, а зокрема, опозицією. До нас ставився з повагою, хоча з багато дечим, що в нас робиться, не погоджувався.

Чому ж і які він ховав платівки? Дарма, що зовсім у Німеччині асимілювався, не знає ні слова по єврейському, він у Варшаві накупив грамофонних платівок єврейських пісень та релігійних співів, і з ризиком для честі переховував, щоб не забрали. Яскравий приклад, що пісня — це той зв'язок з нацією, що найдовше триває в асимільованого, може й зовсім не уривається.

Калічачи німецьку мову, я давав йому відповіді на його запитання, не помітивши, як ми опинилися в передмісті Берліну.

З кожного кутка, коміну чи будинку відчувається велетенське дихання 4-мільйонного, мабуть найкраще в світі впорядкованого, міста.

В Берліні немає околиць в нашому чи навіть у варшавському розумінні. І в центрі, і на околицях асфальтований брук, чисті пішоходи, такі ж будинки. Для нас берлінські околиці — це вже справжнє місто.

Дійсно, ви вже в місті, але до центру ще далеко. Вмить минаємо кілька менших станцій і врешті зупиняємось на ставці «Ам Цоо» (Німці теж запроваджують скорочення назв).

«Цоо» — це велетенський берлінський зоологічний сад не тільки європейського, але й всесвітнього значення і з погляду кількості й рідкості своїх експонатів, і щодо впорядкування. Розташований у чудовому саду з озерами, він ще прикрашений будівлями різної архітектури. Там кожна група звірів має розкішний будинок архітектури їх батьківщини. Це не тільки зоологічний сад, він і колекція різних архітектурних стилів. Величезна будова в індійському стилі промовляє сама за себе — це дім слонів. Далі павільйон струсів. Коли зупиняєтесь коло нього, зразу на вас віє тисячоліттям старого Єгипту — він і розписаний старовинними єгипетськими малюнками. Коли розчинили двері всередину — в далечині піраміди, коло них живі струсі й кенгуру різної породи. Збоку в ряд розташовані скромні

будівлі індійських та руських (справді ж — українських) круторогих биків.

При вході до саду величезний будинок — це акваріум. Нарівні з садом цей акваріум теж є величезне культурне й наукове надбання. Він так чудесно організований, що дає змогу цілком ознайомитися з життям всіх видів риб від озера з колосальними крокодилами до морського дна з його повним життям. Колосальний інсектарій з великими досвідними роботами доповнює картину акваріуму. При виході в бік вокзалу ліворуч — велика будівля з круглою банею: це планетарій. В ньому за 20 хвилин з допомогою лектора людина, яка ніякого уявлення не має про астрономію, відчуває себе астрономом. Протягом цих 20 хвилин перед вами чудові машини демонструють всю небесну систему. І справді, речі, що перед тим були вам неприступні, стають простими й зрозумілими.

Коло зоологічного саду центр Берліну. Яка переміна! Ще 10—15 років тому всі чужинці, приїжджаючи до Берліну, висідали на Фрідріхбангоф (вокзал Фрідріха). Там і був центр Берліну: Унтер-ден-Лінден, Фрідріхштрассе. Тут близько й біржа, неподалеку найбільші в Берліні універсальні магазини, де продавців тисячі і крам підвозиться спеціальними поїздами. Туди може зайти «дикун», у якого, звісно, чекова книжка є, і він віде звідти розкішним авто, виглядаючи справжнім аристократом з квітами й дамою.

На Александерпляці раніше голці не було де впасти, там саме поблизу й берлінський поліцей-президіум — величезний, на цілий квартал, добре відомий німецькому робітництву, будинок з червоної цегли. Тепер там зовсім не те, там багато тихше стало; звісно, це не наша тиша, не Хрепчатик погожого недільного дня, але проти справжнього центру помітно тихше.

В чому ж річ? Дуже просто. Вузькі вулиці європейських столиць взагалі, а Берліну зокрема, не можуть вмістити такої сили авто, тому центр перекочував до західної частини Берліну, в Шарлотенбург, на просторі зелені вулиці. Перед війною в Шарлотенбургу по Курфюрстендам тільки коли-не-коли гурчало шикарне авто з дамами в дорогих хутрах, а тепер там конденструється все життя Берліну. Це коротке слово Цоо означає — цуп столиці. Тут кафе — «Ам Цоо», магазин — «Ам Цоо», найкращий кіно-театр — «Ам Цоо». Словом Цоо, Цоо... Тут найслапучіша реклама: ці три літери «Цоо» дають стільки світла вночі, що на майдані, як удень. Тут навколо розмістилися автомобільні фірми, розкішні магазини, — словом все, що витримує капіталістичну конкуренцію, суне сюди. І коли придивитись пильно,

то бачите, що веред вашими очима ця частина міста росте, як на дріжджах, за забитими від вулиці дошками кипить шалено жвава робота, ламають стіни й перебудовують житлові приміщення на магазини. Щотижня падають ці дошки і перед вами виростають крамниці з казковим крамом — діаманти, золото, розкішні хутра й безліч найдорожчих речей. Тут жінські черевки з шкіри гримучих змій, безліч чемоданів з крокодилячої шкіри — широкі крокодилячі з грубими пазурами лапи на чемоданах справляють особливе враження. Від тих лап стає моторошно. Скільки заради тих лап загинуло чорних та жовтих людей, поки ці лапи стали прикрасою розкішних чемоданів. Це крам для вибраних. Тут ніхто не тільки з робітників, але й з службового стану нічого не купує, ці категорії йдуть до старого центру, до Фрідріхштрассе. Тут усе тільки для вибраних, тут до магазину йдуть на власних шикарних автах, з дорогими собачками.

До речі про собачок. Кожний німець без різниці віку та класи любить собак. Навіть в квартирі в робітника, що сам од сили перебивається, дуже часто побачите собаку.

Всіх собак у Берліні налічують близько півмільйона, отже, одна припадає на кожні 8 душ. Там собака велика розкіш не тільки тому, що треба його годувати, а за нього й податок чималий доводиться платити (близько 60 марок на рік). Як бачите, місто має щось із 30 мільйонів марок податку від собак, хоча така кількість їх не може не відбиватись на надто чистім Берліні. До кінця 1927 року всі собаки були в намордниках. В оборону собак преса зняла велику кампанію. Буржуазні газети приділяли цій справі більше уваги, ніж амністії політичних в'язнів. І мер Берліну благодушно розпорядився знімати намордники в свята. За це, безперечно, потрапить у лоно «безсмертних» німецьких діячів.

Розподіл на новий і старий центр спричинився певною мірою й до класового розподілу. Новий центр увібрав у себе сметанку суспільства — буржуазію, залишивши на старому дрібного буржуа, урядовця, патріота з його кафе «Фатерляндом» та аніматором (чорне сезонне пиво).

Зідхання справнього патріота не кінчається «Фатерляндом». Коли його монархічній душі стає тісно в республіканському місті Берліні, він їде до Потсдаму.

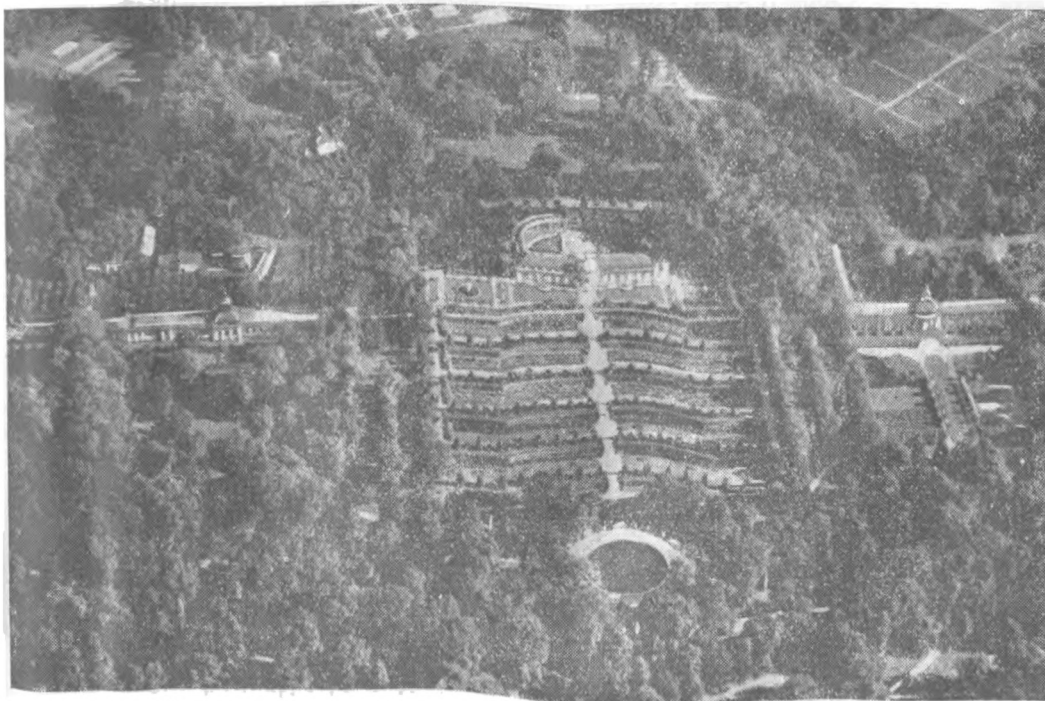
40 хвилин їзди з Берліну і ви потрапляєте до старішої за Берлін пруської столиці, резиденції пруських королів — Потсдаму.

Потсдам — чудове невеличке місто (невеличке як на німецький масштаб — 64. 043 мешканців), що, як столиця, робить

далеко помпезніше враження, навіть проти Берліну (говорю про стиль міста та дух, який там чути, а не розмір). Місто тихе, напричуд спокійне, тільки величезні тріумфальні арки та пам'ятники різним генералам, курфюрстам та королям нагадують, що це не звичайне собі німецьке місто.

Потсдам — це місце зідхань і «праці» всякого «доброго» німецького міщанина, що, мріючи про «добрі старі» часи монархії, спішить поклонитись Фрідріхові Великому (а-ля Петро I), найпопулярнішому з німецьких кайзерів. Цей німецький Петро і досі живе в душах бюргерів.

І досі вся буржуазна, міщанська, дрібнобуржуазна Німеччина Гинденбурга живе цим флейтистом (король Фрідріх умів грати на флейті). Щороку національна кіно-фірма випускає по кілька кіно-фільмів в різних варіантах з життя «Фріца» (так звать його німці). То «Фрідріх Великий у школі», «Фріц з собачкою», «Фріц і Вольтер», Фріц і Фріц... І щороку такий фільм іде під оплески.

Замок Сансусі в Потсдамі біля Берліну

У Потсдамі не тільки поклонники старого Фріца знаходять для себе духовну поживу, туди йдуть навіть ліберальніші відвідувачі. Там бо на диво чудова природа, парк. Фріц знав, де будувати замки.

При вході до славнозвісного парку перед вашим зором відкривається чудова картина живих квіткових стін, які справляють враження, що ніколи не умре у вашій уяві. Вгорі цих стрижених терас пишається чудовий, правда мініатюрний проти версальського — замок Сансусі. Дарма, що він розмірно невеликий, але завдяки тому, що ці стрижені стіни виступають терасами, справляє враження дуже великого.

В замку, крім речей з Фрідріхової обіхідки, збереглася кімната Вольтера з його поруддям.

На цю «гуманітарну» сторону Фрідріха особливо назирає німецька історія, на всі лади показуючи, як старий вже Фрідріх бере участь у своєму придворному оркестрі, забавляючи старого Вольтера.

В парку, крім ставків, красивих статуй, альтанок, фонтанів, є ще дві «славетні» речі — єгипетський обеліск та могила любих песиків Фрідріха.

Величезні касарні, масивні будинки справляють враження дійсної столиці, а великі озера, які підходять близько під касарні, надають їй значення якоїсь фортеді. Проти замка Сансусі, на протилежному боці, стоїть величезний мурований вітряний млин. Територію млина й замка розділяє глибока дорога.

У Німеччині склалася легенда, що Фрідріх майже все своє життя правував за мельником за свій спокій, мовляв, тільки почне розумний монарх розмову з найвидатнішим філософом своєї епохи, як мельник одразу пускає в рух свого млина і Фрідріх не годен заглибитися в серйозну розмову (не забудьте, що це було в XVIII віці). І треба ж видумати таку дурницю, щоб верховний феодал, що розпоряджався не тільки майном, але й життям своїх підданих, не міг забрати млина або знищити його!

Коли ви оглянете млин, зразу стане анахронізмом і вигадкою вся ця байка. Млин величезних розмірів, яких тепер рідко; очевидно, він не тільки молот на весь двір борошно, але й експлуатував підлегле Фрідріхові селянство.

Коло підніжжя замка Сансусі новішої будови палади й приміщення для державних інституцій. З боку парку в наймальовничішому кутку збудований мавзолей Фрідріха. До мавзолею ведуть чудової роботи, в мармурових колонах з різьбленими стелями, галерії. В мавзолеї вогко й темно, як у двинтарній церкві.

На досить високих постаментів вирізьблені лежачі фігури хазяїв мавзолею. Блукаєш очима по мавзолею, і в око впадає широка жовтоблакитна бинда. Що за чорт? Як вона могла сюди потрапити? Може в темряві ми помилились? Тут кладуть свої вінки тільки царі й королі, а як потрапила жовтоблакитна бинда?..

Мабуть, ще в якійнебудь країні за національний колір править жовтоблакитний. Підійшли, лапаємо (сказано — українці). Саєтова жовтоблакитна. Розгортаємо (дуже нас зацікавила): «Від першого короля України». Аж тепер зрозуміли — це був дар Василя Вишиваного, одного з Габзбургів, що його австро-німецька зграя призначила була Україні в королі. Не привів господь. А вінок все ж таки встиг покласти в цьому мавзолеї. Як це Скоропадський не подумався? Два було б — все таки реклама.

Повертаючи, зайдеш обов'язково до старовинного німецького ресторану, коло двірця.

Обставлений по-старомодному. Подають на чистих, блискучих, лубових столах. Завжди повно німецьких патріотів-обивателів; вони галасливі (результат здорових кухлів пива). Дають свинячі ніжки з кислотою капустою, заправленою кмином, яка дає такий чудовий чисто-німецький гострий аромат. Німці вминають (люб-

Столи німецької монархії

лять поїсти) й сперечаються про перевагу монархії проти республіки.

Від товстих сигар стояв стовп синього диму. По кутках на м'яких канапках тиснулися молоді парочки, що демонструють на людях, як вони щасливі.

За невеликий час німці й Німеччина зазнали чималої зміни. Німеччина до 1914 року була багата, коли не найбагатша країна, з великими колоніями, світовим впливом. На Німеччину, крім колоніальних народів, працювали і не-колоніальні. До війни в Німеччині була масова сезонна еміграція українців, росіян і поляків. Майже в кожному місті в неділю можна було бачити широкі свитки, гуцульські кожушки та кольорові хустки. Німці вважали їх за нижчі істоти, гідні всілякого жалю, хоч цей жаль був суто - платонічний, бо завжди робітник - емігрант діставав на 30 — 40 і 50% менше ніж німецький робітник, що вже був організований в профспілки, які боронили його інтереси. Тоді Німеччина гордовито співала свій гімн «Дойчлянд ібер аллес» (Німеччина над усе).

Поразка Німеччини в імперіалістичній війні, знищення її могутності та заведення контролю Антанти дуже зіпсували настрої німецькій буржуазії. Так зіпсували, що це видно було на обличчях. Німецький патріот страждав. Із скрежетом зубовним дивився він на французьких жовнірів, що купками снували в центрі столиці, і при зустрічі з ними відвертався.

Тоді вся Німеччина й столиця її — Берлін виглядали жахливо. Тяжкі умови життя, картопляні обіди, жорстока хлібна норма, смажена на маргарині бруква, робили німецького бюргера ще зловнішим, ще похмурішим; він замкнувся у собі, втратив колишній блиск. В ньому відбувалось велике внутрішнє переродження. Достаток понизився, диференціація пішла швидше, втрата колоній, зовнішніх ринків дуже вдарила по його дрібних підприємствах, зруйнувала широкі кола дрібної, часто й більшої буржуазії. А на фоні такої економічної руйни піднімався велетень — німецький пролетаріат — і дедалі частіше й частіше над Німеччиною маячить марево революції.

Потрапивши в таку ситуацію, німецький бюргер пройшов сувору життєву школу. Ця школа вилікувала його від старої пихи, він став далеко лагідніший, людяніший. Він став поважати не тільки себе, а й інших.

Отже, тепер можна з цілковитим правом вважати, що серед буржуазних країн Європи Німеччина є найпристойніша.

Такою буде здаватись Німеччина кожному з наших країн, — хто пройде через руки польських жандарів, маси шпиків і тої спеціальної польської пихи, яку бачимо на обличчі в польського урядовця.

Як уже сказано, Німеччині в час інфляції прийшлося надто круто. Все понизилось у ціні, захиталась комерційна буржуазна (умовна) німецька чесність, над усім став хазяїном долар. За два долари можна було купити добрий костюм, за дві тисячі доларів — будинок. Американці, користуючись з цього, гуртом вивозили німецькі цінності. Це так розхитало народне господарство Німеччини, що налагодити його міг ніхто інший, як той таки американський капітал.

Плян Давеса впорснув велику дозу капіталістичного морфію в німецьке народне господарство.

Німецька промисловість, одужавши після цього впорскування, заходилась коло широкої капіталістичної раціоналізації, яка ще збільшила експлуатацію німецького робітництва та понизила його добробут.

Цей тимчасовий розвій нам буде зрозумілий, коли подивитись яку суму вклала Америка в народне господарство Німеччини.

Газета «Американські Вісті» з 21 січня 1928 р. (орган, який видає американська біржа спеціально для Європи) повідомляє, що Об'єднання американських банків видали німецькій державі за три роки 895.000.000 доларів. Німеччина, одержавши таку суму для своєї високорозвиненої промисловости, раптом зазнала небувалого післявоєнного розквіту.

Також не дивно, що у Німеччині всі захоплені цим розквітом і починають мріяти про реванш, про повернення втраченого виплину, навіть про будівання панцерників. Чому б, справді, не мріяти про панцерники, маючи державний бюджет — 7.990.019.685 марок?

Але досить дочитати до кінця згадану статтю, щоб зрозуміти, що захоплення це поверхове й незабаром йому буде кінець. Там сказано, що «фінансові експерти» (розуміється, американські) визначають суму, яку Німеччина має щорічно виплачувати на похриття своїх боргів Америці, в 300.000.000 доларів, тобто 1.260 мільйонів марок, а таку суму навіть з бюджетом 8 мільярдів марок виплачувати не легко. Цей процес сплачування боргу може йти різними шляхами. Один шлях уже тепер позначається дуже яскраво — це повільне прибирання низки німецьких підприємств в американські руки. Це тільки початок, але цей процес, безперечно, буде йти далі прискореним темпом. Вже тепер є такі галузі промисловости, де великий відсоток пробуває в руках американців.

Хоч як там, а зараз німецька буржуазія розвивається, багатіє, хоч поряд із зростанням багатства ростуть й злидні, росте й безробіття, спричинене раціоналізацією промисловости. Капіталові вигідно ще утримувати понад мільйон безробітних, даючи їм напівголодний прожиток і раціоналізувати виробництво, ніж тримати ці зайві робочі руки на виробництві.

Скрізь панує надзвичайно ділова атмосфера. Німецький буржуа знову найшов себе, він знову акуратний, діловитий, і відносно чесний; це не значить, що він гербує тим, коли можна другого, а особливо нас, обдурити.

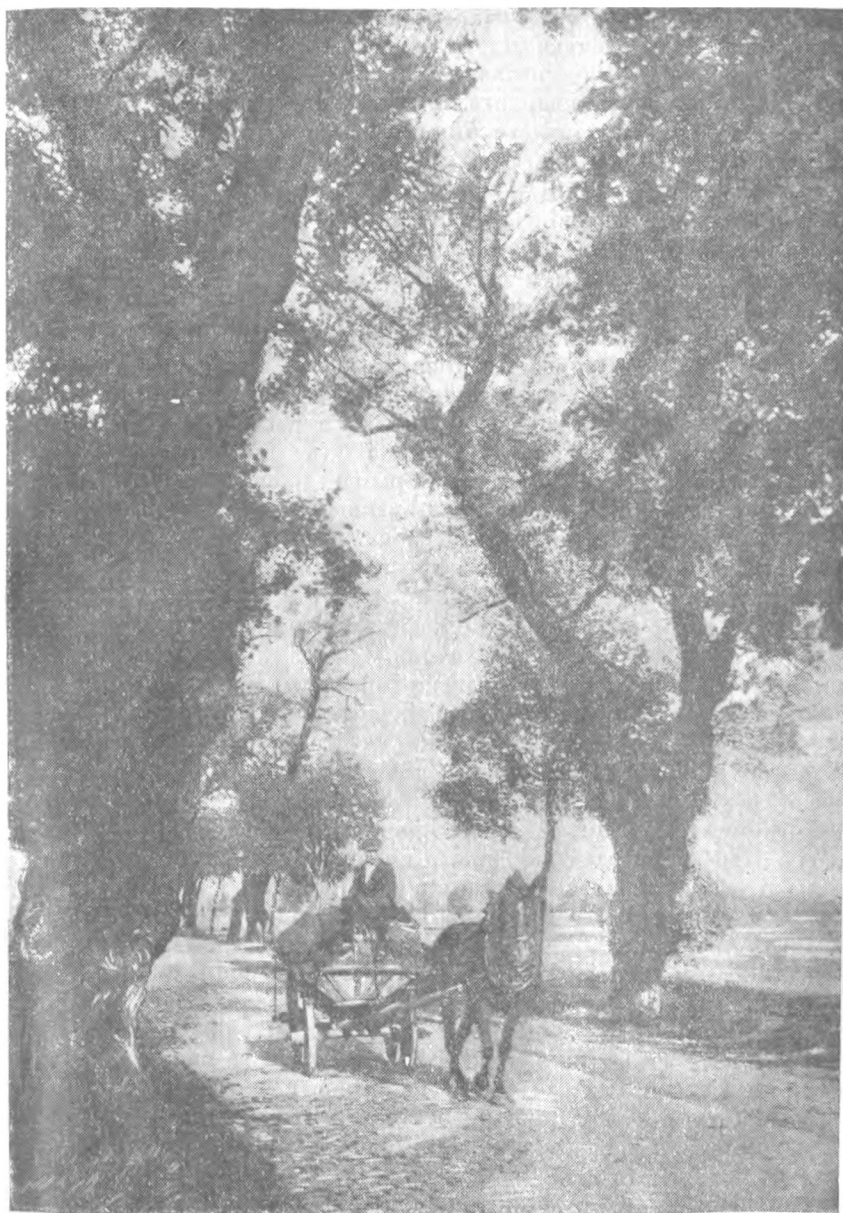
Вся Німеччина знову працює, як добре накручений механізм, дарма, що запал її йде на міцного дядечка, який цю величезну енергію дістане готовими зливками золота.

Діловий день починається рано. О 8-й годині вже все на місцях. Берлін, як ніяке інше місто, має чудові засоби пересування: поїзди міської залізниці, що кілька разів оперізує Берлін, рушають різними напрямками що 3—5 хвилин; трамваї, яких сітка дуже густо понована по місту, автобуси, величезного двоповерхового типу; унтергрудбон — величезна підземна електрична залізниця, що страшенно швидко (60 кілометрів на годину) перекидає вдень сотні тисяч люду в різні кінці Берліну і, нарешті, найкращий спосіб пересуватися — авто.

Не тільки гарні шляхи в Німеччині, але навряд чи є де кращий брук, ніж берлінський. І центр, і околиці, окрім невеликих винятків, це асфальт — не м'який, як у нас, а особливий. Берлінський брук чистий, як дзеркало, особливо після ранішнього чистення, коли його і водою вимито і витерто гумовим валом, він аж світиться. Тільки на такому брукові відчуєш ціну автомобілю.

Авто нашому краєвинові потрібне, як повітря. Щоб швидко пересуватись по Берліну в потрібне вам місце, треба вивчити всю складну систему всіх засобів. Для цього, знаючи мову, треба кілька місяців. А в авто — просто ткнеш шоферові надряпану адресу і за 10 хвилин ви на місці, та й ціна не дорожча за звичайного однокінного нашого «ванька». До речі, маленький деталь; є авта з одним паском і з двома. Виникло це через конкуренцію фірм, які кінець-кінцем порозумілися. Авто фірми з одним паском коштує дешевше, але може брати максимум дві душі. Авто з двома пасками коштує дорожче, але бере трьох-чотирьох. Це також особливий шик (правда, дешевий), — коли не маєш власного автомобіля, їхати на авті з двома пасками.

Праця в німецькій установі організована, як годинник. Розмови короткі, виразні. Ділову пропозицію тут же записує стено-

Німецька дорога місцевого значення

графістка, так само виготовляють, пишучи диктоване, діловий папірець. Навкруги така ділова обстава, що ви й собі починаєте до неї швидко пристосовуватися. Тут все йде точно і точність ця так увійшла в кров, стала таким побутовим органічним явищем, що ви не можете їй не підпорядкуватися. Не доводилось бачити, щоб якийсь з наших краян махнув рукою на ці загальностановлені правила. Навпаки, незвиклі жити за годинником, вони поспішали раніше терміну, нервували, щохвилини хапалися за годинника, мало йому довіряючи, бо вдома ним мало або й зовсім не користувалися.

О 4-й годині все закривається, все поспішає обідати. Німець йде до їдальні, розташовується самотньо, починає обідати. Німці люблять поїсти. Найпопулярніша страва — це свиняче коліно, ну й, розуміється, до нього картопля та кисла капуста. Коли на $\frac{1}{2}$ години спізнитись до обіду, то в ресторані всі свинячі коліна будуть вже з'їдені. По обіді йдуть у кафе, там німець за чашкою кави веде порожні, рідше ділові розмови, читає газети, словом, живе «політично-активним життям».

В кожному кутку Берліну є своє кафе, де й минає здебільшого життя берлінця. Кожне кафе має тільки своїх одвідувачів. Один німець гордовито нам заявив, що він з товаришем 27 років до одного кафе ходить. Кожне кафе також, мов якась історична пам'ятка, має рік свого заснування.

Виняток становить «Романське кафе», що міститься в нозому центрі проти найрозкішнішого берлінського кафе «Am Zoo», але разом з тим це «Романське кафе» є найдемократичніше й являє собою безперечно не тільки берлінський центр, а й європейський. Кого там тільки немає? Хто не буває? Збори закордонних комуністів, місце побачення берлінського комсомолу. Курфюрстердамські повії, колишні денікінські й врангелівські офіцери, польські охоронники, петлюрівські шпиги, англійські детективи — всіх там побачите. Всі п'ють кофе і читають газети. Але газети безперечно не найголовніше в їхньому відвідуванні. Там синьо від диму. Людей напхано, як оселедців у бочку, завжди повно, завжди тісно. Звільнене місце займають умить, бо на нього вже багато чекає. Публіка не поспішає виходити, розсідається в м'яких фотелях і так за чашкою чорної кави за 15 копійок гає цілий вечір до глибокої ночі. В цім кафе йдуть розмови про роботу компартії. Тут сходяться на побачення німецькі комсомольці. Тут петлюрівці, агенти Коновальця працюють для яких завгодно штабів, яких завгодно контррозвідок, виконуючи перше-ліпше замовлення, перше-ліпше доручення. Всі вони відомі, новака нашого завжди наші попе-

редять — все це в одному кафе та за одним столом. Така традиція в кімнатах, де через цигарковий дим важко розпізнати фізіономії. Відвідувачам зовсім байдуже хто і як заробляє свою чашку чорної кави — байдуже й хазяїнові. Аджеж гроші не пахнуть, а це, не дуже презентабельне кафе, де п'ють тільки чорну каву, дає йому на рік 60.000 марок чистого зиску.

Хазяїн своїх гостей шанує однаково, на тій самій полиці (для відвідувачів) у нього мирно уживається «Руль», «Польська збройна», «Юманіте» і «Роте Фане».

Чому таку силу часу німці гають у кафе? Бо це своєрідний клуб, де за якісь копійки можна проглянути й прочитати всі газети якої-хоч країни.

Кафе іноді й побудовано на зразок клубів — це кафе журналістів, літераторів, художників, купців, політиків тощо. Створюються такі клуби не спеціальним, а певним природним добром одвідувачів. Та й не тільки газети в кафе читають — там пишуть ділові й любовні листи, складають вірші, пишуть романи, статті, грають у шахи. Є такий ґатунок людей, що буквально все своє життя проводить у кафе, повертаючись додому тільки спати. І попит на кафе такий численний, що хоч і багато їх, а вони завжди переповнені, надто проти неділі або якогось великого свята, коли всі старі дівчата збираються без чоловіків коло столиків. Ми навмисне в такий час кочували, починаючи з найгірших до найліпших, і ніде місць не знаходили, бо публіка, захопивши м'які фотелі, звільняла їх тільки перед закриттям.

Про економічне зростання Німеччини свідчить також розвиток науки та мистецтва. Колосальні видавництва, сотисядні й мільйонові тиражі газет, різноманітні журнали від солідних наукових до легальної порнографії долучно — в цих журналах поруч грецьких та римських зразків містять фото на зразок київського пляжу 1922 р.

Вітрини німецьких кіосків обліплені такими журналами і перед ними стовбичить ласий на пікантність покупець. І справді, такі журнали мусять мати масовий збут, інакше їх не заводило б майже кожне місто.

Такого типу журнали теж з'явилися, як наслідок мистецтва чи, певніше, як виразник його.

Тепер німецька буржуазія свого мистецтва не творить, вона, як за часів Шіллера, Гайне, Гете запозичала свої політичні ідеали в передової французької буржуазії, так і тепер нові мистецькі зразки (особливо легкого жанру) бере в тієї ж таки Франції.

Але між французьким та німецьким буржуа є велика відмінність. І по цей день лишається правдивою блискуча характеристика, що дав німецькому буржуа німецький письменник 40-х років XVIII віку — героїня Юдит, якою він тоді ту буржуазію характеризував, була в нього чесна і zarazом нечесна, і друга героїня, столярівна Клара, у нього теж незаймана і водночас незаймана.

Отже, німецький буржуа, пильнуючи своїх старих традицій, — всього до міри, — не йде далеко, як французький. В нього й цінник поміркований, і непристойність у нього обмежена. В дансінгу він прилюдно обіймає проститутку, удається в розпусту, але рівночасно хоче, щоб його вважали й за доброго батька родини.

У сучасному мистецтві Німеччини психологія німецького буржуа відбилася якнайкраще. Найпоширеніший вид театрального мистецтва в буржуазних країнах — це так зване «ревю». Але в кожній країні воно має свій відтінок; у Німеччині ухил до фізкультури, до цинічного танцю живота, у Франції — вигадка, легкість, дотепність і еротика.

У Берліні найпопулярніший з таких театрів «Скала». Це комбінація естради з цирком. Кожний вечір починається маршем, далі йде мішанина: трапедія, дует легкого жанру, балет Клавдії Ісаченко (керівниця, очевидно, українська емігрантка) з ухилом у порнографію; далі гумор, танці, еквілібристика, американський сенсаційний ілюзіоніст, повітряна грація (центр програми), ексцентрична пара танцівників, комічна й серйозна їзда на вельосипеді і все знову кінчається маршем. Ми навмисне написали програму, щоб показати, яка вінегрета потрібна для порожнього і багатого вищого суспільства. Такого ґатунку і «Вінтерґартен» (Зимовий сад) з додатком гарненьких, одягнутих в короткі штани білетерок та з темпераментним, диким чарлстоном (виконавець негр) і негритянським танцем живота. Хоч серед цього мотлоху іноді трапляються досить дотепні нумери, не позбавлені мистецького смаку.

Переходом до мистецтва від цих «ревю» може бути оперетковий «Великий театр». Він досить популярний серед широких берлінських кіл, але всебічно ознайомитися з його роботою важко — завжди там повно, і рідкому з подорожніх доводиться в ньому побачити більше як одну виставу. Мені випало за цілих чотири місяці побачити дві вистави: «Мікадо» та «Мадам Помпадур». Постави беруть своїм блиском, дотепними вигадками режисера, світляними ефектами, які, до речі, багато краще й цікавіше там використовують, ніж наші театри. Одна така постава цього

театру коштує мільйон марок і більше. Але, як правило, тут один гарний актор, а решта — костюми, сила статисток, ефекти й сліпуча пишнота, що зовсім приголомшує вас, поки ви не зрозумієте, що пишнота ця прикриває брак актора. Мимоволі згадуєте тоді березільських акторів і порівнюєте. Один рух Крушельницького чи Гірянки в «Мікадо» варт сотні метрів розкішного шовку та доброї половини акторів. Театр цей теж підроблюється під ревю. Режисер показує півсотні гарненьких статисток, одна грудь у кожній закрита широкою стрічкою, що на її кінець прив'язана якась вага. На різкому повороті стрічка відкривається зовсім. А п'єса «Мадам Помпадур» так і кінчалася картинкою: на високому постаменті земна куля, на ній гола красуня — мадам Помпадур, мовляв, над усе.

Але німецька буржуазія не цурається добрих старих традицій. Берлін має, як і слід такій солідній столиці, дві опери — державну і громадську. Ні про одну нічого нового не скажеш, нових постав у них не буває, — все, як колись, старого доброго часу. А коли послухаєш голоси, що там співають, то справді глибоко віриш у слова нашого співака Голинського: «Коли б нашій українській державі та зібрати розкиданих по різних столицях українських співаків, то ми б найкращу в світі оперу організували».

У німців, а надто в берлінців, музика в пошані. Ніде немає такої сили концертів, як у Берліні, де є багацько спеціальних концертних залів, і коли ви любите музику, то маєте змогу щодня бувати на концерті, зокрема послухати концерти на органах, зовсім в наших умовах не поширені.

Але любов до музики має там, мабуть, щось від моди, бо чим можна, наприклад, пояснити, що бургер під час виконання розгортає шоколаду, а то й бутерброд, складає з німецькою акуратністю папір і починає їсти...

Цитадель старого буржуазного драматичного театру — це Райнгардт, що справді дійшов високого мистецтва, але й на крок не посунувся вперед ні формою, ні змістом. Він не є масовий театр, бувають у ньому тільки обранці, шановники чистого мистецтва, бо цінами він для середньої класи неприступний.

Зовсім окремо стоїть театр Піскатора.

Це молодий театр, що народився в революційний час під проводом талановитого режисера Піскатора. Це «Політичний театр». З цього погляду й треба до нього підходити, коли говорити про його постанови.

Нам пощастило побачити дві речі: «Гопля, ми живемо!» за в'єсою Толлера та «Распутіна» за в'єсою Толстого-Щоголева

цебто «Змова імператриці», якої назву змінено, певно з міркувань комерційних. Після «Распутіна» ще виставлена була п'єса «Вояк Швейк», інсценізація повісти Гашека «Пригоди вояки Швейка».

Для характеристики театру зупинимось на поставі відомої у нас «Змови імператриці».

Але спершу кілька слів про самий театр. У нас тепер немає чогось подібного, але ми свого часу переживали в наших нових революційних театрах добу нагромадження драбин, площадок, бань — німецький театр до цих риштовань додав ще низку своїх, з технічного боку може й вдосконалених, так що на сцені виходить цілий ліс. Тісно, нікуди повернутися акторові, він у безпорадному положі цих конструкцій.

Друга особливість театру Пискатора полягає в комбінації кіна з театром.

Щоправда, там це трохи краще зроблено, ніж було у нашому «Березолі» 23 — 24 року, але й кінотехніка німецька проти нашої вища.

Центральну ролю в цій п'єсі, а саме Распутіна, грає досить відомий у нас з кіно-постав — Пауль Вегенер. Це єдиний актор, що, за винятком деяких переборщень, зумів дати соковиту фігуру Распутіна, в ній концентрувалась вся грубість російської монархії. Але Распутін не був у нього виявлений так повно, як у Глаголіна, де, крім грубости, підкреслено ще титуловане хамство. Розкіш у Вегенера поєднувалися з неохайністю (пропиває сотні тисяч, а ходить у потертій шубі — аджеж Распутін соболеву носив) й скидалась на гіллясту клюкву. Решта акторів не дала нічого, крім зовнішньої подібности, про яку дбав режисер. Скажімо, грав Леніна Олександр Гранак, але ця подібність не врятувала ситуації. Знов таки, коли порівнювати, то спадає на думку березолівський «Джиммі Гіґінз», проти якого «Распутін» є просто більш-менш вдало поставлена агітка. І не буде прибільшенням сказати, що театр Пискатора ще не справжній новий, революційний театр, як от Меєрхольдів або '«Березіль». Але на тлі старих зашкарублених форм буржуазного театру, де над усім панує стара райнгардтовщина, Пискатор, безперечно, новатор для Берліну. Не буде також прибільшенням твердити, що в галузі революційного театрального мистецтва, беручи наші зразки, німці відстали на 5 — 6 років. 1928 року, якраз у зв'язку з першою спробою застосування кіна в театрі Пискатора, мені довелося бути на дискусії. Виступали редактори газет, критики — і комуністи, і соціально-демократи, розбираючи питання — хто кого поглине — чи театр кіно, чи кіно театр. Все це нагадувало нашу

дискусію 1924 року. Сьогодні для нас смішне навіть саме поставлення цього питання, бо нам уже давно стало ясно, що розійшлися шляхи кіна й театра, що кіно — окремий вид мистецтва й чимдалі, то дужче віддаляється від театральних форм.

Подавання революційних написів, лозунгів, навіть цілих проклямацій через кіно не може не справити враження. Проклямації більшовиків 1917 року, подані в країні, де панує капітал, роблять сильне враження, коли з екрану кричать написи «настав час одвертої війни. Всі на вулицю».

Сам театр Піскатора має чимало негативного. Передусім це театр не для робітників, глядач цього театру є самий по або ліберально настроєний буржуа, що сприймає вистави, як своєрідну революційну екзотику, або німецький передовий урядовець.

Досить поглянути на розцінку на квитки (від 4-х до 16 марок) та крім того, ще взяти на увагу, що абонементів та робітничих кас немає, щоб зрозуміти, що з робітничим бюджетом туди не пошешся. Це, безперечно, трагедія, що в театрі, для робітників призначеному, якраз робітники не бувають.

І хоч ніхто не відкидає великої політичної ролі театру, особливо як засобу агітації проти війни, все ж його досягнення в галузі революційної драматичної культури — не які великі. І коли для Західної Європи це новина й велика політична робота, то для нашого глядача, крім кількох талановитих акторів, скажімо Палленберга в ролі Швейка, театр особливої цікавості не має. Тимчасом постава Швейка дуже важлива з політичного погляду, бо Піскатор із пацифістського гумору Швейка зумів зробити анти-мілітаристичну річ.

В галузі кіно-мистецтва Німеччина посідає друге після Америки місце, і кількістю вироблених картин, і числом кіно-театрів, а з художнього погляду німецькі кіновироби в масі своїй вищі за американські.

Америка намагається вражати глядача грандіозністю постанови, колосальними витратами (скажімо, картина «Бен-Гур» коштувала 6 мільйонів доларів, хоч сума ця трохи прибільшена задля реклами), дешевими, і акторськими і кіно-трюками, а німецьке кіно тимчасом дає далеко більше зразків мистецтва. В Америці, окрім деяких художніх речей, окрім таких акторів, як Чарлі Чаплін, Бестер Кітон, Мері Пікфорд та інші, всюди штампи. Це та шевська колодка, що по війні Америка пече свої сотні-тисячі картин. Багато з цих картин не потрапляє до Європи й споживається тільки в самій Америці.

А в Німеччині тимчасом кожна картина має своє обличчя, здебільшого, картина ставить чи розв'язує якусь проблему, іноді

навіть глибоку й сучасну. Передивіться всю американську продукцію й ви не знайдете жадної картини, подібної, хоч би до німецької «Жінка під 40 років», де надзвичайно вдало, як на буржуазну Німеччину, розв'язується проблема нового побуту та взаємин статів.

Америка не має своїх «Нібелюнгів», а кілька видатних зразків її кіно-мистецтва передусім губляться серед її неосяжної продукції, а потім і не від Америки вони. Чаплін — це ж синтеза світового кіно-мистецтва. Типи, що він дає, потрапляючи завжди в надзвичайну колізію, до краю смішну й геніяльно просту, разом з тим повні глибокого душевного трагізму. Він чудово вміє втілити в звичайну буржуазну картину такі високі загальнолюдські ідеали, що той конкретний матеріал, на якому його комедія збудована, матеріал часто-густо ріденький, з домішкою буржуазної вульгарности, губиться в цій глибині трагізму, від самого актора виявленого.

Тим то й не любить буржуазна Америка Чарлі Чапліна. Тим то й звімають проти нього скандальні процеси, не спиняються й перед тим, щоб використати його дружину, мобілізувати всю американську пресу й створити коло імені його таку атмосферу, що тільки ліві й комуністичні органи, яких голоси тонули в загальному вереску жовтої преси, стали в обороні великого художника.

Не любить його Америка, тільки не може зректиса чести — мати кращого світового кіно-актора.

Ідеал американського буржуа це не хто інший, як «друг» (так він себе називає) «Советской Росси» — Дуглас Фербенкс. Чому він називає себе тим другом сказати важко, може тому, що він перший із кіно-зірок побував у нас.

Фербенкс справді досягає апогею трюкізму й трюкізму здорового, скажімо фізкультурного, хоч, звісно, і підсиленого кіно-трюками. В його особі ви бачите радісну Америку, задоволену з усього, передусім із себе. Навіть революційности він не позбавлений, як постійний ватажок різних банд проти якогось уряду, але уряди ці показані в такому безпорадному, кволому стані, що реальність їх стоїть під великим сумнівом. Та й подумати — коли б ця революційність Дугласа була справжня, коли б боровся він з реальним урядом, то, видима річ, не довелось б йому грати більше, як в одному фільмі. А він от щасливо робить революцію в десятках фільмів, що їх тема по суті та сама — тема про самозадоволеного, вправного стрибуну—американського буржуа.

Мавши економічну перевагу проти інших країн, Америка за допомогою свого кіна викачує з інших держав великі гроші й так розвинула свою кіно-промисловість, що тепер американ-

ський капітал проліз у кіно-виробництво інших країн. Ба більше, в кожній країні, скажімо, в центрі Парижу, на бульварах, в центрі Берліну—найкращі кіно-театри становлять власність американської кіно-індустрії. Через отаке панування Америки наші кіно-картини просуваються за кордон через велику силу. До вивозу «Потьомкіна» про радянські фільми майже не знали. «Потьомкін», завдяки великій мистецькій вартості та колосальній рекламі (справу про демонстрування його розглядали аж у райхстазі) зразу ж поставив радянську кінематографію на дуже високу ступінь. Після «Потьомкіна» радянські картини помалу здобувають собі місце, і до фільмів Совкіна, та Межрабпом-Русі 1928 р., правда, з великими труднощами, приєдналися і почали просуватись і картини українського кіно-виробництва, які нині демонструються в Америці, Канаді, Франції, Латвії, Естонії, Австрії, навіть Румунії. Кожна картина з Радянського Союзу викликає цілу завірюху, до якої ніхто не в силі байдуже поставитись. Під час демонстрування їх коло театрів завжди стоять збільшені наряди поліції, а злостиві вихватки ворожої преси та хвальні статті всієї комуністичної— роблять для них виняткову рекламу.

Останнім часом у нас багато говорять про закордонну рекламу. І справді, капіталістична конкуренція зуміла й цю справу довести до дивовижних розмірів—реклама там вражає своєю колосальністю, кричучістю й дотепністю. Скажімо, шоколадна фірма рекламує свої вироби літаками: темної ночі над містом раптом починають кружляти літаки, де на крилах ясним світлом горить назва тієї шоколадної фірми. А кіно-реклама, крім того, часто буває справді художня. Море світла, на тлі його колосальна фігура скажімо, того ж Дугласа Фербенкса, справляє справді величаве враження. По багатьох кінах практикують рухому рекламу, з таким вдалим добором світних кольорів, що ви довго стоїте і з захопленням дивитесь, як пробігає перед вами програма цілого тижня.

Самі кіно-театри, ці храми мистецтва, потопають від входу в розкішних килимах, тропічних квітах, нагадуючи оранжерею старого графського замку. Чудове опорядження, надзвичайний порядок, а до всього вдало дібрана до картини музика, роблять сеанс справжнім відпочинком. Тим то навіть дуже малозмістовна картина видається гарною, не згадуючи вже, що німецьке кіно і з погляду культурного дає багато. Перед ігровим фільмом завжди демонструють чудово зроблений короткий культур-фільм, його часто дивитися з далеко більшим захопленням, ніж запаморочливу любовну драму. Тому й не дивно, що німецькі кіно

не бувають порожні, а на нову картину рідко коли можна дістати квитки на перші дні.

Театр відходить на другий план, театральні звички починають переходити й на кіно: як колись у театрі, у кіно з'являються тепер у фраках, та й не тільки театрам воно велику конкуренцію створило, а й літературі — закордоном тепер мало побачите паній, що зідають на м'яких канапах над грубим романом. На це немає часу. Кіно, різноманітний спорт (ковзанка є навіть літом), кафе, де танцюють, починаючи з 5 годин вечора — цього абсолютно досить, щоб заповнити увесь день цих надто «ділових» людей. Є ще один вид спорту, правда, дуже дорогий, — це автомобільний спорт.

Авто потребує доброї дороги, найкраще асфальтової. Для великої буржуазії авто замалий засіб сполучення. Крім того, місто завжди ставить певні перепони. Його надзвичайний рух обмежує швидкість, утруднює їзду, — словом не дає розійтись вудьгуючим паничам і панночкам з власними автомобілями. Гроші й тут знайшли вихід. На захід від Берліну, в напрямі до Потсдаму, в наймальовничішій місцевості, в районі знаменитих берлінських озер збудували спеціально для автів дорогу. Правдивіше, не одну, а дві дороги паралельно, старанно вимощені асфальтом, куди вкатоно дрібну жужіль чи щось подібне. Ця дорога навіть в найбільшу зливу не буває слизькою.

Дорога тягнеться протягом 15 кілометрів і кінчається великим поворотом, а обіч нього великі, на тисячу людей, трибуни. Дорога на повороті має ухил на 30 градусів. Вона улаштована так, що протягом всіх 15 кілометрів її ніщо не перетинає, всі інші дороги, які зустрічаються, проведені похід низом. Дорогою користуються ті, що мають свої машини, бо рідко знайти таких, що платили б за машину та за дорогу. При в'їзді на неї беруть плату.

Дорога починається від радіо-вежі величезною аркою. За аркою перед вашими очима виблискують асфальтом дві довгі, чисті, гладенькі, як скло, лінії, розділені між собою широким, зарослим зеленою травою, жолобом. Обіч доріг є ще відповідний запас місця, теж порослого травою, далі огорожа. Перше, що впадає вам у вічі — це величезний плякат — попередження поліції. Всі правила про їзду й тут обов'язкові.

Далі, що кілометр, то такий же стовп з плякатом. Один говорить, щоб їхати тільки правим боком, другий — мінати у праворуч, третій — зупинитись боронь боже на цій дорозі, для зупинки є спеціальні станції.

Їздять тут найчастіше добрими машинами. Нормальна швидкість — сто і більше кілометрів за годину. Дорога проходить

Берлінський Люл-парк — головне місце розваг середніх шарів

через гарний сосновий бір і виходить біля самих озер, де розмістилися шикарні дачні опрічні будинки, та різні екзотичні кафе й ресторани. Найпопулярніший з них міститься на самому озері й має вигляд справжнього пароплава. Каюти для шампанського, каюти для чарлстона.

Озера — найкрасивіша околиця Берліну. Ціла система їх зв'язана між собою каналами і править для берлінців за місце масових прогулянок та різних спортивних свят. Всі, хто живий і спроможний рухатись погожого недільного дня приїздять сюди на відпочинок.

Без озер Берлін на 50% втратив би свою красу.

А ця автомобільна дорога зв'язує Берлін з цією красою, і сама дорога є прикрасою цього району. Та тільки ця дорога є, на жаль, поки що для обранців.

Навряд чи можна уявити кращу панораму, як Берлін уночі, а надто після дощу, коли його асфальтові вулиці слюють веселкою, мов великі кришталеві люстри, коли в блискучому асфальті відбивається різна реклама та ілюміновані вітрини. Море світла, подібне до величезної пожежі, нагадує далеку заграву, що сягає високо в небо. А над цим морем підноситься над усе радіо-вежа, і її прожектори прорізують верхню темряву, кидаючи снопи світла на берлінські вулиці.

Це ніби Ейфелева вежа, правда, не така висока й пишна, але все ж колосальна, з великим рестораном на височині, рівній 8—10-поверховому будинкові.

Вночі Берлін живе особливим життям. Люди гарячково поспішають кожен до свого пристановища. Вечорами в кафе повнісінько. Скрізь хмари диму від сигар та цигарок, а до танцюльок (кафе з джаз-бандом і танцями) то й зовсім приступу немає.

Такої ночі ми з письменником Х. вирушали знайомитись з Берліном, з його мешканцями, побутом та звичками. Певніше, з лихими сторонами вночішнього Берліну, бо гарного в такий час певно ніхто не шукає, та коли б і шукав, то навряд чи знайде.

У звичайному кафе, як уже сказано, читають газети, говорять про діла, обмірковують політичні новини й курять. Словом, однотонно й одноманітно. А в кафе-танцюльках зовсім інший настрій.

Їх можна розподілити на три групи: перша, де внизу п'ють каву, а нагорі танцюють — ті ж таки, хто й каву п'є.

Друга категорія, де ходять самі чоловіки — дами там переважно хазайські. В такому кафе каву пити, звісно, не випадає — п'ють лікер, вино, шампанське і всі танцюють з тими дамами фокстрот.

Треття категорія — та про неї окремо.

Фокстрот ви скрізь побачите, тож не дурно у нас Європу фокстротною взивають і вважають фокстрот за вершок розкладу. Але треба сказати, що коли добачати в фокстроті розклад, то розкладаються в Європі геть усі, від люмпена до великого буржуа включно.

Блукаючи ночами по всіх таких танцюльках від люмпенських низів та робітничих кафе до найшикарніших, ви побачите, що фокстротують усі без винятку. А коли так, коли танцюють усі до чистих пролетарів включно, то чи можна з однієї ознаки фокстроту чи чарлстону говорити про розклад?

У сучасній європейській музиці над усім панує джаз-банд. Він геніяльно відображає ту пропасницю, якою живе капіталістичний світ.

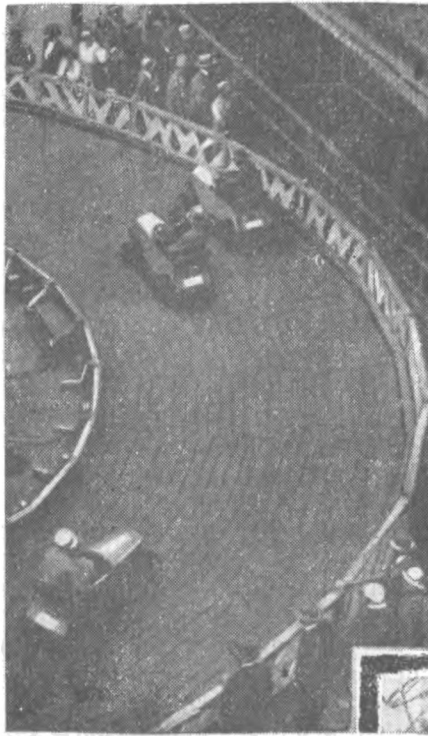
Разючий темп, мелодія, а разом з тим, шалений ритм, ув'язаний в гармонії — все це захоплює й хвилює вас. Ритм цієї музики заставляє, коли не танцювати, то принаймні двигати плечима, рухатись, реагувати.

Фокстрот чимало лиха завдав і нашим закордонним товаришам. Довго він був проблемою партосередку Торгпредства. Збори розглядали питання, чи дозволено танцювати фокстрот. Дійшли висновку, що можна.

Але в чарлстон і чарлстон. Один він у радянському клубі й зовсім інший у кафе третьої категорії. Отам справжній розклад, але розкладається не Європа, навіть не буржуазія, а окремі її представники. Ці третьої категорії танцюльки — це вже щось перехідне між баром і домом розпусти, і якраз вони дуже популярні серед буржуазних верхів суспільства.

Капіталістична Європа дуже ласа на сенсацію, на якусь новину, на оригінальність, часто не розбираючи якого вона порядку. Дуже популярні в Берліні казино, де як актори (цебто люди, що розважають публіку) виступають або женоподібний чоловік, або чоловікоподібна жінка. Такі чоловіки прибираються в жіночі костюми, з усіма жіночими манерами, співають альтом

соромницьких пісень, а то ще цілують гостя-дідуся в лисину — це вершок дотепности. За шинквасами нафарбовані красуні продають різне питво й тут же допомагають його випивати. Ви можете не пити, будьте певні, ці дівчата п'ють, як коні воду, і не в кожного вистачить кишені, щоб котрусь напоїти. їхнє завдання заохотити гостя й пити з ним, — пити якнайбільше, аби тільки він платив. Красуні тут не продаються, хоч чоловіки з цими бардамами (так ці красуні звуться) тримають себе більше, ніж вільно. На це дивляться зовсім просто, бо господар красуні платить проценти з суми випроданого питва. Коли тут ще все напівпристойно, то не те в «Адміраль Палас». Це не що інше, як дім побачення для почесних батьків родини із своїми кокотками. Тут часто можете побачити солідного дядечка, що вже сивіти починає, з 25-літньою дівчиною, яка прилюдно обдаровує його ласками.

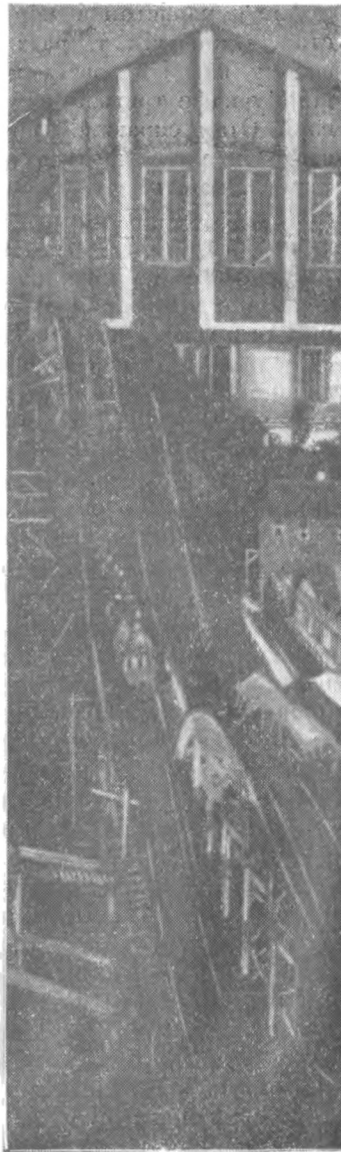
Один із атракціонів у Люна-парку — авто для дітей

Для розваги відвідувача тут — ексцентричні соло-танці, комічні номери, неодмінний джаз-банд, а найголовніше — це, так звана «пластика»: просто кажучи, випускають юрбу голих гарненьких 16—18-літніх дівчат, які роблять нескладні пластичні рухи. Центр цих розваг — є Герштраسه, де й концентрується найбільше вночніший Берлін у веселих установах з чудернацькими назвами «Біла миша», «Чорна миша» тощо, біля яких поважний швайцар у лівреї запрошує заходити, як до крамниці. Тут вже справжнє лице нічного Берліну: нахабні пісні споеґних артистів, дама конферансьє, що самий її вигляд бентежить. А далі такі ж молоденькі дівчата із станом Діяни і бюстом Венери, оп'янілі обличчя гультяїв і фокстрот.

Але на цьому не кінчається «трудова ніч» «порядних» гультяїв, бо є ще біржа.

Капіталістична мораль після війни зазнала чималих змін: дома розпусти закрито, жінок звільнено від цієї ганьби і от з цих «звільнених» створилась біржа, справжня біржа живого краму.

Широкі вулиці старого й нового центру кишать пов'язями, в Берліні їх тисячі, десятки тисяч, аж важко пройти вулицею. Нікого це не дивує, ніхто цим не цікавиться, певніш цікавиться, але тільки не долею цих 60.000 істот. Там проституція не ганьба, це — професія, там усе до цинізму просто. Як та дівчина, що танцює гола в «Чорній миші», широко думає, що чоловіки захоплюються її пластикою,

Гірська залізниця — один із атракціонів у Аюна-парку

так і ці десятки тисяч вважають, що їх професія не гірша за всяку іншу.

Коли о 3-й годині всі «чорні» й «білі» миші закриваються, відвідувачі їх поспішають на біржу — до кафе, що відкривається тільки о третій і де в цей час зібралася вже вся вулиця. По таких кабаре майже весь музичний ансамбль складається з офіцерів білих армій. Там і російські частушки, і гармонія, і бала-лайка. Настрій там не в усіх однаковий. Конферансьє сказав якусь недотепність і дама коло столу заливається з сміху — голосно, истерично. Ви знижуєте плечима, зовсім же нема з чого сміятися. Цю річ дама чує щодня, і щодня так само на цім слові сміється. О, вони, артисти, грають чудово, їй зовсім не смішно, а може навпаки, але вона зобов'язана угодою.

Тут кінчається ніч «золотої молоді» і дарма, що народ вкрай переживається — тут все тихо й статечно, як і в найкращих домах.

Розповідали нам, як один росіянин-емігрант, потрапивши сюди під великою чаркою, звернувся до свого товариша: «Петя, дай дивину в люстру». А той, знаючи більше закордон, почав його умовляти: «Брось, Коля, это немцы — не поймут». І справді там російського дебоша не зрозуміли б.

Не встигли ще розійтись по домах гультяї, як прокидається вже справжній трудовий Берлін. О пів до шостої робітники масами їдуть вельосипедами до фабрик. Стугонить підземна дорога, знову розбуркується влетень, наче він і не спав, а тільки трішки притих. Та навіть глибокої ночі його серце — поліція — не дрімає. Місто вночі цілком під владою поліційних сил. В Німеччині, як і в інших буржуазних країнах, існує «недоторканість» мешканця, тому Берлін поділений на дільниці, на кожну дільницю є поліцаї, що має ключі від кожного будинку. І коли уночі ви бачите, як вештаються поліцаї по будинках і не з яким «поганим» наміром, а просто пробують замки — може ви, вертаючи додому, забули замкнути двері, є в цьому й друга мета — все мусить бути підпорядковано поліційним очам.

Берлінські розкоші не кінчаються нічною біржею повій, кокаїністів, морфіністів та патологічних людей. Крім них, у Берліні, більше, ніж де в іншому столичному місті, зібрана проституція політична.

Дарма, що Німеччина — своєрідна монархічна «республіка», а режим там чи не найліберальніший в Європі. Навіть «велелюбна» Франція безперечно далеко від Німеччини відстала. Правда, в цім аж ніяк не повинен президент. Режим кожної країни визначається передусім класовим співвідношенням сил, а також само й зовнішнім становищем країни. А в Німеччині і внутрішнє,

і зовнішнє становище діють на користь послаблення режиму: міцні робітничі організації червоних фронтовиків, впливова комуністична партія та важке становище республіки на міжнародній арені. Отож, побувавши в шести капіталістичних країнах, ми можемо твердити, що найкраща з погляду буржуазного режиму є саме Німеччина. Це зовсім не значить, що там не б'ють робітників, не розстрілюють робітничих демонстрацій, не розгонять поліція зборів, не садовлять до в'язниці. Аж ніяк — все це є, також, як і по інших буржуазних країнах, та все ж Німеччина лишається країною найбільшої політичної волі й найкоректнішої поліції. Такий режим дає змогу Берлінові бути політичним центром всієї Європи. Кого там тільки немає! Всі партії, що тільки існують у природі, мають у Берліні свої філії, всі колишні, теперішні й майбутні королі, президенти, гетьмани місцем свого перебування мають Берлін — там їх партії, їх уряди і їх центральні органи, що не мають ні передплатників, ні читачів. Коли навіть не торкатись ширших світових питань, скажімо, справ Індії, Китаю, Єгипту, що їх представники провадять там роботу, а взяти тільки нашу українську дійсність, то вона в Берліні дуже різноманітна — від монархіста, гетьмана Скоропадського, петлюрівської шатії «Коновалець і Ко», президента Галицької Народньої Республіки, д-ра Євгена Петрушевича, до комуністів різних відтінків долучно. До речі сказати, німці часто-густо навіть на комуністичну роботу представників інших країн дивляться крізь пальці — правда, з однією умовою, щоб ця робота не зачіпала самих німців. В противному разі кара швидка — негайне вислання за межі Німеччини.

Всі колишні й на мрії багаті «владарі» не сидять, склавши руки, а виявляють чималу активність. Із «наших» найбільше порушиться Скоропадський. Крім видання журнальчику (треба ж дати роботу й гетьманському писареві проф. Мікотину — хто ж напише майбутню історію його, Скоропадського, гетьманування), він організовує в Берліні український музей, де збирає всі речі, що різні «власність і мудрі» вивезли колись з України. Ідея, треба сказати, блискуча — до того музею можна буде разом з експонатами здати й українського гетьмана Скоропадського.

Рештки петлюрівщини, як уже згадано, провадять досить жваву роботу, але вона часто мало спільного має з українською політикою. Єдине, що варте уваги й виділяється із цього емігрантського болота, це колишній президент Галицької Республіки Петрушевич та його група.

Газета «Український Прапор», що він zorganizував, згуртувала навколо себе чималі кадри галицької еміграції й провадить послідовну й непримиренну лінію до польських окупантів. Вона має

чималий вплив і на велику частину інтелігенції в Галичині, провадить завзяту війну з УНДО та іншими групами, що пішли на службу до польського фашизму, а до Радянської України стоїть на досить добрій позиції. І газета, і сам д-р Петрушевич мають повагу серед німецьких політичних кіл. Націоналіст, завзятий ворог Польщі, Петрушевич ніяк не може примиритися з тим фактом, що Галичину загарбали поляки, і певне ніколи з цим не погодиться. Маючи підтримку від німців, він увесь час калятає. Пише меморіяли до Ліги Націй з патетичними наголовками на зразок «Високий зборє! — Західньо-українські землі, що опинилися під чужим пануванням, — це одноціла українська територія...» Далі йде географія, а потім викладається в матеріялах всі страхїття польської окупації, заподіяні українському народові.

Нам не пошкодило б повчитись так сумлінно збирати факти проти польського панування, як це робить Є. Петрушевич. Він пише протести до Ліги Націй проти прийняття Польщі в члени Ліги, бо Польща, мовляв, «доказала, що не є гідна засідати в товаристві культурних народів». Пише листи Бонкурам, де зазначає, що перед поїздкою до Польщі П. Бонкур громи кидав на польський режим, а поїхавши туди, почав писати Польщі дитирамби (от що значить «гарне поведження з людиною» на яке поляки великі митці). Він ловить шановного соціаліста на брехні та замазуванні тих страхїть, про які він не мав би мовчати. І коли знайомишся з дією клопітною роботою, старанно зібраними до дрібниць фактами, то шкода стає великої енергії, яка так недоцільно марнується. Бо чи ж треба доводити, що Рада амбасадорів, яка віддала Польщі Галичину — це купка імперіялістичних акул, що Польща некультурна, або соціялістам а-ля Бонкур доводити, що вони шахраї.

Представників російської еміграції та їх органів теж до гибелі. Меншовицький «Соціялістичний Вісник» нічим, крім лайки на адресу Радянського Союзу, не займається і цікавиться він, здебільшого, суто-партійними справами. Зате, надзвичайно цікава і якраз з погляду українського, монархічна російська група з газетою «Рудь». Треба сказати, що коли б таких газет не було, то їх для капіталістичної ситуації треба було б вигадати, бо газети російської еміграції правлять за джерело для світової преси, і кожна байка про радвладу й більшовиків закордоном доконче спирається на якусь емігрантську газету.

Російська еміґрація живе надзвичайно активним «політичним» життям. Вона щороку за старим стилем святкує зустріч нового року, як колись «в доброе, старое время»: циганський хор, «русская водка» Давидова (місцеве виробництво колишніх гуральників),

ікра, семага та інші розкоші. Там справжній «руський дух»: тости, привітання Миколаю Миколаєвичу та знову й знову прокльони на більшовиків. Видима річ, вони різко засуджують більшовидьку політику, але коли доходить до національної політики, особливо на Україні, то тут уже кінчається мова й починається гадюче шипіння. Про те, що України вони не визнають, і згадувати не варт — у них і мужики на Волині «православные русские» і «шваши русские в Галиции» і такі інші безневинні речі, але крім того, вони й найгіршою провокацією не гербують. Не варто було б на цьому зупинятись, коли б писалось воно тільки для людей, що зустрічають новий рік у ресторані «Медведь», але їх замітки використовує й німецька преса. Ба більше, до німецької преси часто потрапляють провокаційні статті на адресу Радянської України, що вони ж їх написали.

Ось, наприклад, у «Рулі» з 9/II-28 р. вищено листа-інформацію про життя на Україні. Спочатку лист говорить про справи взагалі, а далі переходить на конкретні речі (зберігаю російський текст для стилю):

Общественная жизнь тоже бьет ключом, равно и религиозная. У нас на Украине сейчас не две церкви, а четыре с хвостиком. Во-первых, обыкновенная православная с подчинением патриарху, хотя патриарха и не полагаются. Потом живая (у нас ее называют мертвой), затем — специально украинская; эта не хочет иметь дело с Москвой, но в остальном все, как полагается. Молятся, разумеется, по украински. Во главе этой церкви Нестор Шараевский, бывш. гимназический священник, помниш. Теперь он уже митрополит и, за старостью, кажется, уже оставил склонность к женскому полу, попивает по прежнему. Четвертая церковь украинская же, но на новый лад. Но есть и хвостик и прелюбопытный. Понаехали галичане, внедряют всюду унию. Я знаю случаи, когда известные петлюровские друзья из Галиции принимают священнический сан, чтобы легче проводить идеи, ничего общего с церковью не имеющие. «Батька» Грушевский пользуется в некоторых кругах большим влиянием.

Благодаря умелой агитации, на Украине дико растет сепаратистское движение и, кажется, не без покровительства лиц, кои бы по их положению это делать не следовало. Но это — интеллигенция.

Народ, в общем, ко всему относится безучастно. Хохлы покуряют люльки, чешут зубы (очевидно, чубы. С. Ч.) и загигают национальные выражения по адресу всех, всех, всех.

В школах тоже украинизация и с теми же результатами, т. е. детям прививается ненависть к Москве, к Москве вообще, а не непременно к «царской Москве».

Хотя официально провозглашен принцип национальной независимости для всех, но на деле, кто не признает себя украинцем — подвергаются жестокому гонению. Никогда еще, вероятно ни в какой стране на меньшинства не были так бесправны, как русские на Украине. Я хоть и еврей, но объявлен «москалем», со всеми вытекающими отсюда последствиями (підкреслення наше. С. Ч.).

8/II-28 р. «Рудь» подає інформацію про ювілей Д. М. Ратгауза (60-ліття з дня народження і 40-ліття літературної діяльності): ідуть собі доповіді про творчість, хвальні промови, далі привітання від Мілюкова, Струве та інших з Парижу, а потім:

... «привет из далекой родины, пришедший в простом письме, под- писанный безыменно — Киевляне. Этот привет гласит: Горячо любя и дня лучших писателей — гордость России, шлем православному поэту в 40-летие его литературной деятельности громкое ура».

Цей лист збори теж вітали «громким ура». Чи бачите, яка батьківщина вітає білогвардійських російських письменників? Не Москва, не Ленінград «ценят лучших русских писателей», а «безыменные киевляне».

Далі подаємо уривки з подібного ж листа, розміром з газетний підвал, так само з Києва. Починається з автобіографії:

Моя мать без мужа своим неустанным трудом акушерки воспитала людей, служа образцом света честности и человеколюбия в Виннице, во всех слоях русского и еврейского общества, помогая бедным без вознаграждения. Мы учились всему, даже музыке, ибо мать, собирая по копейке, в 1912 году приобрела пианино. А в 1920 году его увезли в деревню.

Далі йдуть дрібніші факти, потім авторка заявляє:

Этих теперь бесчисленных, несправедливых обид у меня много. Я впервые в жизни цоляла тех студентов и гимназистов, которые когда-то убивали себя, срезавшись на экзамене латинского языка. Точно же такое чувство у меня теперь к украинскому. На пороге жизни, в 29 лет опустить руки из-за украинского языка! Он убивает меня, засасывает, как трясина. Из-за него потеряю русскую литературу, свой талант, свою сферу! Эти новые «и» и «и» убивают меня (підкреслення наше. Є. Ч.).

Можна було б ще продовжити, але, гадаю, наведені цитати вже й так свідчать, що «істинно-руські» люди, «Киевляне», колишні «обрусители Малороссии», придушені радвладю, заговорили тепер через «Рудь», щоб обкидати болотом національну політику комуністичної партії.

Ми вже згадували, що спричинилось у Німеччині до м'якого режиму. Тепер хочемо показати ту силу, що від організованости її дезорганізується весь чудовий поліційний апарат Німеччини. В 10-ту річницю Жовтня по всіх країнах відбувалися мавіфе-статії солідарности робітничої класи, але не по всіх країнах вони однаково виглядали. Скажімо, в Польщі робітники не встигли ще вийти на вулицю, як тут тобі зразу ж стрілянина, розгон, арешти й т. ін. Зовсім інакше відбувалася демонстрація в Берліні: про неї писали часописи, друкували плян походу тощо.

В день демонстрації ми рушили по Унтер-ден-Лінден в Люст-гартен. О 12 годині площа ця була майже порожня (демонстрація мала відбутись о 2 годині), — осіння мжичка, яка частенько обертається в добрий дощ, а під парасодем гуляють обивателі, що прийшли подивитися на демонстрацію. Між ними сновігають з цератовими торбинками люди невідомої професії й продають видання (матеріяли, статті, листи до ЦК ВКП (б) нашої опозиції й газетку німецької групи Маслов-Рут-Фішер «Фане дес Комунізмус»), збирають на фонд червоних фронтовиків, а поруч інші продають жетони на честь десятиріччя рад. Рівно о 1 годині з різних вулиць почали з'являтися колони червоних фронтовиків і через півгодини вся величезна площа була вкрита їхніми ставеного кольору блюзами. Густо замаяли червоні прапори. Окремі відділи розташувались навколо промовців, що їх було кілька десятків. Рівно призначеної години пролунало гасло сурмачів і разом з усіх трибун забубонили голоси промовців. Мітинг розпочався.

До кожного промовця тиснулася купа людей, пробиваючись ближче, щоб можна було розібрати його слова. Пішло великий дощ, вся маса цивільних накрилась парасольками, а прапори, червоні фронтовики й промовці мокли. На величезній площі праворуч — старий, у стилі німецьких середньовічних будівель, замок, при ньому новіший, зовсім без стилю, великий, як військова касарня — колишня імператорська резиденція. Тепер з нього тільки служба, що охороняє імператорські реліквії й злякано дивиться крізь вікна на море мокрих прапорів, що тріпотять від вітру. Праворуч Національна Галерія, де на даху крутяться оператори й фотографи. Навпроти стара велика німецька церква, де високо стримить велика постать Христа, — до нього махає кулаком промовець нашої групи з п'єдесталу пам'ятника якомусь славетному німцеві, запально погрожуючи німецькій і світовій буржуазії. На площі галас, чути тільки поодинокі слова: «совет, руслянд, Ленін, бюргер-кріг революціон» і т. ін., а через негоду хвилина ця робиться ще суворіша й грізніша. Мимоволі озирраєшся навкруги. Хвилинами здається, що от-от затахає кулет з даху імператорської резиденції. Нервове напруження урвали ті ж таки сурми, даючи знак, що мітинг закінчився: п'ятнадцятох хвилин, що оце збігли, було досить, щоб сказати багато палих слів протесту.

Уснули сурми, за ними почали стихати й голоси промовців; тільки де-не-де чути ще поодиноких, які не докінчили речення. Не встигли ще позлізати з трибун промовці, як червоні фронтовики вже вишикувались і організовано рушили по домівках (продовження свята ввечері по клябах). Коло однієї колони

юрмилась сила громадян. Взяти і нас цікавить, і добившись туди, ми побачили наших земляків: селянина, червоноармійця й робітника та матроса, які йшли попереду однієї з колон. Вони й були причиною тиску, саме до них пробивались громадяни, що прийшли на демонстрацію з парасольками.

О пів до третьої площа зовсім спорожніла. Коли б хто опізнився по нашому на півгодини, то напевне подумав би, що демонстрація не відбулась. А вона була численна — численнішу мені рідко коли й бачити доводилось, навіть буржуазна преса визначила її в 60 — 70 тис. душ.

Впадало в очі — така грандіозна демонстрація і жаднісінького поліцає, аж ніяково! Невже це така дрібниця, що й уваги не варта? Навпаки, демонстрації була приділена аж надто велика увага. Але навіть дратувати робітників поліцаєми. Справді їх було більше ніж до чорта, і вони задалегідь позаймали всі найближчі подвір'я. Тільки сила порожніх вагозовів, що стояли неподалік площі, свідчили за те, що тут близько є чимало поліції. І коли площа зовсім спорожніла, на авта почали вантажитись до зубів озброєні поліцаї.

15 січня 1919 року, коли саме готувалися до німецького Жовтня, нелюдським способом замордовано кращих із революціонерів, борців і проводирів німецького пролетаріату — Карла Лібкнехта та Розу Люксембург. Буржуазія, що налякалась приводу великої революції, закликала на службу німецьких соціально-демократів, які взялися нищити здобутки робітничої класи. Носке-Шейдеман — вірні пси буржуазії — перші свої підлі послуги буржуазії почали з того, що нищили все, що було кращого — найнебезпечніших проводирів пролетарської революції. Першою жертвою впали Карл Лібкнехт і Роза Люксембург. Від 14/1 «Роте Фане» (орган німецької комуністичної партії) опублікувала великий матеріал подробиць убивства. Тоді вперше в пресі з'явилися імена не тільки надхненників Носке-Шейдемана, але й таких людей, як Г. Склярц, що фінансували справу вбивства. Між Шейдеманом і Г. Склярцом складена була угода. Склярц одержував замовлення на вбивство, що його він мав перевести. Яка іронія долі: Г. Склярц був тим, кому доручали перевезти т. Леніна і його гвардію в запломбованім вагоні через Німеччину.. Тепер страшно подумати в яких руках була доля проводирів революції. Німецький імперіялізм, маючи на думці, що більшовики розкладуть фронт, дозволили переїхати через свою територію, та йому не пощастило з цього скористатися. Із цього ж таки опублікованого матеріалу ми бачимо навіть, куди пішли 100.000 марок, які були асигновані на вбивство, — головний виконавець одержав

10.000, його ближчі співробітники по 5.000 марок. Каїн своє зробив: за сто тисяч марок були позбавлені життя борці німецького пролетаріату, але це не може зупинити його боротьби проти буржуазії та її вірних собак. Демонстрації, які відбулися 15 січня 1928 р. показують, що, втративши своїх борців, пролетаріат сам на їх місце висунув мільйони готових до бою за ті ідеали, якими жили його улюблені вожді. Берлін рідко бачив таку демонстрацію, яка тягнулася на цілі кілометри вулицями Берліну до могили дорогих вождів.

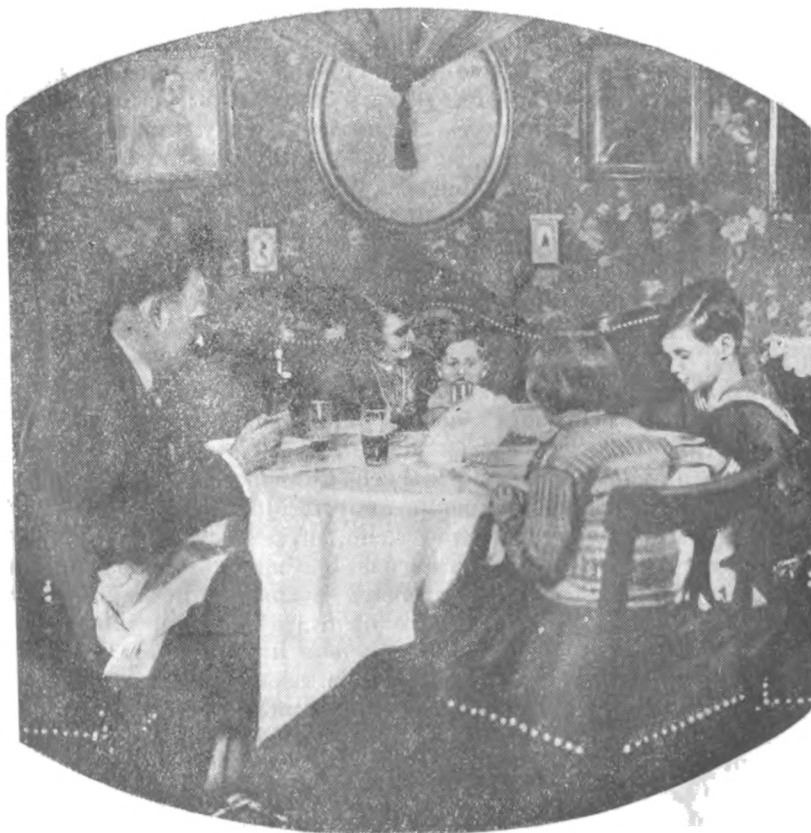
Карл Лібкнехт і Роза Люксембург поховані на Фрідріховому полі, далеко від центру кількामільного міста. З ранку, з 10 години організовані колони комсомольців, червоних фронтників і робітників потягнулись з трьох напрямків до Фрідріхового поля. Кожна довга колона кінчається рудим вагозом, навантаженим ущерть поліцією. Спочатку, коли похід рушив центральними вулицями, видно якусь тривогоу перехожих, на кожному ріжку вдерено поліцаїв. Мають червоні прапори, фронтники співають марсельєзу. На Александрпляцу, де зливаються кілька

*Родина безробітного робітника в бараках.
В одній невеличкій кімнаті живе 6—7 родин*

Так обідає родина робітника,

так обідає родина буржуазна

демонстрацій в одну, все загачено. Тут не тільки ваговози, тут уже сильні наряди поліції.

Кожному, хто потрапляє до Німеччини, перше, що впадає в око, це німецький поліцай. Все життя вулиці в його руках. Він стоїть, як статуя спокійний, від одного помаху його руки вся вулиця враз завмирає. А тут перед цими стрункими рядами кудись пропадає вся ця грандіозність поліцаїв: вони непокояться, шарпаються, спішать, переходять з одного місця на друге. Дивися — без кінця колони й безліч червоних прапорів. Демонстрація входить у робітничі квартали, видно фабричні димарі, подекуди несміливо із вікна мають червоні прапорці. Вся вулиця, кожний дім обліплена людом. Кінець - кінцем нам пощастило проїхати вперед, в чоло самої колони. Попереду несуть вінки, силу вінків. Хто із колишніх людей історії в кожную річницю своєї смерті мав стільки вінків? Пролетаріят несе на могилу своїх дорогих вождів зимою вінки із троянд, довга колона з вінками закінчується низкою коляс, на яких їдуть інваліди війни. Безногі інваліди теж везуть вінки на могилу. Кладовище на горі, від кладовища видно, як далеко тягнуться бойові колони пролетаріату. Поліція зупиняється коло кладовища, тут її вже зібралось таки чимало, наче військовий табір. Демонстрація йде на кладовище без охорони.

У Німеччині й кладовище цікаве. Чистоту й акуратність тут ще більшою мірою переносять на кладовище. Це не кладовище, подібне до нашого, де панує тиша, спокій, де все заросло травою й мохом. Тут кладовище схоже дужче на архів, де зберігаються непридатні вже «справи» охайно, в порядку, кожна справа на своїм місці й під своїм числом. Рівночасно разюча чистота й акуратність.

Величезне кладовище вбирає в себе ці колосальні маси народу, що кількома довгими змійками линуть. Могили Карла й Рози в самому кінці цвинтаря. Стає тісно, похід зовсім затримується. Підходите ближче, ось і сама могила. Вас вражає червона цегла, вся кострубата, не рівна, стирчать з кожної цеглини гострі кінці. Це та цегла, з якої нічого не будують, вона, попадаючи на дно печі, виходить звідти покручена й кострубата, аж зате найміцніша, ніщо її не нищить. Ось з такого матеріялу могила. Це символіка. Той, хто будував її, свідомий був цього, що так, як цю цеглу ніщо не бере, так і робітничій класі, загартованій у вогні заводів, ніщо не страшне.

На могилі горить вогонь, коло вогню почесна варта червоних фронтників з піднесеними вгору руками із стиснутими кулаками. Колони проходять, кидають на могилу вінки, а по одну й другу

сторону стають стяги. Німецький робітник так дисциплінований, що, пробираючись доріжкою, він шанує лад, і стиснені в тісну кучу робітники посуваються помалу, щоб не стати випадково на могилу, де спокійно спочиває, як написано на кожному пам'ятнику — люба дружина чи любий батько. Підходять останні колони, зупиняються. Хор співає жалібний марш. Схиляються сотні прапорів, схиляються сотні тисяч робітничих голів. Сіро, туманно, сльота перейшла в справжній дощ.

Говорить німецький товариш. Вся його зворушлива промова присвячена тільки трьом — часто повторює він імена: Карл, Роза, Ленін; їх немає, але є комуністична партія, є III Інтернаціонал. Вони не вмерли, як не вмере й пролетаріат. На могилі стримить викута з криді велика п'ятикутня зоря, на ній серп і молот — емблема Радянського Союзу, а через могилу золотими літерами написано: «Ich war, Ich bin, Ich werde sein» («Я був, є й буду»).

Пролетаріат шле прокляття соціал-демократам, убійникам Розі й Карла, катам пролетаріату. Скільки рішучості, скільки упертості. Він один проти всіх, ніхто й ніщо його не залякає. Здається, всі, навіть природа, проти нього, йде сильний дощ, але ніхто не ворухнеться, промовець говорить далі, дивився й не знаєш — чи то краплини дощу, чи сльози котяться по його щоках. Промовець закінчив: немає дорогих Леніна, Розі, Карла. Вмерли вожді, хай живе світова революція! Могутні звуки Інтернаціоналу потрясли цвинтарем.

Розходились у такому ж порядку, як прийшли. На вулиці всі розподілилися уже на менші відділи й співають до міста. Коло цвинтаря іде купчиться поліція, але вигляд у неї інший — поліцаї наче засоромлені, що дурно мокли на дощі й поспішно сідають на ваговози, а їм услід лунають звуки Марсельєзи та Інтернаціоналу.

Отже, Німеччина кожного вражає своєю організованістю у великому й дрібному, навіть дружні відносини там підпорядковані правильному годиннику. Бо справді, що більший колектив, то вищої й точної організації він потребує. Коли живеш там довго, здабуєшся з людьми різних професій, знайомишся з їх звичками, побутом та мимоволі виникає питання, чому в них так, а в нас інакше. Характерно для них — вузьке, але глибоке знання своєї справи; німець, коли береться до чогось, то тільки над цим працює, але свою справу він знає досконало, бо навіть у свято і кожної гулящої хвилини цікавиться тільки нею. Тому вони здаються нам обмеженими, так і говориться про них: тупий німець.

Німець у масі своїй заощадливий, розважливий, і нам ці риси здаються скупістю. Тільки раз на рік він буває схожий на нашого

українця: цілий рік німець збирає та складає, щоб на різдво вивернути кишеню. Перед різдвом Берлін нагадує не місто, а певніш молодий сосновий садібник. Скрізь по рогах загорошені снігом ялинки. Бо кожен німець, від великого буржуа до робітника, має на свята ялинку — різниця тільки в розмірі й багатстві оздоб. Це не релігія, від релігії там не залишилось нічого — це побут. Побачивши таку колосальну масу молодих дерев, ви мимоволі думаєте, скільки то лісу переведено, щоб наставити один тільки Берлін, а ще ж уся Німеччина. Та й тут з німців добрі господарі, для різдвяних потреб вони мають величезні розсадники.

Перед святками широкою хвилею ллються подарунки, дарують усі й всім, по крамницях, неможливий тиск, але марнотратство німця ще тільки починається, і свого апогею воно доходить на новий рік.

Ще задовго перед цим усі захоплено оповідали, що святкування нового року в Німеччині це щось особливе. Заздалегodi почи-

Так робітники забезпечені в Німеччині помешканням

нають замовляти столики в кафе, ресторанах, кабаре, бо ніхто новий рік не зустрічає вдома. Щоб ознайомитись з цим святом, рушаємо в Газенгайме «Новий Світ», де зустрічають новий рік соціально-демократичні робітники. Зала вміщає кілька тисяч душ, сила столиків, всі п'ють, галасують, співають, і такий гармидер стоїть, що й свого сусіду важко почути. Ідемо до наших робітничих будинків, до Фафус Целле, там та сама картина. Після дванадцятої години до останнього будинку довелось їхати центральною вулицею, коли всі після зустрічі вже вийшли на вулицю. Грандіозність цієї картини буде ясна, коли увити собі, що цього вечора після зустрічі найбільша частина чотиримільйонного міста концентрується на кількох вулицях. На Фрідріхштрассе такий натовп, що авто наше посувається черепашою ходою,

Вигляд німецькою села

Так запрягають у Німеччині воли

Так працює німецький парламентар

обіруч вулиці суцільні лави людей усякого віку й професій. Цієї ночі поліція ніде не видно, а коли де й трапиться, то завсіди в обіймах розчуленого п'яного патріота. Бо вся вулиця п'яна, та ще й яка п'яна! Цю ніч усе дозволено — заціпати вашу даму, навіть цілувати чужих при зустрічі. Аж не віриться, що ви в Берліні. Сміх, регіт, жарти, дотепи, хоч і не дуже гострі. Де вже не сміяться, коли бачите, як поважний батько на чолі цілої своєї родини несе циліндра в руді, а на голові має паперову чадру індійського принца або паперову ж татарську шапку. Найбільше поширені якраз індійські вбрання — певна річ, німецькому бюргерові приємно почувати себе принцом, хоч би й паперовим. Зустрічні сідають вам на крила машини, розчиняють дверді, заглядають усередину; інші, спинивши, пробують підняти авто за колесо. Так і здається, що ви потрапили у божевільню, але ні боронитись, ні протестувати ви не можете, бо вас задалегоді попереджували про права вулиці під час зустрічі нового року.

А вранці Берлін наче з новим поривом візьметься до праці. Капіталіст-торговець підраховує свої прибутки, робітник, збувшись усіх своїх заощаджень, починає знову заощаджувати, щоб і наступний новий рік мати з чим одсвяткувати. А кушівельна

спроможність людности так падає, що великі фірми знижують ціни на крам до 50°/_o. На якийсь час настає спраді казкова дешевизна, і хто з бідних нового року не святкував, то дійсно може одягтись, хоч і погано, та дешево.

Багато хто з німців знає про Україну, чимало їх побувало в нас під час революції, але уявляють вони здебільшого тільки нашу родючу землю та кепські дороги, та й то знайомство це зв'язане із старою Україною, гетьманом Скоропадським та Петлюрою. Ту Україну вони знали із книжок, що видавались німецькою мовою з тризубом та жовтоблакитною стрічкою. Про радянську Україну вони знають мало, а ще менше ми робимо, щоб вони краще про нас знали. Із сучасних видатних російських письменників немає жадного, що не був би перекладений та виданий німецькою мовою, а ми й рядка не спромоглись досі перекласти. Час і нам про це подбати. Тож не дивно, що й досі в солідних (розуміється, буржуазних) газетах трапляються статті, де пишеться, що, от, мовляв, колись ми вигадали Україну, але тепер така політична ситуація, що вигадку цю нам треба кинути. Та й справді, пора їм кинути Україну Василів Вишиваних, гетьманів Скоропадських, Коновальців тощо, а натомість краще познайомитись з Україною нинішньою, радянською. Товариство культурного зв'язку з закордоном, розгорнувши свою роботу, мусить покласти край таким безглузdim байкам. А нам у Німеччині є чого повчитись — блискуча техніка, чудове вміння організувати роботу, дивне трудолюбство й трудова дисципліна. Тим то й повинні ми цінити та підтримувати з нею культурний зв'язок, що останнім часом налагоджується.

3 Берліну до Чехо-Словаччини

Щоб виїхати з одної країни в другу — для громадянина з червоним паспортом (радянський закордонний паспорт червоний з витиснутими золотими літерами й гербом — серп і молот) — це кілька днів біганини по консулятах, поліції й т. ін. З Берліну телефонні дзвінки в Прагу, кілька днів хвилювання — дадуть, не дадуть. Потрібні поважні міркування, щоб не відмовили. Найбільше шансів мають купці, найменше письменники. Ми в ролі купця, тому їдемо.

З Берліну до Чехо-Словаччини палицею кинути, бо й до самої Праги — столиці чеської — раптом тільки 8 годин швидким поїздом. І тут Антанга поворожила, прирізавши до Чехо-Словаччини добрий шмат німецької території.

О 8 ранку поїзд виривається з тісних залізо-скляних стін берлінського вокзалу, що зразу ж розростається в безмежну широчінь. Перед вами безкрає поле, вкрите рейками, заставлене вагонами і тільки через 20—30 хвилин виростають труби заводів. Пряма дорога з Берліну до Праги через Дрезден. У вагоні — ще спокійно: пасажери мляві, сонні, наче досипають недоспані вдома ранкові години. О 9 годині подають свідання. Дарма, що їдемо через Німеччину, в ресторані майже не видно німців. Чути розмову росіян, чехів, англійців. Служба ресторану — сама ввічливість і акуратність. Служба цих міжнародних ресторанів справляє враження хитрої й бувалої. Не даром вони по всіх країнах їздять. Поглянеш на такого суб'єкта і думка навертається: якій поліції хто з них служить.

Я сказав, що німців у ресторані майже не видно, зате, коли вертаєте з ресторану, ви побачите, як у кожному куде не тільки III, але й II і I кляси німці винають домашні бутерброди. Платити 3—4 марки в ресторані за свідання навіть багатий німець не охочий. Німецький бюргер любить поїсти добре, з умовою, щоб не дорого.

Кур'єрські поїзди в Німеччині ходять дуже добре. Німецька залізниця — це судільна криця, навіть шпали з криці, все це таке монолітне, стійке, їдучи 80 верстов на годину, ви чуєте тільки шум коліс і спокійно можете писати. Швидко пробігає саксонський ландшафт; густо малчать крила вітряків, їх в Німеччині не менше, ніж на Україні. Вітер в Німеччині використовують навіть куди більше нашого, але вітряки зовсім інші — там вони муровані, а в нас дерев'яні.

Перед Дрезденом стирчать порозкидані по шпихах прекрасні, старовинні середньовічні замки, вони вказують, що ви їдете країною, яка має багату історію. Дрезден — старовинна, відома в історії вже в XIII віці, столиця королівства саксонського.

Розташований Дрезден на березі Ельби, яка робить його дуже мальовничим. Завдяки своїм культурним курфюрстам, Дрезден є великою культурною скарбницею. Чудова картинна галерія — чи не найповніші збірки зразків італійської та фламандської школи до Рафаеля долучно.

Старовинні будівлі з XIV віку, вежі й собори справляють на глядача велике враження. Не дарма дрезденці в багатьох справах, особливо в мистецтві, чують чималу перевагу проти берлінців. Думаю, рідко можна знайти людину, яка б не знала про Дрезденську галерію та про славнозвісну Сікстинську Рафаелеву мадонну.

Перемкнувшись у Дрездені через Ельбу, далі залізниця вже не покидає річки, — аж до Саксонської Швайцарії.

Пишний німецький краєвид. На берегах ріки судильною масою порозкидані чисто в німецькому стилі дуже чистенькі та чепурні до сухости дачки. На більших прирічних ділянках розташовані великі парники, що завдяки своїм високим димарям справляють враження заводів.

Проїжджаємо Пірму. Перед очима величезні поля, вкриті складами різної деревини, яка стала чорна від давности. (Мимохіть перебігає в голові думка — чи ці величезні запаси не лежать ще з 19 року, зроблені з дуже зматчілого під імперіалістичну війну й окупацію українського лісу?). Пірма — німецький центр, центр целюлозної промисловости.

Далі залізниця все тримається нижчого лівого боку Ельби. По правім боці високий берег. Хоч тут дуже товсто льосу, ґрунт чудово використовується найбільше під сади, які терасами спускаються з гори аж до ріки. Дивився на ці чудесні садки й пригадуєш Дніпрові береги, що безперестанку великими обсугами з'їжджають у ріку.

Хоч ще тільки 2 лютого, по Ельбі вже вгору і вниз снують величезні вщерть навантажені баржі. Тільки-тільки кінчається зима, ще густо по річці плавають малі криги, тоді як великі, накопичені одна на другу, наче розжарякуваті жаби — лежать на березі й тануть — німці їх силоміць витягнули. Коли глянеш, як маленький пароходик тягне великі, з верхом навантажені баржі, то стане ясно, чому німцям не терпиться, чому вони не дождають, поки природним шляхом позбудеться льоду Ельба, що й так вкрита льодом близько двох місяців. Бо перевіз кількох сот тисяч тонн вантажу вартий багатьох бочок піроксиліну.

Гори дедалі тісніше стискають у своїх обіймах і Ельбу, і залізницю; залізниця починає щільніше тулитись до річки, поки стає двом тісно, залізниця двома блискучими рейками шурхне в чорну зяючу пащеку гори, щоб, вийшовши звідти, ще ближче, ще щільніше обнятися з річкою.

Швидко пробігають перед вами красиві краєвиди німецької Швайцарії, які німець поїдає очима й з захопленням вигукує: — Чудово! Казково!

Не встигає він вичерпати всього запасу похвальних слів, як ви вже в Печені — чесько-німецький кордон. В Печені на чесько-німецькому кордоні Чехією ще й не пахне, хіба що форма залізничників інша.

Чути майже саму но німецьку мову. Кіоск увесь завантажений німецькими газетами, серед них соромливо виглядають десь по кутках кілька чеських. Тут до вас звертаються по-німецькому і німецький дух почувается ще виразно. Але ви вже в Чехії, чи офіційною мовою — Чехо-Словаччині, бо назву Чехія самі чехи дуже старанно виводять з ужитку, називаючи себе чехо-словаками. Це, безперечно, неправильно, бо з таким же успіхом, скажімо, поляки, щоб довести своє право на Україну, могли б називати себе поляко-українцями. Але для чехів це має велику рацію, — вони, захопивши Словаччину й словаків, пожертвували своєю національною назвою задля державної мети, а тепер пишуть спеціальні трактати, де доводиться, що чехи й словаки — це одна нація. Проте, хоч як вони охоче себе називають чехо-словаками, а й досі жаден словак не назвав себе словакочехом.

На чеській стороні далі такий же краєвид під назвою Чеської Швайцарії. Високі скелі з піщанику, під впливом вітру прибирають різних форм, які народня фантазія охрестила в різні назвиська. Допливи Ельби утворюють казкові повноводні водоспади. Коли так виглядає Швайцарія, то вона справді прекрасна.

Проїхавши кілька станцій, як Баденбах, чисто німецького характеру, які чехи старанно переробляють на чеський кшталт, тільки через добрих кілька десятків кілометрів потрапляєте до справді Чехії.

Кінчається Швайцарія. Гори стають пологіші. Дачі та будівлі вже мають відмінний від німецького, вигляд (будівлі зовсім іншого характеру — половина з дерева, половина з цегли). Це і є Чехія.

Правдива Чехія, як і слід було сподіватися, починається величезними рафінованими цукроварнями (цукор в чеському господарстві посідає чимале місце), чудовими садками та хмельниками. Хміль у Чехії в особливій пошані (звідси любов у чехів до пива).

Хміль ви бачите не тільки на великих плянтаціях, але майже коло кожної хатки є грядка хмелю.

В Мельнику до нас у купе сіло кілька чеських офіцерів. Вбрані на французький зразок (форма для чеської армії запозичена у Франції). Чехи — нарід товариський і балакучий. Цілу Німеччину проїдете й до вас ніхто не звернеться, тоді як у Чехії мовчки трудно проїхати один перегін. Купе зразу оживилось. Їх галасливі балачки крутились коло коней, собак та врожаю брамборів (картоплі). Скоро зійшли на політику. Злобою для них було теж українське питання (один з них переводився до Ужгороду — Карпатська Україна). Дехто з них побував там вже раніше. З їх балачок виявилось, що майже кожна молода європейська держава має якесь уразливе місце. Скажімо в Польщі — Галицька Україна, чи по урядовому Малопольська (зворушлива подібність до колишньої «Малоросії»). А в Чехії, крім Словаччини, про яку ми вже згадували, теж є шмат української землі — Закарпатська Україна, чи то, за офіційною чеською термінологією — Підкарпатська Русь, Карпатське Русько або просто Русько. Але ніяк не Україна — це слово чеська цензура, як і польська, старанно викреслює, іноді навіть з наслідками для редактора.

Нам думається, що для українського читача буде цікаво довідатись, як утворилася ця нова держава, — що слово Україна її злить, як бика червона хустка.

Чехія перед війною, будучи складовою частиною Австрії, посідала в ній перше після німців місце. Чехи часто творили опозицію австрійському урядові, були міцні економічно, крім того спирались на схід, завдяки своєму слов'янофільству, яке царська дипломатія плекала і цим примушувала Австрію з собою рахуватись. Треба сказати, що чехи зуміли чудово використати слов'янофільство й майже завжди за його допомогою доходили в австрійській політиці добрих для себе наслідків.

Країна природних багатств (вугіль, залізо, родюча земля), розвиваючись під міцним натиском і конкуренцією від німців, Чехія в багатьох галузях стояла на високому щаблі, так що перед війною де в чому (скажімо, агрикультурі) обганяла самих німців. Багата на різні мінерали, вона концентрувала в собі промисловість, яка обслуговувала майже всю австрійську державу. Тому після розпаду Австрії, в Чехії лишилося не менше, як 80% всієї промисловості колишньої імперії.

Цілком зрозуміло, що промисловість, яка обслуговувала колись 50 міль. людности, для 13 1/2 міль, з яких складається Чехо-Словаччина, без зовнішніх ринків збуту стала справжнім нещастям.

Дарма, що чеська буржуазія пускалась на різні хитрощі, диспропорція між промисловим апаратом і споживанням постійно призводить до більших або менших промислових криз, що потрясають господарським організмом і б'ють передусім по робітничій клясі.

Чехо-Словаччина, як видно з попереднього, — країна високо-індустріальна. Хоч треба сказати, що цю картину дуже псують такі сільсько-господарські частини, як Словаччина й Закарпатська Україна. Сільське господарство в Чехії дуже міцне й тут годиться сказати кілька слів про чеське село, цього колективного аграрного банкіра, що має мільярди корон по аграрних банках.

Законодавство чеське ще за часів Австрії відрізнялося від інших частин імперії — тим часом, як у Галичині земля через родинні розділи страшенно подрібнилась (до 400, а то й 200 кв. саж.), у етнографічній Чехії був закон, що забороняв так порцелювати землю. Тому по селах корінної Чехії дуже рідко можна знайти господарства, подібні до наших своїми розмірами.

Господарство, яке не має парової молотарки або хоч однієї на два господарства, таке господарство там — абсурд. Ті господарства, що так чи так зберегли пару невеликих шматків, землі, передають їх в оренду куркулеві, в якого сам власник шматків часто служить за наймита. Відсутність незаможника й середняка, в нашому розумінні, повна капіталізація сільського господарства кладе певний відбиток на село. Там немає села, як ми звикли його уявляти, там кожне більше село зовні нагадує наше добре місто. Немає хат під соломою, будівлі навіть на селах в 20—30 дворів здебільшого двоповерхові. Двір — це ціле, обведене високим муром, окреме царство з електрикою та машинним реманентом. Село обслуговують великі електричні пекарні, звідки свіжий хліб щодня розвозиться по дворах, те саме з пральнею та іншими закладами загального користування.

Великі лятифундії трапляються там рідше, ніж це було в нас, і це дуже утруднює роботу над освідомленням другої половини села — наймитства.

А треба сказати, що куркуль, мавши 5—6 наймитів, експлуатує їх страшенно. Тут справді з робітника видушують всі соки.

Політичний рівень таких наймитів дуже низький — вони, як правило, живуть розумом свого роботодавця. Коли й передплачують газету, то ту саму, що й їх господар — «Вєнков» («Село» — орган великих куркулів та поміщиків), коли й говорять про політику, то так, як їх патрони і голосують за того ж кандидата, що й їх хазяїн. Ця жахлива залежність дужчає ще й од того, що наймит з жінкою та дітьми живе в хаті того ж куркуля і робить на нього не тільки сам наймит, але і його родина.

Дарма, що тут електричні пекарні, але дуже рідко можна знайти село, де були б масові культурні установи, скажімо, бібліотека чи клуб.

Одиноким культурним місцем на тлі цього безпросвітного життя є «господа» (щось середнє між корчмою й монополюкою), яку також держить якийсь великий куркуль. Там для наймита вся розвага й просвіта. Працюючи, як вил, цілий тиждень (норм робітних годин немає), наймит із наймичкою у суботу йдуть до «господи». Там грає духова музика й до ранку танці, бо якраз тим «господа» різняться від корчми, що крім продажу різних напоїв (пива насамперед), у ній є велика зала для танців.

Жорстоку експлуатацію наймитів скрашує танковий, мовляв, «демократизм» — танцює все село, разом наймити й куркульська молодь. Отже, наймит мусить тягнутися за тими, на кого працює і до танців конче повинен придбати доброго костюма та ковнірців.

Не згадуючи вже про тепер, і до війни релігія посідала дуже невеличке місце в житті чеського села. За церковним походом у поле, щоб бог дав дощу, плентаються тільки старі баби й діти, а геть уся молодь воліє краще танцювати.

Там навіть релігійні обряди — остання річ. Наймит вінчається з наймичкою після того, коли в них одне, двоє, а то й більше дітей народиться. Вільна любов між наймитами дуже поширена і громадська думка сприймає це якщо не прихильно, то байдуже. Громадськість реагує хіба тоді, коли співжиття виходить за межі своєї класи, тобто, коли наймит зазіхає на якусь куркульову — такому сміливцеві загрожує звільнення з роботи, та й звайти її десь поблизу йому ціля цього важко. А діти для наймита — це елемент ще більшого закріпачення, ще більшого прив'язання його до одного місця, до одного куркуля.

Проте, не всі таким примітивним життям живуть. Досить тільки сказати, що майже кожний куркуленко дістає вищу освіту. Старший — сільськогосподарську й повертається на господарство. Менші дістають від старшого оплату за свою частину маєтку і йдуть до міста, — в торгівлю, на державну службу тощо.

А господарство, забезпечене проти розподілу законами й певними традиціями, міцніє та розвивається. До того ж треба признати чехам справдливність — вони люблять і вміють працювати. Не роблять хіба тільки власники лятифундії, а куркулі працюють разом з наймитами. І часто буває, що невістка, яка принесла 20 — 30.000 карбованців посагу до господарства, є разом з тим і робоча сила.

Тепер читач може зрозуміти, що культурою не всі однаково користуються. Куркуль живе в розкішних умовах, в 4 — 5 гарних

кімнатах, а наймит з купою дітей в жахливих комірках. Добрі шляхи, близькість міст дають змогу куркулеві користуватися міською культурою. Він, кінчивши освіту, підтримуючи зв'язок з містом, випишує різні книжки й журнали, стає на голову вищий од свого наймита і тому не дивно, що цей наймит не тільки цілком залежить від куркуля економічно, але й уважає його за свого духовного керівника. Ця духовна спілка найбільше позначається на виборах, де дуже рідко буває, щоб наймит подавав голос не за того, за кого подає його господар. Таким чином голоси наймитів під час виборів ідуть здебільшого на користь великих аграрних партій, і найактуальніше для чеської компартії завдання є поширити роботу серед наймитів, бо доки класові організації на селі кволі, доти чеські поміщики й куркулі будуть міцною базою для нинішньої влади аграрного капіталу.

Чехію, як і Польщу, Антанта збила коштом інших націй. За офіційною статистикою, перебільшеною на користь чехів, 1921 року склад людности був такий:

чехословаків	8.760.937	(словаків немає)
німців	3.128.568	
угорців	745.431	
українців	461.849	(кол. Австрії)
поляків	75.853	

Коли взяти до уваги, що на ці 8.760.937 чехословаків у Словаччині за переписом 1926 р. жило 3.222.600 чоловіка, із них не менше, як 80% словаків, то виходить, що понад 6 мільйонів чехів збила державу, яка має 140.352 кв. км площі та 14.356.600 душ людности, тобто чеська буржуазія поневолює економічно й національно 8 мільйонів інших національностей.

Такого блискучого наслідку чехи досягли завдяки перемозі Антанти в світовій війні та допомозі російській контр-революції на Сибіру, і створили нову республіку за старим, щодо національного складу, зразком колишньої Австрії.

Демократична політика чехів до інших націй в міру того, як змінювалась їхня держава, ставала дедалі імперіалістичнішою. Початкові ілюзії про демократичну республіку розвіялись, як дим, навіть обіцянки, зафіксовані в міжнародних актах (скажімо, про автономію Карпатської України) обернулися в руках чеської буржуазії на жорстокий колоніальний режим, фізичне винищення — чехізацію української людности.

Професор Масарик, ще не будучи президентом, в своєму інтерв'ю американській пресі висловився про карпатських українців: «Цей нарід створив пісню, якій рівної немає в світі, але в нього немає ще волі до панування».

Чи не на цій підставі всі обідянки про самотійне життя для Закарпатської України звелось до жорстокого поневолення. Чеська цензура, лютуючи, викреслює з усіх газет та журналів навіть слова «Україна—українець»; чеська поліція б'є українських послів, які навіть за буржуазними законами мають недоторканість, і тільки за те, що вони протестують проти жандармської сваволі на Закарпатті. Промисловість Закарпатської України, яка навіть за малярського режиму розвивалася, тепер зійшла на нівець, а розкішні смерекові та букові ліси просто віддано на знищення французькому капіталові.

Не дуже давно, 1920 року, президент Масарик, приймаючи українську делегацію з Закарпаття, яка домагалася порцеляції поміщицьких земель та зміцнення свободи, обідяв золоті гори.

Побачивши, що делегати в топанках (постолах), він узув їх у жовті черевики та з двома стами чеських корон вирядив кожного додому.

Це була звичайнісінька «демократична» демагогія, як та словацька мова, якою пан президент звертається до словаків, хоч і не визнає їх за націю.

Жовті черевики на делегатах давно зносилися, а український наряд на Закарпатті через чеську господарку й «топанків» побувся, босий ходить. Але тепер його репрезентує вже не делегація, яку можна було потішити черевиками, а мідна комуністична партія, що розв'язала національну справу Закарпаття, заявивши на своєму з'їзді, що «закарпатський наряд є частина 40-мільйонного українського народу».

Нині компартія є центр політичного й культурного життя на Закарпатській Україні й своєю роботою зуміла довести, що становить не звичайну собі XXIV організацію одної з округ Чехо-Словаччини, а має багато більше й ширше значення.

Національні й політичні утиски над Закарпаттям цілком зрозумілі, бо Чехо-Словаччиною тепер виключно й неподільно керує великий аграрний капітал.

Такі політики, як Масарик, Бенеш, колишні «демократи» є тільки маріонетки в його руках.

Бенеш (міністр закордонних справ) публічно проголошує бажання визнати СРСР. А таємно організує спілку проти нас, тобто він обертається в просте знаряддя таких заклятих ворогів Союзу, як відомий слов'янофіл Крамарж, що мріє не менше як про відновлення (може з огляду на свої фільварки та кримські вілли) царської «єдиної недедімої».

Чехія в справі організації проти нас інтервенцій конкурує з Польщею.

Недавно в газеті «Народні Лісти» * з'явилася стаття, яка відкриває заслону на небувалу ще досі провокацію чеського уряду. Правда, їх було чимало, але ця своїм нахабством виїмка.

«Д-р Гайн в дій газеті вказав на це, як в кінці травня й на початку червня відбулася в Празі велика нарада сепаратистів — українських петлюрівців. У дій нараді, що тривала кілька днів, отже, про яку влада добре знала, брали участь малярські, італійські й польські делегати. На дій нараді були приготування до прокламації України, як самостійної держави, була обрана тимчасова влада й про вибір цієї влади сповіщено зараз особливими нотами всі держави, а також одержав й наш міністр закордонних справ — д-р Бенеш. Вчора подали ми в тій справі інтерпеляцію д-рові Бенешові, бо це є спрямовання проти Росії. В загальному це спрямовання до дальшого її послаблення, так щоб Росія, коли визволиться від рад, не була вже така могутня й не мала тої сили й можливостей, що перед війною».

Вийшло, що не помирились. Група, яка зараз при владі, яка великі кошти видає на еміграцію, в тім числі й українську, хоче повалення рад і буржуазної України, а «Народні лісти» обстоюють недоторканість границь «єдиної недеїмої». Як бачимо, «Народні Лісти» не дарма забили тривогу про загрозу «недеїмої». Результатом цієї наради проголошено від імени 42-мільйонів українського народу самостійну Україну й обрано новий уряд, який від свого імени видав меморандум.

Меморандум

Опираючись на постанови українського народу з дня 28 січня 1918 р., а також на згоду й уповноваження національних організацій української еміграції та революційних козацьких організацій із України, економічних і політичних кружків та культурних корпорацій створили наділені мандатами представники українського народу законну владу, яка є представником української нації.

Влада Народньої Ради організації козаків, заступників України в Європі, яка вибрала собі за місце осідку голівне місто Чехо-Словачії Прагу, має своє бюро в Празі й на Градці ч. І. Обов'язки Голови Влади Народньої Ради доручено бувшому начальникові генерального штабу революційних військ з часів боротьби українського народу за незалежність генерал-лейтенанту Волод. Белоусів-Савченко, який разом з отаманом генералом-інженером Нікандром де Вогові-Горбанюком полагоджую державні справи. Генеральний державний секретар Отокар Іванович Достал-Досталенко, рицар ордену Булави, виконує обов'язки державного секретаря. Дипломатичну діяльність доручила влада уповноваженому міністрові Едвардові де Оліва-Олівенко, рицареві ордену Булави.

* «Народні Лісти» — найстаріша чеська газета, вона протягом кількох десятків років була поборником слов'янофільських ідей, тепер орган великого аграрного капіталу. Духовним керівником її є Крамарж.

Іменованими заступниками влади є вибрані із членів української директорії, далі із членів сенату й парламенту першої української влади з р. 1918, організації козаків-повстанців і всіх організацій українського народу, що існують в Європі й Сибіру. Згадана влада є одиноким, яка має право розглядати й вирішувати всі питання, що торкаються справ і земель українського народу.

Відкликаючись на права, що їх визнав увесь світ і проголошені президентом Вільсоном, домагаємось (в кого? *Є. Ч.*), щоби до нас відносилися, як до влади компетентної у всіх питаннях, що торкаються українського народу й української землі.

Названа влада сподівається (сподівайтесь! *Є. Ч.*), що справедливість що є основою цього пакту, згідно з ідеями президента Вільсона, визнає негайне домагання українського народу, а ми рахуємо себе відповідальними (чи не перед чеським правительством? *Є. Ч.*) в справах границь і можливостей його існування.

Маючи за собою мільйони українців, із яких 20% двигає чуже ярмо (на кого натякають? *Є. Ч.*), проголошуємо необхідним, щоби влада на основі своєї чести (бідна влада, в розпорядженні якої тільки одна «честь». *Є. Ч.*) й суворого інтерпретування прав народів виразила охоту шанувати владу такого багатого й могутнього народу й землі, щоб шанували її представництва, що мають одне тільки старання досягнути загальних прав, що належать кожному на світі народові.

Сподіваємось, що увага й честь влад, що погляди президента Вільсона рахують своїми, доведуть до признання наших намагань і очікуємо, що наше бажання, що опирається на тисячолітньому законі й 42 мільйонах душ, допоможе й забезпечить нам здобути собі те місце, що нам належить на основі святих людських прав.

В надії, що всі влади, що є проникнуті почуттям справедливості, приймуть нашу заяву з радістю й увагою, підписуємо цю заяву від імени народу й його держави.

Едвард де Оліва-Олівенко уповноважений міністр.

Далєбіг, коли б цей документ не фігурував у чеському парламенті та ще в руках комуністичного децуката тов. Запотоцького, можна було б думати, що ці безумовно не існуючі українські Едварди є дотепний жарт «Нової генерації».

Скажете — фарс всі ці середньовічні лідарі. Безумовно фарс, але за цим фарсом криється активна підготовка поперше до майбутньої війни, подруге — злочин щодо Закарпатської України.

Польща, бачите, «одержала» Галицьку Україну від петлюрівського уряду. А з Закарпатською Україною в чехів не все гаразд. Закарпатська Україна анексована чехами з благословення Антанти ніякого правового акту (крім вимушеної під загрозою постанови Закарпатських «Центральних Рад», не всіх) не має.

Тому не дурно чех Оліва-Олівенко в меморандумі, хоч і плутано та туманно говорить, що новий з дозволу сказати, «український уряд», вважає себе за відповідального в справах кордонів.

Відомо, що кому тільки не лінє: Польща, Франція й інші організували «українські уряди», але Чехія побила рекорд такого

«сильного та всемогутнього уряду», як це організували «пепічки», нікому організувати не вдалося.

Але що то за українська держава без адміністраторів та поліції! Чеський уряд і за це подбав, в Падебрадах, при українській сільсько-господарській академії організовано курси для підготовки поліційних комісарів, директорів, губернаторів (бідолахи не знають, що губернії давно скасовані. Є. Ч.), які будуть потрібні для майбутньої, визволеної від більшовиків, України.

Отак виглядає по бенешівському підготова до визнання Радянського Союзу де-факто.

Чехія чи не найактивніша в справі організації інтервенції проти нас, і заходи того ж таки Бенеша коло створення малої Антанти всім відомі. Чехо-Словаччина якнайактивніше підтримує всіляких емігрантів, починаючи від Керенського-Струве й кінчаючи петлюрівцями та шаповалівцями. Всі ці групи зовсім легально одержують з чеської скарбниці сотні мільйонів чеських корон. Уряд утримує низку емігрантських «культурних» інституцій, які ставлять собі не зовсім «культурну» мету. В Празі існує, коли не офіційно, то відкрито петлюрівське представництво і клуб, де збираються рештки отаманів та старшини. Крім спеціально української сільсько-господарської Академії в Падебрадах, у Празі державним коштом утримуються понад 1000 студентів, переважно з колишніх старшин українських армій. Ці рештки становлять базу для рекрутування членів у протирадянські «гуртки» і в них знаходять собі матеріал всі течії української контр-революції.

На еміграції є й колишні рядові козаки, що давно вже визнали свої помилки й стали радянськими, але їх переслідують і свої і чехи. Радянці були зорганізовані в Товариство, яке розгорнуло широку виховну та організаційну роботу, зібрало велику — як на ті умови — бібліотеку на 2.000 томів, одержувало 54 різних періодичних органи і видавало журнал «Нове життя» на гектографі, кількість 300 примірників.

Це Товариство мало чималий вплив на молодь Закарпатської України, що вчилася в Празі по вищих школах, хоч чехи всіляко ту молодь від цього впливу охороняли. Дарма, що журнал «Нове життя» виходив на гектографі, він різко виступав проти «Нової України» (Шаповалівського органу), що серед української еміграції в Празі провадила активну роботу. Її керівник Шаповал після вбивства Петлюри вважав себе за достойного посісти місце головного отамана й розвивав відповідну акцію серед еміграції, зокрема студентства. Проте, велика робота студентів-радянців парализувала його отаманські заходи. Боротьба ця набрала таких розмірів, що під її впливом серед безпартійної

української молоді зростає потяг до повороту на Радянську Україну. Тоді, щоб припинити небезпечну роботу Товариства, чеська поліція його закрила, закрила й журнал «Нове життя», а бібліотеку, через таку силу зібрану, сконфіскувала, давши знову змогу Шаповалам, Левицьким та Славинським безборонно вербувати собі прихильників та організувати всілякі «комітети» під безпосереднім доглядом і контролем чехословацького уряду.

Навряд чи є хтось більше самозадоволений, тупий та гладкий, як чеський обиватель, міщанин та куркуль. Він патріот такою мірою, що не визнає нічого нечеського і взагалі вважає, що кращого, як у нього, ніде не може бути. В нього чеська мова — співучіша за італійську, його столиця — це Золота Прага, його нарід — найкультурніший, його президент — наймудріший та найдобріший і звать його не інакше, як «татінек» (батько); режим у Чехії — найдемократичніший, чеські жінки — найкращі, чеське пиво та шинка — найсмачніші і. т. д.

Проте, не треба в Чехії довго жити, щоб пересвідчитися, що шановний обиватель дивиться на свою країну крізь оптимістичні окуляри свого базарного прилавку. Культурність чеську треба брати умовно, бо в боротьбі своїй з німцями чехи багато чого навчилися, але загальний тип чеського обивателя лишився такий брутальний, що навіть славнозвісний німецький бюргер виглядає проти нього ідеалом.

Столиця Прага — місто дуже гарне, але до «золотої» її залічити дуже важко (там золотобанних церков, як у Києві чи Москві — немає), а коли потрапити туди восени чи взимку, то безнастанна сльота так обридає, що ви краще назвете її не «злата», а «блата» (болотяна) Прага.

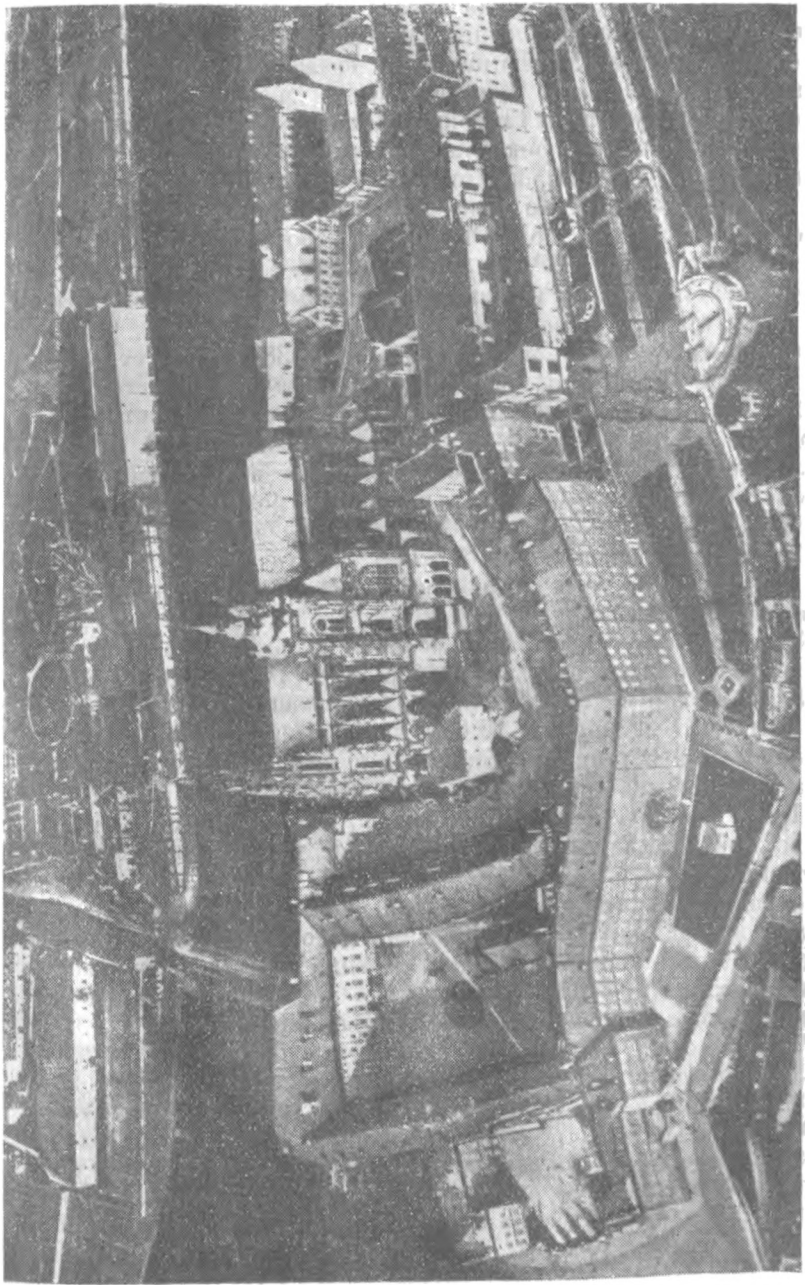
Місто Прага створилося в середині минулого століття з кількох окремих міст, як от Старе Місто, Нове Місто, Вишегради на лівім березі Велтави, Градчани, Голешовиці-Бубна, а далі сюди ж приєднані такі передмістя, як Жижков, Королевські Виногради й Сміхов. Колись окремі частини, вони мають тепер вигляд зовсім викінченого європейського міста. Розвивається Прага дуже швидко, особливо за останній час, коли Чехія стала самостійною державою. Ще в 1890 роках Прага налічувала 182.530 меш., а тепер — 676.000 і людність її швидко зростає далі, тому, хоч і будеться вона швидко, але приміщення знайти в ній не легко. Центр теперішньої Праги, Вацлавське наместє, починається від великого Національного Музею й спускається вниз до річки Велтави.

Стара Прага — це Йозефштат і Старе Місто. Тут вузесенькі погнуті вулиці, прекрасні старі будівлі, які й досі зберігають на собі живі сліди глибокого середньовіччя, хоч ці чудової роботи старі будівлі придушені тепер монументальними сучасними 7—8-поверховими кам'яницями, що їх стиль подібний до наших нових будівель і вони своєю грандіозністю роблять вулички Старого Міста ще темнішими й гнітючішими. Великий майдан Старого Міста тепер використовують для масових робітничих зібрань, і коли сюди збирається 50—70 тисяч робітників, то він набирає величавого вигляду. Оживає стара ратуша з славновісним годинником на вежі, побудованій 1475 року, з якого вже сотні років щодня о 12-й годині виходить 12 апостолів. Майдан знову, як і за Гуса, виповнюється духом протесту. Тут робітники почали з грандіозного протесту проти підтримки від чеської буржуазії війни з більшовиками, а потім майдан цей зробився місцем демонстрацій взагалі проти всіх вчинків «рідної» буржуазії. За трибуну править балькон старої ратуші, звідки промовцеві видно десятки тисяч робітників.

Прага багата на різні церкви (серед них є й православна), каплиці та синагоги; деякі з цих будівель, як от церква св. Юрія на Градчанах й Старо-нова єврейська школа сягають у глибоку старовину: XI—XII століття. Багато є також старовинних монастирів, де людина XX століття може побачити в оригіналі надзвичайної «моральної» сили аргумент (колеса ламати людину, машину виривати нігті тощо), що ними католики навертали єретиків на справжню віру. Коли глянути на ці витвори середньовічної індустріалізації, почорнілі від давности та застиглої на них крові — вас мимоволі проймає холодним потом.

Прагу надвоє поділяє гарна річка Велтава, через яку побудовано цілий десяток чудової роботи мостів, — серед них дуже старовинний камінний Карлув мост, побудований 1354—1503 р.р. з вежами по обох кінцях та оздоблений статуями Карла IV та Яна Непомука, чеського святого, що був кинутий з цього моста у Велтаву.

Святий Володимир заробив від наших печерських ченців срібної раки, яку споруджено на зібрані з темних селян копійки, а святому Непомуку поставлено 1736 року надгробного пам'ятника геть із широго срібла. Ще й досі в «демократичній» республіці 16 травня приходять богомольці сюди на міст поклонитися цьому святому. Тоді на мості, серед розкішних дамських убраннів, костюмів та циліндрів, ряботить в очах від старовинних національних костюмів на молоденьких чешках, а в чоловіків за національний костюм тепер править сокольський.

Братислава, резиденція короля, резиденція Мисаріка

З багатьох мостів чудовий вигляд на Градчани. Стара резиденція чеських королів, тепер президента, палац з багатьма прибудовами справляє дуже імпазантне враження. Там скільки хоч живих слідів історії боротьби чехів за свою незалежність. Вам старий служник з глибоким пієтетом показує велику залу засідань, з якої чехи викинули двох царських радників з їх секретарем, що спричинилося до 30-літньої війни, яка провадилася за визволення Чехії. До замку прилягає двірська каплиця з п'ятисячю кімнат; на подвір'ї — проти собора — бронзова статуя св. Юрія на коні, пам'ятка XIII століття.

Архітектура Праги надзвичайно різноманітна. Тут і готика (будинки старого університету), чудові зразки стилю ренесанс (Фердинандівський замок чи бельведер, 1538 року), тут і старофлорентійський стиль, бароко, та ін. Між новим і старим містом — чудова порохова вежа 1475 року, а на горі святого Лаврентія — зубчастий мур з вежами, побудований 1360 року під час голоду і прозваний «муром голодних»; варте уваги старовинне єврейське кладовище з розкішної роботи пам'ятниками багатих рабинів.

Як бачимо, щодо старої історії Прага може потягатися з Києвом, при чому старовина ця в Празі збереглася багато краще.

Прага з давніх-давен була великим культурним містом. Університет, що його заснував 1344 р. Карл IV, довго був одиницею для всіх німецьких і західнослов'янських земель, і вчилося в ньому тоді більше як 10.000 учнів. Через національну ворожнечу між чехами та німцями він розпався на два університети — чеський і німецький.

Прага, не багата на зело в центрі, має край міста чудовий парк, Кральовська заграда, утримуваний у геніяльно зразковим порядку.

Коли пройти ним (він тягнеться кілометрів зо два) о 10 — 11 годині вечора влітку, не можна не захопитися його старими кострубатими липами та дубами, довгими алеями, обсадженими величезними трояндами та художньо розкиданими скрізь старими будівлями, експонатами колишньої виставки.

Чехи — великі спортсмени. Сокольська організація в житті чеського народу відіграла чималу роль, отже, час від часу вони збирають генеральні збори сокольських організацій з цілого світу, а американські чехи їдуть просто цілими пароплавами. Під час таких зборів Прага нагадує військовий табір. Всі державні установи, школи, геть усе займається під житло, а чимала частина соколів розташовується на похідних ліжках, в садках і парках.

Саме впорядження сокольського майдану 1920 р. коштувало урядові десятків зо два мільйонів корон. Дарма, що всякими засобами підтримується патріотизм та культивуються національні почуття, лави соколів поріділи, з їх організації виділились робітники, організувавши свої робітничі спортивні організації під назвою «Телосцвічна єднота».

Прага живе тепер інтенсивним політичним життям, будши центром «Малой Антанті». Не дурно теперішні чеські політики сягають аж на Австрію та Балкани, ввесь час намагаючись підпорядкувати їх своєму впливові, і ці силкування (конкуренція з німцями), особливо щодо Австрії, не завжди безрезультатні. Одначе, взятися серйозно до цього заважають хатні справи: робітничя класа, безробіття й стотисячна компартія, — все це вельми тяжкі для буржуазії справи, що, як тягар, стрпмують чеську буржуазію від агресивних заходів. Чеський пролетаріят, особливо за останні часи, дуже заактивізувався, бо йому доводиться на своїй спині вносити згадувану вже незгодненість у чеській промисловості; звідси низка страйків і часто навіть досить рішучі демонстрації під проводом найчисленнішої в Європі компартії, з чого беруть дрожі ожирілого обивателя. Не диво, що чеська буржуазія всі лиха силкується скинути на компартію, — навіть у тому, що буржуазія поховала «демократію» (якої й не було), винен не хто інший, як компартія. Б'ють послів, садовлять їх до в'язниці, закривають газети, навіть заарештовують радянських підданих — і скрізь «нещасна» поліція посилається на сильну компартію, бо, мовляв, тільки через цю компартію вона так поводиться. Чеська буржуазія протиставляє компартії соціаль-демократів і 60 тисяч шпиків. Число поліції дедалі зростає, бо на Словаччині та Закарпатській Україні, де соціаль-демократія квела, ця пропорція явно не надійна. Минули ті «золоті дні» початків революції, коли буржуазія бавилась в демократію. Тоді навіть 1-ше Травня проголошено державним святом. На Вацлавське наместє збиралися з усіх кінців Праги демонстранти, вздовж вулиці улаштували трибуни на англійський зразок і промовляло разом 10 — 15 промовців. Промовці змінювались, як рукавички, а обиватель ходив від трибуни до трибуни й слухав. Тоді навіть учорашній «ракушак» (прихильник австрійської монархії) чіпляв у петлицю чорного фраку червоного гвоздика. Чудно було дивитись на тих солідних, череватих, у циліндрах людей з червоними гвоздиками, — це нагадувало червоні банти генералів на початку нашої революції. А далі почалися чорні будні. Не тільки ніхто з буржуазії не носить уже червоних гвоздиків, а зривали їх навіть з робітників.

Нова республіка тільки входила в смак, вона, спираючись на Антанту й маючи на послугах різних мастей наших емігрантів, перепробувала всіх засобів ліквідації волі — тут і німецький погром (1923 рік), і єврейський, і постійне громлення робітничих організацій.

Столиці молодих держав, як Варшава й Прага, цікаві передусім з погляду змагання за вплив на них від великих держав. Таке змагання, скажім, в Чехії, головне в Празі, йде між трьома державами: Францією, Англією та Америкою. Скрізь ви бачите цю потайну, але завязу й невпинну боротьбу сорочок, краваток, костюмів та ін., а з кожної вітрини кричать до вас чужоземні вироби, заклинаючи до себе: «я вся витворність» — кричить французька вітрина, «я сама тривкість» — кричать речі англійські, а «ми — вигідність і оригінальність» — гукають американські. А поміж ними всюди крадькома силкуються обдурити недосвідченого покупця й підсунути йому, замість французького, англійського та американського, свого рідного чеського краму. Але змагання це не кінчається економічною боротьбою, воно виявляється і в усіх галузях культурного життя. І коли чеські штани та краватки ще витримують конкуренцію, завдяки митові, то гірше стоїть справа з товаром ідеологічним. Тут малі столиці геть забиті товаром інших держав.

Візьмімо, приміром, кіно, — власна продукція майже всіх без винятку малих націй перебуває весь час під ударами голівудської навали. Тут неподільно панує Америка. Та й справді, важко боротися, коли на малу, кволу, нерозвинену національну кіноіндустрію давить мільярдний капітал з найкращими в світі зірками. Бойовики Чарлі Чапліна демонструються в Празі раніше, ніж у Берліні чи Парижі, а своїй картині, яка коли-не-коли з'явиться, важко потрапити на столичний екран — вона мусить дождатися черги.

Та не тільки з кіном стоїть так справа. Найпоширеніший вид мистецтва в буржуазних країнах — ревію. Цей вид французького «мистецтва» до Праги прибуває просто з Парижу. Прага накладає на паризьке ревію свій відбиток. Французьки перед огрядними чеськими буржуа наче втрачають свою вишуканість, елегантність, найтонший паризький аромат, і стають цинічніші, підробляючись під його смак.

Не тільки «мистецтво» ревію в Чехії не національне, а й по інших театрах, здебільшого, йдуть речі не чеського походження. Тут у театрі ви побачите типову французьку комедію на «вічну тему» — молодий хлопець закохується у великосвітську даму, —

комедія з багатьма «важкими» ситуаціями (чоловік, ревнищі, страждання героїні) і фінальною перемогою молодого хлопця («В прототі сердечній»). Побачите також не менш типову американську п'єсу з центральними фігурами американського багача, що мандрує ради прогулянки океаном, та авантюриста, що шукає пригод у дусі Шерлока Голмса, — п'єсу з силою різноманітних і неймовірних ситуацій, не без кохання і вродливих жінок, а наприкінці на допомогу приходить доляр і все кінчається якнайкраще («Пе-реможець над океаном»).

Але в галузі літератури Чехія має чималі досягнення. В Празі видається кілька журналів, як «Red» (орган лівих мистців), «Сиг-нал» (також лівого напрямку), «Гість» — орган літературної групи типу наших правих попутників, «Цеста», де гуртуються представники суто-буржуазної літератури, та «Сумір» — орган прихильників чистого мистецтва. Виходить чимало критичних журналів, як «Кмен» (клуб модерної критики), «Розправи Адвентіна», «Літературний світ» та інші. Є багато талановитих молодих літераторів різних літературних напрямків аж до футуристів, які рідко потрапляють на сторінки наших журналів. А серед них такі, як Волькор (збірка «Діло»), Ванчур («Квітуше літо»), Сауферт («Соловей співає погано»), Незвал («Акробат») і низка інших вартих нашої пильної уваги не тільки з погляду формальних досягнень.

Умови для розвою чеської пролетарської літератури надто важкі, — досить сказати, що поет Димерж за революційний вірш, що не був навіть надрукований (потрапив до цензури з газети, що хотіла його вмістити) дістав 3 місяці в'язниці, де йому довелось сидіти разом з кримінальними в надзвичайних важких умовах.

Цікава дрібничка — президент Масарик посилав привітання письменникові Максимові Горькому, а тим часом своїх революційних письменників завдає до в'язниці. Серед післявоєнних чеських письменників найбільшої популярності зажив Гашек, а твір його — «Пригоди бравого вояки Швейка» має європейську славу. Але буржуазна Чехія не визнала «Швейка» і тільки тоді, коли «Швейк» зажив слави в перекладах, цей твір знайшов визнання і в себе, хоч доступ до касарні та школи йому суворо заборонено. Він інсценізований, але артист, граючи Швейка, чи не більше сидить у тюрмі, ніж на сцені.

Є підстави чеській буржуазії забороняти цей твір. Гашек майже геніяльно зумів показати націю Швейка — всіх Швейків зовсім голими з їх гладеньким виголевим підборіддям (давина європейській культури) та зарослими, як у мавпи, грудьми. Він не тільки роздяг

о голого тіла, а навіть розпатрав чеського обивателя й показав його непривабливе нутро. Коли ще узяти під увагу, що твір проти війни, бога, релігії, всього, що досі було святе, то буде ясно, що такий твір не може подобатись чеській буржуазії; і вона мусить прилюдно віддати його анатемі. Тим більше, що нині вона зрадила все, чому ще вчора так ревниво поклонялась. Навіть улюблений герой чеського народу й буржуазії, великий реформатор Іван Гус, що сотні років був надхненням і символом боротьби чеської нації за свою незалежність, якого подвиг запалив і нашого поета-кріпака, що підняв у своїх творах Гуса до святого, святого проти церкви, — і цей герой зазнав від рідної буржуазії ганьби. Гус зрадив папу, а чеська буржуазія, добившись під гаслами Гуса національного визволення, зрадила Гуса заради того ж Ватікану. 1927 року, коли святковано Гуса, папський нунцій на знак протесту демонстративно покинув Прагу, хоч члени уряду й не брали в святі участі. Довелось провадити з папою переговори, перепросити, і той самий нунцій, що плонував з лице чеському народові, переможно вернувся назад до Праги...

Під час мого останнього перебування в Празі була виставка творів Рєдіна. 84-літній автор «Листа запорожців до турецького султана» не перестав і далі популяризувати Україну. Найславетніша картина на виставці був «Гопак», «прояв життя малоруського села», як писали чеські буржуазні знавці.

Трохи смішно стає, що ці знавці й досі вважають гопак за лийнись прояв нашого («малоруського!») села, коли на Радянській Україні твориться пролетарська культура, працює сила вищих культурних установ, є Академія Наук, зростає пролетарська література й широкі маси невпинно втягаються в культурне будівництво. Та й у самій Празі вже третій рік заходами наших чеських друзів видається журнал «Нове Руско» («Нова Росія»), що зібрав навколо себе чимало гарних, активних молодих робітників і виконує безперечно велику роботу для висвітлення справжнього життя радянських республік. Треба тільки зауважити, що назва журналу аж ніяк не пасує до його постанови: «Нова Росія» — це щось таке, що відгонить змінюювщиною. Адже є Союз Радянських Республік, є РСФРР, є УСРР, БСРР й ін., але ніякої «Нової Росії». Ще курйозніше виглядає, коли «Нове Руско» випускає «спеціальне» «українське число». Виходить, що в «Новій Росії» знайшла собі місце й Україна. Від такої данини чеському слов'янофільству в душі Крамаржа треба рішуче й назавжди відмовитись.

Моє непорозуміння з поліцією

У нашому представництві в Празі існує такий добрий звичай, що коли хтось приїздить із Союзу, йому улаштовують товариський чай. Крім робітників представництва, на цей чай часто запрошують ближчих знайомих чехів, наших друзів. Колектив представництва живе дружно. Тому, хто блукає у відрядженні за кордоном провести вечір у такому колективі — це велике щастя.

Мій приїзд в нашому представництві — особливо наш український представник т. Калюжний — зустріли дуже радо.

На їх думку, показати чеському громадянству, в тому числі й українській еміграції наші досягнення в галузі кінематографії мало б не абияке значення.

Про мій приїзд скоро довідались. Деякі газети прислали своїх репортерів, які цікавились не тільки кіном, але рівно ж і загальним культурним життям Радянської України. День пройшов у візитах. На вечір була призначена якраз вечірка, де мав бути громадський прогляд (для тісного кола людей) картини, поставленої режисером Довженком «Звенигора». Початок був призначений на 8 годин. О пів на восьму, коли я вже одягся, щоб вийти, — хтось постукав у двері. В кімнату зайшло двоє людей.

Хто вони, я догадався з їх потертих пальто та не зовсім свіжих, як для Європи, комірців (низьким чинам поліції не дуже добре платять).

Вони чомно зупинилися коло дверей, я підійшов і спитав чого їм треба (чи, як питають, чим можу бути корисний). Один зістався на місці коло дверей, другий підступив ближче й запитав, хто я такий. Тоді він витяг акуратно зложений папірець і подав мені. Це був ордер на трус. Я почав протестувати, посилатись на всіх апостолів міжнародного права. Власне, яке нахабство робити трус у громадянина чужої республіки, якому дозволений в'їзд до вашої держави вашим же міністром закордонних справ.

Я почав вимагати, щоб вони залишили кімнату. Це, очевидно, ще більше впевняло їх у потребі трусу.

Мене не випустили передати телефоном про їх візиту нашому уповноваженому.

Далі вони мені дуже сильно зааргументували, що чинити опір зайва річ, що вони все рівно зроблять трус.

Почався трус.

Перше, що їм попалося — це був комплект журналу «Кіно». — Ага... — зрадив він, побачивши пакунок з журналів.

«Ага» було передчасне, бо врешті йому не важко було довести про це, вказавши на різні числа журналу, які просто потрібні

були мені особисто, а не для пропаганди. Далі — листи, папери й умови, складені з німецькими фірмами (які мали комерційну таємницю), листування й інше.

Після детального трусу в приміщенні всі папери зібрали в один чемодан і мені пред'явили другий ордер, що вимагав «явитись», правдивіше вони мали доставити мене в поліцію, — по-їхньому це називалось затримання, — щоб дати їм деякі пояснення.

Я почав протестувати ще рішучіше, заявляючи, що я добровільно о 8-й годині вечора не маю наміру ходити до поліції й давати пояснення.

Забравши чемодан з паперами, всадили мене силоміць в авто й доставили до поліції. Ввесь час у них було підозріння, що я втечу, це було забавно, я нарочито робив під час всідання й висідання різкі рухи — їх це примушувало насторожуватися.

Поліцай-президіум (там же й тюрма) міститься якраз в центрі міста на Карловім Мості.

Мене ввели в круглий під'їзд, де я вже без допомоги почав братися сходами — хотілося швидко закінчити справу.

Коли ми піднялися на 2-й поверх, нас зустріло троє й почали дуже пильно мене розглядати.

Двоє, що привели мене, відійшли вбік і почали про щось радитись. Побачивши, що справа зволікається, я спитав одного з них (це ніби був уже мій знайомий), вимагаючи, щоб побачити когось із старших урядовців та в'яснити в чім річ.

Вони начебто заметушилися, побігли кудись — в кабінеті його не було, один почав кудись дзвонити телефоном — але мені зразу стало ясно, — ніхто й не збирався серйозно когось шукати. Їм справді потрібний був старший для того, щоб спитати — чи робити мені особистий трус, чи ні.

Мені об'явили, що урядовця знайти не можна. Мене попросили ще вище.

На 3-му поверсі мене ввели до великої залі, заставленої широкими й довгими столами, як на митниці.

Двоє заходилися перевіряти мої речі, забрані з готелю. Я стояв і роздивлявся навколо себе. Третій урядовець, гладкий, з фізіономією різника, дуже настирливо пропонував мені сідати. Я тріхчю полякував і далі розглядав роботу його колег. Увійшов четвертий, мотнув тому, що стояв коло мене, головою. Це означало — заходжуйся. Він повторив вже різко прохання сісти й додав, щоб я скинув пальто, бо тут душно. Я зрозумів, що йому потрібно, стояв, чемно полякувавши і за одно і за друге. Мій спокій увірвав йому терпець. Він врешті приступив до мене і взяв мене за краї пальта й з притиском заявив: «Так скинеш пальто?»

Я, відштовхнувши його руку, попросив вести себе чемніше й не тикати.

Побачивши таку сцену, мої «знайомі» втруtilись, і один з них гречно сказав: «Треба обшукати ваші кишені», після чого сам заходився, як надзвичайно досвідчений лікар біля хворого. Він нишпорив по кишенях і там, де ніколи кишень не буває, словом, не було рубця, якого б він не перем'яв у своїх пальцях, Вразила їх пачка грошей. Гроші мають якусь владу над цими людьми, вони наче зразу тону спустили.

Забравши з кишень усі речі, один з добродіїв склав їх у мій капелюх і разом зо мною понесли вниз. Мене провели через двір у прийомну арештантів. Мої корінні заспокоювали мене, що нічого мені не буде, що доведеться лише почекати тут, поки прийде урядовець.

Кімната, куди мене привели, була звичайна собі поліцейна вартівня. Мене зустріли звичайні поліціанти; один солідний дядя курив, традиційну для чехів, з довгим чубуком люльку.

Грубий чех, що курив люльку, очевидночки по природі був добрий хлап (хлоп), бо весь час весело посміхався.

Двоє других поліцаїв грали в шахи, ще один вовтузився коло щойно приведеного вуличного волоцюги, з вигляду дуже потріпаного — трусив кишені.

Перше, що впало в очі — це шахи. Скільки живу на білому світі — таких не бачив. Засмальцьовані, брудні, як рілля після доброго угноєння. Вони були неймовірно великого розміру, грубо оброблені — очевидночки плід досужого часу якогось арештанта.

В цих шахах геніяльно відбито всю брутальність і грубість цієї установи. Я з наївності спочатку наче й повірив, що тут мені доведеться почекати на цього начальника і спершися на бар'єр, приглядався до гри цих фараонів.

Мої ілюзії розвіялись. До мене підійшов цей добродушний з люлькою чех та запропонував зняти краватку й комірець, шнурки з черевиків і шлейки.

Найелегантніше вдягнена людина, коли з неї зняти краватку та комірець одразу стає подібна до вуличного злодія, який, знаючи, очевидно, ці арештантські порядки, ходить без краватки та комірця.

У мене забрали решту атрибутів «європейської культури». Головна невгода в такому стані позбутись шлейок, тоді вся ваша увага скупчиться на штанах.

Мої «знайомі» негайно щезли, без них я став повноправний арештант, на якого поширюються всі правила в'язниці. Мене завели на четвертий поверх і замкнули в камеру.

Чехія — «європейська» країна. Європа любить чистоту, блиск. Блискучий, чистий асфальтовий брук, такі ж величезні блискучі шиби вікон, щодня акуратно вимиті — блищали тут у в'язниці. Для чистоти, замість ліжка були широкі стільці з шліфованого чорного під мармур каменю. Справді, дуже практично в такій обстанові. Хоч не зовсім комфортабельно, зате ж як чисто. Чорта пухлого в такій чистоті воша вдержиться.

Хоч чеський лютий тепліший за наш, все ж в кімнаті, яку мені одвели, було досить таки холодно. Я зняв шум, щоб затопили піч, а поки там лагодилось, я грівся, ступаючи з кутка в куток.

Коли людина раптово змінює обстанову та ще так різко — з шикарного кафе та чистого готелю — на камеру з твердим ліжком та парашею — фантазія швидко котиться до песимізму — тоді усе здається можливим.

У голову лізли чорні думки. Мені здалося, що вони насиплють угілля, позакривають що треба й задушать мене. Хотілось зулинити їх, щоб не топили, краще в холоді до ранку, зате без риску. Блукаючи по камері, погляд впав високо на вікна — коли б і чад, значить можна бити вікна.

А чим? Вони високо — двоє вікон, два черевики, промайнуло в голові. — Заспокоївся.

Яке чисте не було моє ліжко, проте, лягати не мав охоти. Після хвильового спаду, в мене знову з'явилось якесь піднесення... стільки літ праці, та порівнюючи, спокійного життя... знову в'язниця та ще в буржуазній Чехії... В'язниця саме ця поліційна і тут таки в Празі давно мені була знайома.

Попереднє знайомство з цим будинком було в мене 1920 року; «попросили» мене туди за справи Карпатської України.

Тим часом, як я, блукаючи з кутка в куток, удався в спогади, в нашому представництві відбувалась справжня революція.

Наші товариші знали хамську вдачу чеської поліції чіпати кожного нашого громадянина, — за кілька тижнів до мого приїзду тягали в поліцію російських письменників Уткіна, Жарова та Безименського — сидіти, одначе, їм не довелося, бо всезнаючий начальник в справах роз'яснень був на посту.

Який там вже чай! Кинулись мене розшукувати. Не заставши мене в готелі, вони все зрозуміли.

Почалися дзвінки по різних поліційних установах. З усіх кінців відповідали, що такого не знають. Таку відповідь дістали й з головної управи. Товариші вже з їх відповідей догадалися.

Почалася метушня. Бживати дипломатичних заходів об 11 годині ночі, та ще, очевидячки, були сумніви, чи я справді арештований, не було можливости. Ця халепа рознеслась ширше.

Другого дня вийшли ранком газети. В тих, що не проходять попередньої цензури, моє інтерв'ю було видруковане; деякі, приміром, «Нойє Фрайє Прессе» були конфісковані.

Ранком повернувся на чергування метрдотель, він сповістив нашого українського представника, що мене «повели двоє панів». Після цього вже не могло бути ніякого сумніву.

Поки наші вживали заходів, мені й ранком довелося зазнати ще деяких митарств. О 8-й годині рано в двері постукали — принесли комісьню* каву. Від кави я відмовився, маючи на увазі, коли не випустять, негайно з першого ж дня об'явити голодівлю. Через 20 хвилин прийшов знову наглядач і запропонував свої послуги принести мені каву з кафе, але й від цього я відмовився, запропонувавши йому купити газети, чого, згідно з тюремним режимом, він зробити не міг.

Через півгодини знов постукали, мене повів наглядач за собою. Зразу мені було незрозуміло, куди ведуть, при чому мене долучили до групи арештантів цілого поверху. Коли ми спустились вниз — виявилось, що це все новачки на оглядини до лікаря — тут в мене терпець увірвався, я зчинив неймовірний галас.

Мої хранителі заметушилися, один погрожував мені, але щоб відвернути увагу решти, мене відвели назад до моєї камери.

Тільки о 10¹/₂ годині мене покликано до урядовця. Він мене зустрів, як зустрічають завжди в поліції.

Поліційна метода універсальна — спочатку накидаються на людину, кричать, щоб приголомшити її психіку, а потім вже легше володіти нею. Цього разу ця метода не виправдалась, бо я був досить знервований і сам тримався цієї методи.

— Яке право ви мали мене арештувати — почав я, — громадянина чужої республіки, що дістав візу на в'їзд від міністерства закордонних справ.

Урядовець почав виправдуватися, мовляв, мене не арештовано — тільки «затримано, — щоб допросити» й т. ін. і т. ін.

Тут же урядовці принесли 2 пачки паперів. Одна — вирізка з кийвської газети «Пролетарська Правда», друга — різні папери, відібрані в мене під час трусу 1920 року.

Перше питання:

— Вас не стало в Празі після зробленого у вас трусу?

— Правда, що не стало, — погодився я, — я виїхав у справах до Берліну, ну так що ж? Хіба я був тоді під домашнім арештом.

— Ні.

— Так чому ж я не мав права тоді виїхати?

* Казенну — арештанську.

Правду казавши, у нас різне з ним поняття про право (бо переходячи без паспорта, я топтав їхні права — але це річ минулого).

Далі, не дивлячись на речові докази (були навіть акуратно зібрані поштові квитанції — зв'язок з Закарпатською Україною), я давати пояснення й відповіді відмовився.

В другому питанні прийшлося все таки поговорити. Закиди робились курйозні. Мені пришивали справу за статті в «Пролетарській Правді», писані з приводу тої чи іншої події на Закарпатській Україні й це урядовець кваліфікував, як виступ проти чеської державности.

Я йому доводив, що це небувалий випадок в історії, щоб арештувати громадянина іншої республіки за його виступ у тому чи іншому питанні в своїй пресі.

Далі в полеміці аргументами урядовця було одне, що в вас чека різні жахи витворює та чехів кривдить. (Бідний, далася в знаки наша чека, що вже давно її немає, а він і по днесь забути не може).

Під час нашої розмови подзвонив телефон. Начальник підійшов до телефона, я бачив як він повторював нічого не значущі слова й поклав трубку. Було ясно, що дзвонили з приводу мене.

На цім наша розмова й закінчилась, як вислід — мені запропонували підписати якийсь протокол. Я відмовився. Йому нічого не залишалось, як сказати вже далеко грішнішим тоном: «Не хочете, я вас не примужую».

Після 10-хвилинної наради в другій кімнаті, мені об'явили, що я мушу за 24 години покинути Чехо-Словаччину.

Після моїх заперечень, мені додали ще 24 години на опротестування рішення поліції в міністерстві внутрішніх справ. Тут же мені заявили, що до мене приставляють надійну охорону із двох людей, які будуть слідкувати, щоб я виконав це розпорядження.

Що вирок може бути замінений, на це в нас не було ніяких ілюзій, але протестувати треба було найрішучіше.

Написали протеста до міністерства закордонних справ проти незаконного вчинку поліції та про безглузді обвинувачення, проти мене висунуті.

Справді це був курйоз, щоб не можна було говорити в своїй пресі про українських робітників і селян Карпатської України, що над ними чинить насильство чеська буржуазія. Та не зважаючи на протести, треба було негайно забиратись.

Мій виїзд прискорила поліція, щоб припинити шум, який знявся через цей інцидент у Празі.

Майже у всіх газетах містились статті.

Прихильні вам газети ганьбили цей вчинок поліції, зате фашистські старались знаходити в факті приїзду більшовицьку пропаганду. Розважливо й спокійно тримались тільки такі, скажім, газети, як «Трибуна» — орган великих промисловців (стаття 5/II-1928).

Зате такі, як «Чеський фільмовий кур'єр» заміткою якогось Распутіна (бачите і там чеські газети мають своїх Распутіних), якогось емігранта, очевидно, почав обливати поміями. Ось зразок Распутінської дотепности. 14/II ч. 3 під наголовком «Радянський режисер фільму Черняк висланий з Чехо-Словаччини»:

«У нашій хроніці ми згадували не раз про великий розвиток фільмового промислу й мистецтва на Україні, де в останніх роках, за допомогою радянського уряду постала велика централь ВУФКУ, яка вже минулого року витворила 34 великі фільми.

Що любі сталішівці не виробляють фільмів собі на склад, переконала нас недавно ціла навала агентів, посланих на захід шукати місце збуту.

Шлях до Праги — прославленої своєю жадібністю й хапливістю на найекзотичніші закордонні товари — вів, зовсім зрозуміло, через Берлін. Пан режисер і голова управи ВУФКУ Черняк завітав до Праги на превелику радість лівого бльоку «Клюбу за новий фільм», одначе на премаленьку радість міністерства закордонних справ.

Бо пан Черняк записався аж надто червоними літерами до відповідних актів нашого уряду, як автор ненависної й безпідставної статті проти Чехо-Словаччини — і так ані не встиг страйти берлінського пороку із своєї обуви, ба ані не встиг прийняти диплому почесного членства всерухливого і надміру щедрого «Клюбу за новий фільм» виїхав, краще сказати б «був виїханий» знову за кордон цієї заostalої країни.

Його останній шлях вів через «Лідове Новини» (часопис), де розбалакався про те, як було би, якби не було одієї нещасної статті. Ба чоловік ніколи не знає... Распутін».

Я нарочито виписав замітку цілком, щоб читач мав повну уяву, яка вона справді распутінська. Більше про неї сказати трудно.

«Розправи Аевєтіна» 12/II ч. 11 — 12.

«Доклад Черняка міг бути передовсім для наших фільмових кіл дуже цікавим, та, на жаль, цей виклад не відбувся, бо поліція заборонила Чернякові побути в Чехо-Словаччині.

По висланню трьох радянських поетів є ще в короткім часі другий випадок, коли сила закону розбиває змогу нав'язати культурні зв'язки з сьогоднішньою Росією й Україною.»

Далеко гостріше поставили справу в комуністичній пресі. «Руде Право» (центральный орган К.П.Ч. з дня 19/II-28 р. — по конфіскації другий наклад) у великій статті, розказуючи про нав'язання торговельних зв'язків, про нашу продукцію й наші досяг-

нення, що подібна спілка дала б чимало і українській, і чеській кіно-продукції, далі пише:

«Та поки могло це здійснитися, вислідила влізлива і в останнім часі неприхильна (хіба тільки в останнім? *Є. Ч.*) росіянам пражька поліція, що тов. Черняк має всі візи й документи в порядку, але все ж таки мусить вона вислати його з Чехо-Словацької республіки, тому що, зверніть на це добру увагу — тов. Черняк написав 1920 р., значить майже перед 10 роками, статтю, неприхильну Чехо-Словацькій республіці. Фактом є, що тов. Черняк мусів до 24 годни покинути Прагу Всього коментарі зайві. Ця причина, яку подає уряд при висланню «невгідного чужинця», прямо вражає.

Скільки впливових політиків мусіло би покинути Прагу, скільки чеських сьогоднішніх активних людей мусіло би провалитись у пропасть, якби прийшлося їх судити після всіляких їх воєнних і передвоєнних заяв лояльності і відданості монархії, які доходили так далеко, що її на саму згадку про власну чехословацьку державу червоноліл їх лиця дівочо-стидливим рум'янцем.

А тут йшлося про заступника великого промислу, який міг мати для одної сторони значіння нової культури, а для другої сторони нову торгівлю... Якби вміли червоніти над тим новим скандалом ті, які його викликали, мусіла би Бартоломійська вулиця засяти червоним сльозом лише від рефлексу з їх бюрократичних носів»*.

Як бачить читач — атмосфера була накалена доволі й приставлені до мене люди ходили назирці і весь час нагадували, щоб не спізнитись на поїзд.

Багатьом доводилось жити під наглядом поліції, але разом з нею, на її очах — це найвища екзекуція.

Ви снідаєте — вони сидять, йдете приміряти костюм — вони з вами; п'єте пиво — вони тут, словом — назирці, а коли людно на вулиці, то вас мало не за полу тримають.

Набридли їх фізіономії (вони завжди нецікаві). Наші товариші, щоб не було ще нової провокації, перевели мене на екстериторіальне місце й мої янголи залишилися за брамою.

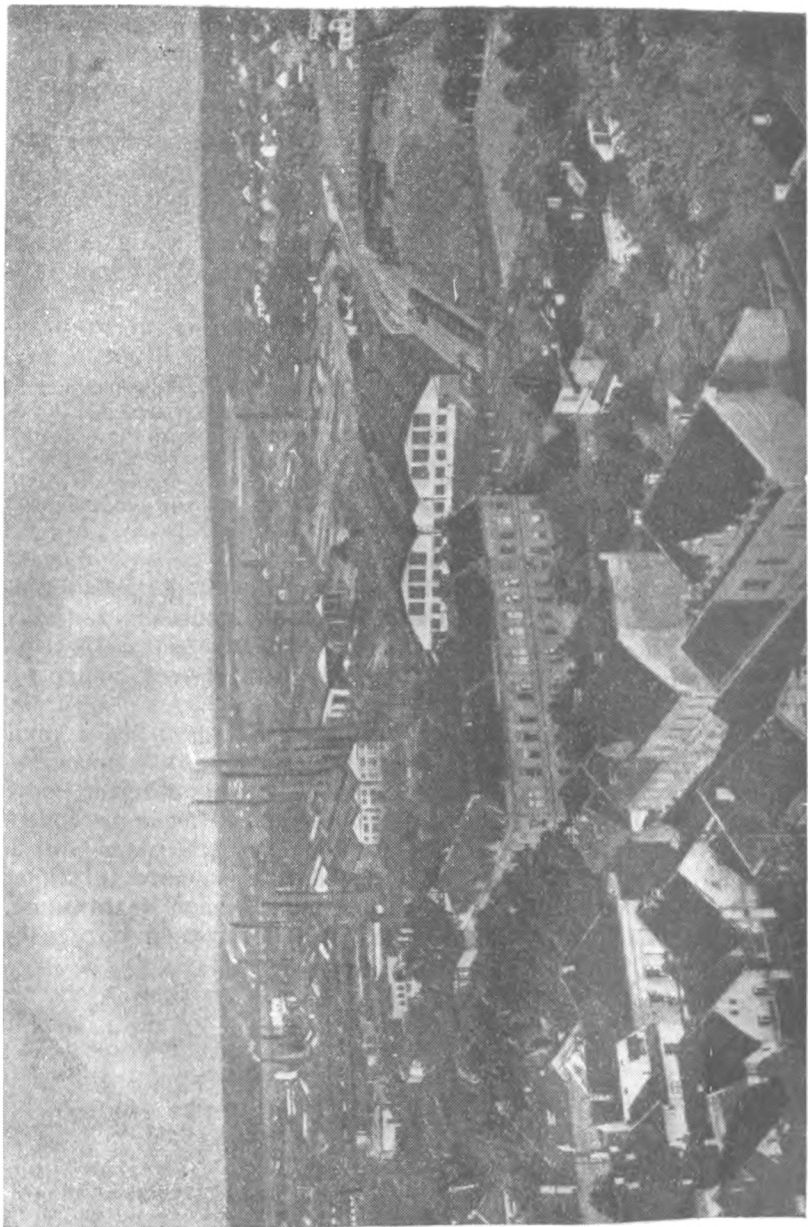
Скільки собі біди напиптали друзі. Кожну людину, кожне авто, як виходили чи виїздили з «Вілли Елени»**, нильно оглядали мої хранителі.

Об 11-й годни вечора розкрилась брама і ми з представником повпредства виїхали на вокзал. Вискочивши за ворота, авто сполохнуло кущку шпиків й поїхало в сторону вокзалу. Побачивши нас, шпиги кинулися на всі сторони. Вулиця там тиха, таксі близько немає, довелось їм буквально гнатись, щоб не випустити нас із своєї уваги.

Шофер, помітивши це, ще додав швидкості. Це був тільки

* На Бартоломійській вулиці міститься правління пражької поліції.

** Резиденція нашого повноваженого.

Фортеля пролетарского революционного ружья: за імі зброји в Кладно .

жарт. Через 5 хвилин ми купували квитки у каси Масарикова Нараджі, а за 10 кроків тут стояли мої янголи-хранителі.

Мене провозжали далі. Після перевірки квитків, я, закривши на всі замки купе, заснув.

Розбудили мене десь о 3-й годині ночі. Чесько-австрійський кордон. Знов турботи — паспорт, приходили якісь урядовці, щось питали, тільки трохи очутившись, я зрозумів, — мене передавали австрійським прикордонним властям.

Після кількох тижнів від міністерства зовнішніх зносин одержано виправдання.

«Расследованием установлено, что Е. Черняк был задержан низшими полицейскими органами и выслан из Чехословакии потому (далее идут дані із біографії)... за публичные выступления против чехословацкого государственного строя, против частного имущества и из-за публичной травли евреев... потом он в последний раз в марте с. г. опубликовал под своим именем враждебные статьи против неделимости и государственного строя Чехословакии».

Так мало написано, а так багато сказано.

Це яскраве свідoctво, що складачів цього папірця треба в лікнеп. Як треба бути політично неграмотним, щоб написати таку плутанину. Та хай їх малу письменність запише на карб чеський робітник. А покищо жаль, що так кінчаються найкращі наміри.

Попри все гниле та чванливе, всього до лиха там, все ж таки Чехія для нас — рівно ж і ми для неї — являє чималу цікавість. Покищо нам треба вдсятеро скупчити свою увагу на чехах, яких є понад 40.000 тут у Радянському Союзі, допомагаючи їм краще поставити свої школи, розвивати свою культуру. Тоді як чеська буржуазія пригноблює українську людність Закарпатської України, ми в нас організуємо чеські школи, видаючи підручники, допомагаємо нашим чехам культурно розвиватися. А це є найголовніше — Ленінова національна політика.

Австрія

Віза на в'їзд до Австрії була взята в Берліні; здається, ніби все було гаразд, але однак довго вовтузився урядовець, перевіряючи паспорт. Очевидно, я був відповідно рекомендований чеською поліцією, яка допровадила мене до кордону. Через 20 хвилин повернули паспорти. Ми в'їхали в Австрію.

Слід сказати кілька слів про стан цієї держави до і після війни.

Перед війною це була Австро-Угорська імперія. Імперія, як і інші, з однією тільки характерною відмінною: вона була більшою мірою, ніж якась інша, збита з невеликих шматків, як бочка з клепок (різні графства, маркіграфства, провінції, країни тощо); обручами, що все це тримали вкупі, були дім Габзбургів та його феодалні вельможі. Проте, дурна бочка без дна, хоч би й яка міцна. Таким дном австрійської бочки була Угорщина.

Щоб визнати рацію такої аналогії, гляньте на мапу колишньої імперії; ви побачите, як це судильне угорське дно обставлено клепками — Трансільванія, Буковина, Моравія, Галичина, Чехія, Верхня й Нижня Австрії, Зальцбург, Тіроль, Штірія, Карінтія, Крайня Кроація, Далмація, Боснія, Герцеговіна, Славонія. Клепки були з неодномасного матеріалу — флегматичний русин-українець і палкий серб, розважливий чех та безоглядний поляк, — тому частенько бочка розсихалася і починала текти.

Було й так, що дно Угорщини з цієї бочки зовсім вилетіло — 1848 року під час революції в Європі, і натомість утворилась була 1849 року республіка на чолі з Кошутом. Справа стала дуже серйозна, надто коли взяти до уваги, що загальна по всій Європі революційна атмосфера погано вплинула на обручі, які дуже послабили й почали тріскатися (1 грудня 1848 року в Відні було повстання й забито військового міністра Латура; повстання придушено, ватажків розстріляно, але все ж 2 грудня імператор зрікається престолу, вся імператорська родина «виїздить» — тікає з Відня).

Заворушилися поляки та інші народності, тільки русини-українці стояли при австрійському троні — в народі живе навіть думка: цісар неможливо сказав, що він тільки тоді спокійно спить, коли на варті стоїть русин.

Все так ладналось, що потрібне було негайне втручання сторонньої сили. Таку силу Австрія знайшла в особі європейського жандарма Миколи I і за допомогою некультурного, забитого воячиною руського солдата врятовано австрійську монархію

і задушено угорську республіку. Коли впали останні сили республіки, австрійська монархія з рештою впоралась уже своїми власними силами, передусім використовуючи русинів-українців, які через свою відсталість та темноту були добрим волцьким матеріалом для зміцнення монархії.

Перемігши, монархія змушена була все ж таки змінити трохи свою фізіономію. І після низки умов з Угорщиною вона становить фактично дві окремі частини: Австрію та Угорщину, що з них кожна мала окреме управління й бюджет. Кожна частина мала окремі міністерства, крім міністерства військового, куди належала й фльота, та міністерства закордонних справ, що були загальні для обох частин. Дві ці частини Уполейта (куди належало 12 різних герцогств, королівств, графств та ін.) та Транслейтанія (куди належали Угорщина, Хорватія, Славонія та ін.) були лише сполучені персональною та державною унією. І перед війною, дарма що були класові та національні протиріччя, Австро-Угорщина все ж посідала 625.337 кв. кілометрів території, налічувала близько 50 мільйонів людности, мала численну армію, військову флоту в портах Адріатичного моря та всі атрибути, і імперіялістичної політики і внутрішнього поневолення.

Австро-Угорщина була державою, де змагалися між собою німецькі впливи з слов'янськими. З цього завжди користалися маляри, що були краще організовані й становили дуже компактну масу в монархії. До 1860 року Австрія впливала на всю німецьку політику, а австрійський імператор часто навіть правив німецькими землями по сполученню, але таке становище після австро-пруської війни різко змінилося, а вилучення Австрії з німецької спілки та об'єднання німецьких земель 1870-71 року й розумна політика Бісмарка примушувала Австрію триматись осторонь від німецького впливу, шукати зближення з Росією та Францією. Така політика австрійського двору не мала заперечень усередині країни, а малий відсоток німців до загальної людности імперії (36, 75%) змушував до дуже нерішучих кроків щодо інших націй імперії. За доказ цієї нерішучости може бути хоча б те, що пропозиція графа Вурмбрандта про визнання німецької мови за державну, зустріла рішучу відсіч як від слов'ян й від уряду й була відхилена більшістю голосів (186 проти 155) австрійського парламенту. Натомість 1880 року видано постанову, згідно з якою урядовці повинні були в зносинах з партіями вживати тієї мови, що нею ці партії користуються. Ця постанова для Чехії й Моравії стала за гасло — витискувати німецьку мову в слов'янських та угорських землях.

Наслідком цього було те, що німецькі урядовці, не знавши чеської мови, змушені були кидати службу і були замінені на чехів. Щоправда, слов'янські елементи мали підтримку від російського уряду, він використовував цю слов'янську іреденту Австро-Угорщини в своїх дипломатичних та імперіалістичних інтересах. А той факт, що в складі Австро-Угорської монархії слов'яни становили 45% (русини-українці становили 12%) всієї людности, і вони не живучи в російському пеклі, уявляли його слов'янським раєм, витравлювало в цих слов'ян деякі ілюзії.

Слов'янська частина в межах Австро-Угорщини починає активно організовуватись. 1871 року організовується журнал «Наука» Наумовича, газета «Русская Правда» («для русских мужиков»), газета «Слов'янини» (чеська), організується Т-во «Слов'ян», яке стало таким активним, що уряд мусив його закрити 1892 р. Все це не могло не розхитати підвалини Австро-Угорської монархії. Слов'янські симпатії до Росії мали те значення, що кінець-кінцем таки кинули Австрію в обійми німецької політики.

Наш нарис стосується до Австрії післявоєнної. Передусім це вже не імперія, а буржуазна республіка, без колишньої армії й зовсім без флоту (морський берег втрачено), майже без промисловости (80% залишилось у Чехо-Словаччині), з територією 83.000 кв. кілометрів та 6.535.000 мешканців (перепис 1923 р.), що з них близько 2 міль. припадає на саму столицю.

З великим жалем по довідниках чорним шрифтом надруковано Verlorene Gebiete (втрачені за Сан-Жерменським мирним договором 1919 року володіння): втрачено сотні тисяч кв. кілометрів, десятки мільйонів людности. Словом, від імперії лишилися ріжки ти ніжки, певніше — самий шлунок.

Раненько, тільки видніє, під'їжджаємо до Відня. Надворі кругом туман. Він котиться в долину з Альпів та підіймається з Дунаю-річки. Колеса нашого вагону стукотять по вулицях малих пригородніх станцій, а неподалеку крізь густий туман поблискує каламутною водою Дунай. Щось грізне й могутнє, але близьке є в цій назві: «Тихо, тихо Дунай воду несе» — співається у нашій пісні. Це ж колишня коліска слов'янства, українським народом оспівана ріка, яка нині взята в ґранітні береги, покірною змією сунеться в широкому жолобі. З різних грядок, парників, старанно розплянованих городів вже можна догадатись, що ви під'їждите до великого міста. Через хвилинку вже миготять високі фабричні димарі.

Виднішає. Перед очима вже миготять великими ліхтарями: Dechpappe-Fabrik, Chem. Putzerei, Margarin-Fabrik... Далі вже стільки, що ви не встигаєте читати.

Вїхали в Ноекерсдорф — це останній XXI Bezirk (округа), — центр віденського паротягового будівництва, тут скупчено всю нову промисловість. Не встигаєте ви надивитись на ліс струнких димарів, яких дим розвіює рештки вранішнього туману, як ви вже опинились на мосту через Дунай — Нордбанбрюке (міст Північної залізниці). В очі впадає одна дрібниця: $\frac{2}{3}$ моста ідете по сухому, тільки під рештою $\frac{1}{3}$ блищить Дунай. Річ у тому, що Дунай дуже вередлива ріка і коли розливається весною, то її швидка вода зносить все на своєму шляху. Щоб приборкати її, не тільки взято в ґраніт береги, але ще для весни одведено Дунаєві додаткову площу.

Проїхавши міст, потрапляєте на Нордбангоф (північний вокзал) і ви вже в Відні.

Як і кожне місто, Відень почався з невеликої, укріпленої в старі часи фєвдальної резиденції; далі до міської смуги долучено передмістя, знищено мурі й вали та ліквідовано міські ворота. Тепер Відень складається з 21 округи, які, коли пильно приглянутись, не схожі одна на одну. Центр — це перша округа, де міститься Гофбург, колишня імператорська резиденція, а решта округ розташовані навколо центру.

В першій окрузі, крім тієї резиденції, містяться різні державні установи й музеї та великий сад, що по один бік від замку призначався для народу, по другий бік — для імператора. Ще, крім театрів, там красуються будинки родової й нової буржуазної аристократії. З архітектурного погляду це найкраща частина міста за силою старих, прекрасних будівель, старим замком (резиденція імператорів) та різними статуями й пам'ятниками чудової роботи.

Друга округа — торговельний центр, де, крім торговельних закладів, між Дунаєм та дунайським каналом міститься так званий «Пратер», щось середнє поміж паризьким Бульйонським лісом та берлінським Луна-парком, ні парк, ні сад, певніше, те й друге вкупі. Пратер чи не найцікавіше явище у Відні. Ця величезна площа з пари тисяч гектарів, порізана стежками й старими рукавами Дунаю, відіграє велику ролю в тутешньому міському житті. Тут відбуваються народні гулянки. Тут святами й неділями влітку збираються численні маси міської людности, робітницї, робітники, переважно молодь, віденське міщанство, урядовці нижчих рангів, весь трудовий Відень.

Це справді місце розваги, нехай легкої, іноді тривіальної, але дійсної розваги. Там від шуму мертвий прокинеться. Чого там тільки нема: велика електрична залізниця, віт шаленої швидкости та крутих узвозів тисне за серце й підводиться

Загальний вигляд Відня

догори шлунок; велике колесо з вагончиками, де вас меле, як на крилах вітряка із страшною швидкістю, справляючи враження немов ви на аероплані; механічні коні, що стрибають дибки, розмаїті каруселі, які крутяться не за допомогою неплатної малолітньої сили, як у нас по ярмарках, а машинами, карусель — найулюбленіша розвага віденських нархарчівок; чудернацькі величезні бочки, коло яких завжди чути страшений регіт; секрет їх у тому, що вони крутяться одна в одному напрямку, друга в протилежному і от крізь них треба пройти. Найчастіше на це підбивають якусь веселу даму. Вона починає йти, народ напружено стежить, крок, два і раптом дама хилиться під кутом в 30°, 40°, нарешті інстинктивно хапається за спідницю, але пізно — ноги тримаються м'якого оксамиту бочки, й дама вже стоїть вниз головою, далі вона тратить рівновагу й качається, як м'ячик по м'якому оксамиті. Тоді в бочку входить не поспішаючи конферансьє і не кваплячись виносить даму під регіт, публіки. Словом, мільйон способів виманити зароблену копійку і стільки різних спокус, що опинись там сам мол'єрівський скупий, і тому довелося б розв'язати свого гаманця.

Майже скрізь над цим штучним островом стоїть неймовірний галас. Щоб перекинутись словом з товаришем, треба кричати на вухо.

Але там не тільки гулянка типу Сорочинського ярмарку, зосереджені там і різні спортивні клуби, майданчики, гри тощо і навіть людина, що любить самотність, може знайти там про себе куточок.

Відповідні місця розваги є в кожній європейській столиці, але Пратер—це щось виїмкове, суто віденське. Як немає другого Відня, так немає другого Пратера. Власне, перед тим, як говорити про Відень 1928 року, я мусив би ознайомити читача з тим Віднем, коли в його найшиковніших кафе до кави подавали на манювій срібній тарілочці замість цукру, лише дві таблеточки сахарини; коли в центрі на головних вулицях можна було здібати однаково часто, як віденську повію, так і старшину української армії; їх, старшин українських, так було багато, що Олесь навіть написав вірша: «Скажи мені, любий Панасе, Хрещатик це чи Кертнерштрасе (одна з головних вулиць 1-го бецирку); коли у Відні автор «Соняшної машини» писав «Відродження нації»; коли тут друкувалася українською мовою Бухариним написана програма комуністів (більшовиків) і молоді хлопці йшли з паками літератури через Карпатську Україну в Галичину, щоб підсилити наших товаришів-комуністів; коли Відень був залятий паперовими грішми, як Труханів острів під час поводи і грошей цих треба було пачку на один американський долар; коли віденський пролетаріят живився різними сурогатами, а бруква та картопля для цього була ласощі, — але думаю, що читач і так зрозуміє весь жах злиднів та голоду, які принесла війна.

Велика столиця колись великої імперії билася 1919—20 року в конвульсіях і корчах. Ніхто не був певний завтрашнього дня. Відділені від імперії національні частини вимагали дальшого розподілу майна й цінностей. Століттями покривджені окраїни заявляли свої права на спільно набуте багатство і ми, топчучи в старих чоботях гарні столичні пішоходи, лютували собі тишенько — чимало й нашої української кривавиді пожерла ця столиця.

Але не всі такі, як ми, українці, тихі видалились, інші (мадари, чехи, поляки) голосно кричали. Тому не дивно, що Відень клекотів і хвилювався.

Одні тільки що не хвилювались — це американці. Вони спокійно походжали вулицями чудової столиці та збирали все, як на пожарищі. Кудували картини, гравюри, колекції, книжки, килими, навіть хороших жінок — рішуче все, що впадало в око багатому «філантропові». Багато хто з цих американських крезів тримали у Відні спеціальних агентів, що їх завдання було ви-

Колишній палац імператорів у Відні

тягати все цінне. А коли старі цінності були висмоктані, багатий дядько взявся висмоктувати живі соки з віденського пролетаря, а соки ці в капіталістичних умовах обертаються в повноцінну валюту. У Відні засідали антантівські комісари, щоб «направити» австрійські фінанси. Від американської камфори (доляра) Австрія прийшла до життя і з того часу Відень став столицею, — не великої імперії, як колись, а лише маленької республіки.

Тепер, 1928 року, Відень виглядає зовсім інакше. Тепер це місто-музей. Стоять чудові будівлі, але в них уже не б'є джерелом життя. Тепер це прекрасне місто справляє на чужинців сумне враження. Вам здається, що ви бачите людину, якій відтато руки й ноги, бо пропорція, коли в столиці 30% всіх мешканців країни, не може бути здоровою.

Колись тут кипіло життя. Відень був чи не найкультурніше місто в Європі. Його чудова архітектура, гарні парки, чисті затишні вулиці (у Відні є квартали з торчаковим бруком) завжди схилили до науки. Тут квітнуло мистецтво. Віденська опера вважалась за найкращу, Відень був творець оперети. Його університет давав тисячам освіту, в ньому збирались представники багатьох націй: чехи, поляки, українці, серби, хорвати, словенці, а соки

цих націй, які витягала імперія, давали життя цьому велегно. Тут на віденській біржі українська нафта, цукор, спирт, чеська пшениця, м'ясо, вугіль, польська сіль перетворювались в золоті запаси царської скарбниці. Але припинився потік цього добра і Відень став інший. Присмірів, притих, наче поменшав. Ідучи в центрі міста о 10-й годині ввечорі, ви чуєте як десь на третій вулиці шарудить лопатою двірник, як плеще об камінь ріка Вішка, як незнайомий чоловік безцеремонно торгується з жінкою.

Таке пониження тонуся відбулося і на культурному житті Відня. Дуже зменшилось число студентів (пішли до своїх національних університетів), поменшало газет. З обмеженим тиражем видається книжка. Літературне життя зійшло майже до нуля, літературного журналу немає жадного і всі молоді письменники, починаючи кар'єру на шпальтах віденських газет, продовжують її в Берліні. Зате тиражі німецьких видань художніх, політичних і всяких інших мають у Відні широкий збут, запобігаючи культурну прогалину, що утворилася в наслідок послаблення Відня. Тепер душа у віденця роздвоєна, в нього вже не одна батьківщина, а дві — до першої, Австрії, він звик, як звикають до розношеного старого взуття, до другого летять його надії, бо йому доводиться відчувати оточення й натиск від своїх сусідів. Навіть політичні партії частіше почали координувати свою роботу з німецькими. Такі стовпи, як Кавтський, вже давно остаточно перенесли свою увагу з австрійського пролетаріату на німецький, покинувши перший на руки своїм поплічникам Бауєру та Адлеру.

Останні «чесно», тобто сумлінно, цей пролетаріат обдурюють. Сидячи в уряді разом з клерикалами, вони часто збирають великі збори, де оскаржують перед пролетаріатом того чи іншого дрібнішого урядовця за його зловживання.

На вулицях викидають великий, червоними літерами друкований, плякат: «Грандіозні збори, буде доповідь про зловживання на транспорті». Мовою клясової боротьби це зветься — замість робити натиск на буржуазну загату, всю енергію відводиться в шлюзи. Чимало пролетарської енергії соціально-демократія так само витрачає на різні вечори, зустрічі, свята та фокстроти. Може й дуже демократично, що сам вождь соціально-демократії Бауєр чи інший хто з вождів протанцює тур вальсу з робітницею (такі випадки бувають), але такі танці дають йому змогу від імени цих же робітників танцювати політичну кадрили з буржуазією.

Через отаку демократичну демагогію справа революційного руху в Австрії стоїть дуже гостро, бо досі велика частина авст-

рійського робітництва перебуває під впливом соціально-демократії, яка касами допомоги, житлобудівництва наділа на пролетаріат вуздечку. Цікаво поговорити з віденським робітником — він визнає себе за комуніста, він брав участь у революції, і коли б не у Відні, то обов'язково вступив би до компартії, але тут він не може, він просто скутий отією касою та помешканням, а таких помешкань (про них мова далі) в самому Відні соціально-демократи мають десятки тисяч. Оця соціально-демократія, об'єднуючи в своїй партії, з одного боку, відсталі робітничі елементи, а з другого верхівку робітничої класи, відіграла провокаційну роль у віденській революції 1927 року.

Революція, цей стихійний протест, вибухає іноді наче без достатнього на це приводу. Для стороннього глядача стає незрозумілим, як це сталося, що через такий ніби дрібний факт чиниться отака халепа, обсипаючи дрожем мирного обивателя. Віденська революція, як й інші, була прояв тих колосальних внутрішніх сил, що закладені в робітничій класі і перебувають в стані постійного напруження, так що перший-ліпший факт, часто навіть другорядного значення, може силу цю збурити.

Віденська революція впадала несподівано не тільки на голови буржуазії (для цих голів революція завжди несподівана), але була сюрпризом і для лівих партій. Бо хто міг подумати, що в хаті в соціально-демократа може статися такий «скандал». Хто міг подумати, що пролетаріат, вихований від Кавтського (Відень його батьківщина), Бауерів та Адлера в дусі співробітництва з капіталом, може робити революцію? Як можна було уявити, що робітничі класи піде на таке серйозне діло без «благословення» соціально-демократичних вождів?

Але сталося — пролетаріат справді виступив проти волі соціально-демократів. Ба більше, віденська революція для соціально-демократів та її вождів була такою несподіваною, як і для віденських буржуазних обивателів. Було це несподіванкою, коли взяті до уваги, що соціально-демократія у Відні є велика сила, її партія охоплює досить багато робітників. Соціально-демократи стараються чимало, щоб утримати робітників під своїм впливом. Однак, все ж революція вибухла. Почалась вона зовсім звичайно.

В Австрії, як і в інших державах на тлі голоду й безробіття зростає революційний рух, проти якого (зважаючи блискучу практику свого сусіда — Італії) організувались фашистські бойові дружини. Напруження між робітничою масою й фашистами доходять до того, що фашисти, маючи підтримку від поліції, часто нападають на робітничі організації й на окремих робітників, які стають жертвою таких фашистських «жартів».

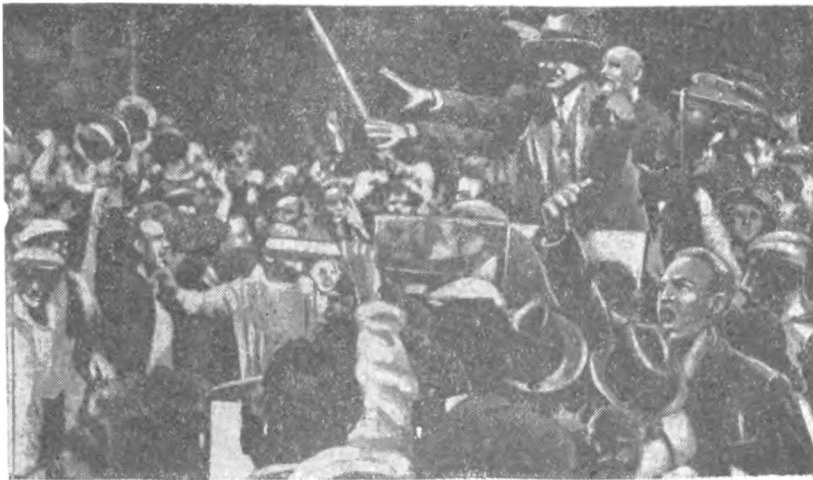
Причём скільки не було випадків убивства робітників від фашистів, буржуазний суд завжди фашистів виправдував.

Так було й цього разу. Коло будинку, де судили фашиста, що пострілом у спину вбив робітника, зібралися неорганізовані групи робітників. Цього разу ухвалив суд теж виправданого вирока,—це була остання капля, терпець увірвався, робітники почали розходитися з прокльонами на адресу суду й буржуазної влади. Розійшлися вони не додому, а по фабриках. Самовидці оповідають, що вже тоді можна було бачити, як робітники ходили по місту групами. Кількість цих груп увесь час збільшувалася, аж поки не виросла в чималу масу, яка з кригами рушила до судового будинку. Побачивши натовп, урядовці вжили заходів, позачиняли всі входи до будинку, та боязко виглядали у вікна на бурхливу юрбу, що шумувала внизу, чекали напевно завчасно викликаної поліції. Однак, така картина тривала дуже недовго. Один з робітників за мить переліз через велику залізну браму на подвір'я, за його прикладом пішли інші і через кілька хвилин посипалось бите скло, а за ним полетіли подерті портрети імператора, що їх буржуазна революція не зняла з стін офіційних установ. Далі, немов великий, лапатий сніг, посипались з вікон подерті судові акти. Робітничих рук вгорі дедалі більшало, бо за короткий час цей паперовий сніг густішав, а внизу його швидко наростали великі купи. Хтось із робітників підпалив одну з цих куп подертого паперу, спалахнуло полум'я й електричною іскрою пробігло по натовпу,—він більше захвилювався, загув і почав продиратися до будинку. З шумом загрищали ворота, рами вікон, робітнича маса виносила свій присуд буржуазному суду. Будинок, як поранений дракон, ковтав людей, але людей ставало дедалі більше й більше. Становище було грізне й напружене.

Прибула поліція, спробувала відновити порядок, але зустріла серйозний опір, у неї полетіли уламки віконних рам і каміння. Події так розгорнулись, що поліція мусіла відступити.

Не зважаючи на серйозність становища, соціально-демократи хотіли розв'язати конфлікт мировим шляхом. До них, що чинили розправу з буржуазним судом, вїхав віденський бургомістер, соціально-демократ, і почав намовляти робітників розійтись. Його зустріли камінням. Такий гостинний прийом довів бургомістрові безглуздість балачок, після чого він узявся до діла. Проти повстанців вислали великі загони поліції та війська, які пустили в діло зброю.

Це був початок революції — віденське 9 січня. Падали трупи на брук, полилася робітнича кров.

*Бурюмістер Відня соціалъ-демократ умовляє робітників
утриматись від революції*

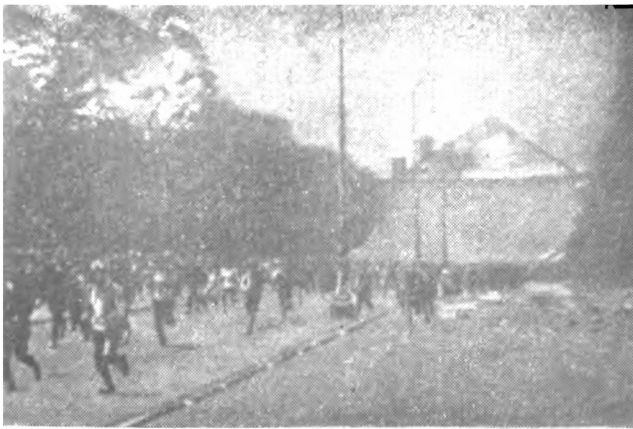
Трупи й кров не злякали робітників, а навпаки — додали рішучості. Повстанці, обминаючи трупи, лавою пішли на кулі — і грудьми, підставляючи їх під кулі, вони перемогли. Маса знову не пощастило розігнати. Поліція відступила, щоб привести себе в ще більший бойовий порядок.

Почалася справжня кривава революція.

Віденський буржуа-обиватель в смертельнім страху нетерпиво чекав на ранок. Цілу ніч було чути постріли. На ранок більша частина міста була охоплена робітничим повстанням.

Керівництво рухом вже перейняв на себе авангард робітничої класи — комуністична партія. «Роте Фане» (орган австрійської компартії) вийшла з закликом до повстання: «Робітники, здобуйте зброю й захоплюйте владу!»

Але буржуазія та соціалъ-демократія теж не спали. Не треба гаяти часу, не треба дати «заразі» розвиватись — з такими гаслами вони кинулись душити революцію. Передусім вжито заходів, щоб ізолювати рух. Повстанців своєчасно льокалізовано, замкнuto в місті, не допускаючи до робітничих кварталів. І хоч дуже поширився рух, хоч поліції та війську довелося збройно брати низку кварталів, але дуже швидко останні загони робітників відступили в робітничі квартали, проте, чимало їх потрапило до рук переможців і вони довго будуть нудьгувати за ґратами за спробу стати на оборону своїх прав.

Почалася революція. Робітники біжать на майдан

Повстання віденських пролетарів не закінчилось успіхом через 1) недостатню організованість робітників, які невеликою мірою були під проводом соціально-демократів, 2) через те, що соціально-демократія спровокувала робітничу класу, і 3) через те, що австрійська компартія проти соціально-демократії невелика.

Але, хоч яке мале розміром було віденське повстання, воно виявило силу й героїзм робітничої класи та боягузство, підлість соціально-демократії, її одвертий перехід на бік своєї буржуазії. Героїчний подвиг віденського пролетаріату живе в масах, і повинні повстання править за живу тему розмов віденського свідомого робітника, що захоплено розповідає про хоробрість своїх товаришів та стискає кулаки, згадуючи соціально-демократичного бургомистра.

Після цього соціально-демократія, за допомогою буржуазії, що часто свідомо поступається їй місцем по різних установах, ще пильніше заходилась коло віденського пролетаріату, маючи в своїх руках цілу систему облутування робітника, що тільки тоді не почуває над собою загрози голодної смерті, коли він є член соціально-демократичної партії. Бо соціально-демократія тримає робітничу класу під своїм впливом не тільки балачками, але вряди-годи дає їй певні матеріальні подачки, яких приклад є віденське робітниче будівництво.

Багато ми наслухались від німецьких та чеських соціально-демократів, як ошчасливлює робітників віденська соціально-демократія своїм житлобудівництвом. Щоб переконатись, ми з нашим письменником Х. вибрались одного гарного дня оглядати цей соціально-демократичний рай. Наш провідник — молодий хлопець, поет з професії, люмпен, типовий собі представник віденської богемі, який не погано пише вірші, але їх ніде друкувати, тому й живе так погано, що часто мусить користуватися кредитом на $\frac{1}{2}$ шилінга (20 коп.) у кельнера третьорозрядного кафе.

Будівель, що варті уваги, є декілька: ми вибираємо Роймангоф (Роймана палац) із симпатії до вождя німецького пролетаріату. Величезна будівля на 8--10 корпусів у новому стилі

тягнеться вздовж ново-поса-
дженого скверика. Ідемо до
середнього корпусу; гарний
фасад, прикрашений колона-
ми, посеред двору стоїть па-
м'ятник Ройманові. Нас про-
вели до кафе-клубу. Коли ми
зайшли, наш супутник мет-
нувся сюди-туди й дав нам
на розум, що треба для го-
дитися щось випити. Хто
замовив каву, хто лікер,
тут, як бачите, буфет з гост-
рими напоями. Роздвілью-
чись обстанову, ми побачили
якийсь кумедний прилад до
розваги: широка дошка, вкрита
червоним сукном з 7 гніздами,
на ній кульки, налиті оливом,
завбільшки з шовкові кокони.
Вони скачуть, як живі, і ніяк не
загнати їх у гнізда. Це так захопило наше товариство, що за-
були випити замовлену каву. Господиня, побачивши, зауважила,
що коло цих кульок нарід просиджує довгі години. Але, крім
різних забавок, ми не побачили ні газет, ні шаф з книжками.
Надійшло ще двоє англійців і господиня погодилась показати
нам будинок. Механізована пральня, устаткований дитячий са-
док та згадане вже кафе—це установи спільного користування
в будинку. Нас повели до помешкань. Невеличкі на розмір,
низькі приміщення складаються з 3—4 кімнат з кухнею, при-
чому в останній досить пристойно схована в ніші ванна й га-
зова плита, отже, вона теж править за житлову. Помешкання
ізолювані одне від одного, на дверях кожного висить дощечка
з виритуваним прізвищем його власника.

Ми, подякувавши (розуміється пілінгами) господині, пішли
шукати знайомих художників нашого поета-люмпена, що жили
в цьому будинку. Виявилось, що їхнє ательє на 10 поверсі
(ліфтів у цих будинках немає). Вилізши туди під самим дах, ми
знайшли двох таких самих, як і наш чічероне, представників
віденської богеми. З ательє вузьенькі залізні сходи вели на
плесковатий великий, покритий асфальтом дах, що виглядав
ніби свіже скопана грядка. З цього даху перед нашими очима
розгорнулась величава панорама Відня. Навкруги чарівні Альпи,
посередині вузьенька долина, через яку повзе блискучий покру-
чений удав — Дунай. З гори Відень прекрасний. Тут не помі-

Бірикази на вулицях Відня, що їх споруджувала поліція, щоб не допустити підмоги пролетаріатові центру

часи млявого темпу його життя, захоплюєшся й милуєшся його виглядом. Він не подібний до наших міст. Він не має тих розкарячкуватих широких бань православних церков, які своїм тягарем вгрузають у землю, — тут все готика, що струнко жететься високо вгору, без кінця, в хмари. Над усім Віднем красується велетенський костюл св. Стефана, що не тільки для своєї епохи був чудом техніки, але й тепер справляє сильне враження своєю монументальністю. Він над восьмиповерховими будинками підноситься як доросла людина поміж дітей. Його дах, зроблений з кольорових кахлів, виблискує різнобарвним промінням. Це одна з найбільших віденських пам'яток. Костюл цей справляє колосальне враження своїми розмірами, маючи вигляд латинського хреста, 108 метрів завдовжки, 70 завширшки і 33 заввишки, а одинока вежа (мала бути й друга) сягає 139 метрів. Щоб краще уявити собі грандіозність цієї будівлі, порівняйте найбільшу площину будівлю в Союзі — київську кіно-фабрику — 100 метр. довжини, 30 — завширшки й 22 заввишки. На вежі висить велетенський дзвін 1416 пудів вагою, вилитий із забраних у турок гармат.

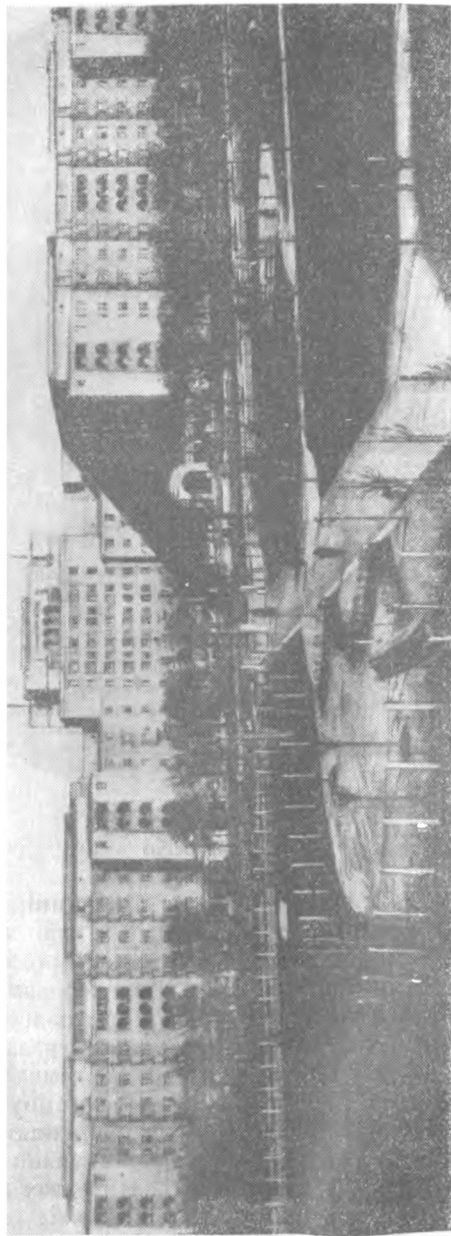
Не дурно в часи, коли треба було панувати над душею людини, споруджувались такі будівлі.

Там губиться людина, на неї давить грандіозність людського генія. Навіть людина ХХ століття робиться непомітною перед геніальністю творця ХІІ століття. Відень має чим похвалитись. Його численні будівлі гідні уваги. Віденське будівництво — це архітектурний мистецький альбом.

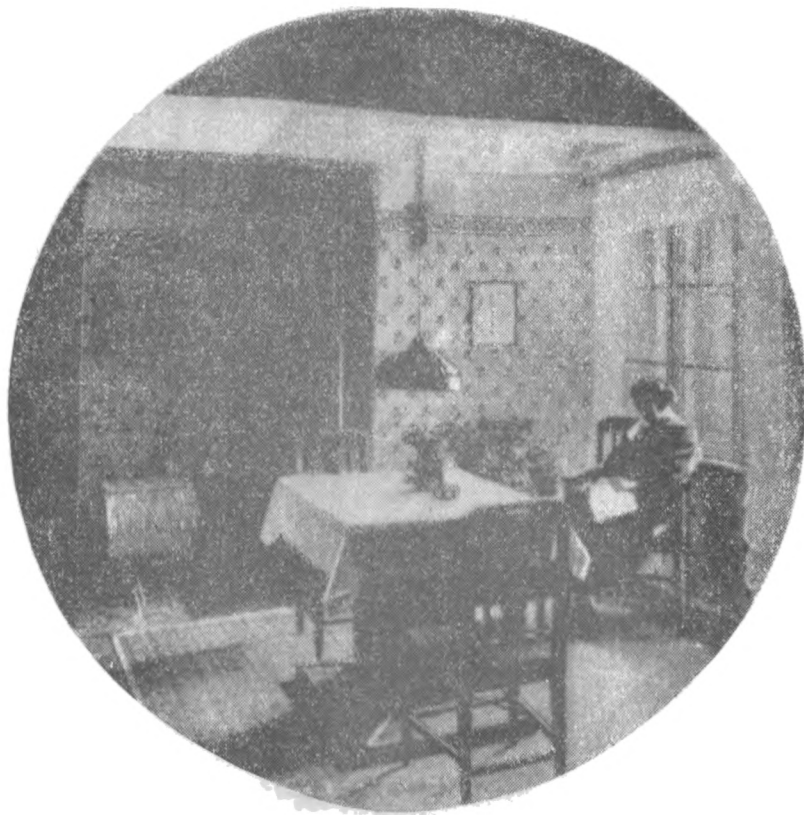
Чудовий бельведер Савойського в стилі рококо справляє хороше легке враження. Стара ратуша, що її готичні вежі тягнуться в хмари. Гарне враження справляє будинок парламенту, його колони нагадують храм Юпітера, але майстер важким римським колонам надав легкості ХХ сторіччя. Його оздоба глибоко вражає. Скільки разів не проходите повз його, мимоволі зупинитесь, щоб подивитись.

По обидва боки біля входу стоять чудової роботи групи: кінь, що став на дилки з повернутою головою у бік піднесеної руки людини. Символ «народ і парламент». Ясно застаріла алегорія. Нині ця алегорія виглядала б — буйний кінь — парламент — вуздечка з вуздечками, за яку міцно тримаються буржуа та соціал-демократи. Бо дійсно парламент є не що інше, як вуздечка, яка тримає класові прагнення пролетаріату.

Віденські соціал-демократи нам скаржились, що ви от буваєте в нас, дивитесь, а в своїй пресі (Кольцов) розгудили наше будівництво, яке всі визнають за гарне. І справді, коли порівняти,

Вієнь. Один із будинків, що будує соціально-темпераментні для своїх членів, Райлініюф

Кімната в будинку соціально-демократів

як живе багачко пролетаріату в Німеччині, Чехії, Польщі, то австрійський пролетар живе буржуєм, бо мати помешкання з 3—4 кімнат за 8—10 карбованців це розкіш, але не забувайте, що таку розкіш дається тільки членам соціально-демократичної партії. За останні 5 років соціально-демократична партія з допомогою буржуазії, магістрату побудувала 7 $\frac{1}{2}$ мільйонів кв. метрів житлової площі і розмістила там самих своїх членів, тим самим перетворивши цю площу в міцну партійну зброю. Нам розповідали про випадки, коли робітники й робітничі, які вважають себе за комуністів і часом активно допомагають (потаємно) компартії, все таки лишуються в лавах соціально-демократії саме через оце кляте приміщення, бо вихід із соціально-демокра-

Бузня в будинку соціально-демократів

тичної партії є одночасно й виселення з помешкання. А при теперішній житловій кризі та дорожнечі на приватні помешкання — це річ вельми складна. Треба додати — помешкання розподіляються, беручи під увагу партійний стан та активність претендента і лев'ячу частку в них посідають соціально-демократичні партурядовці.

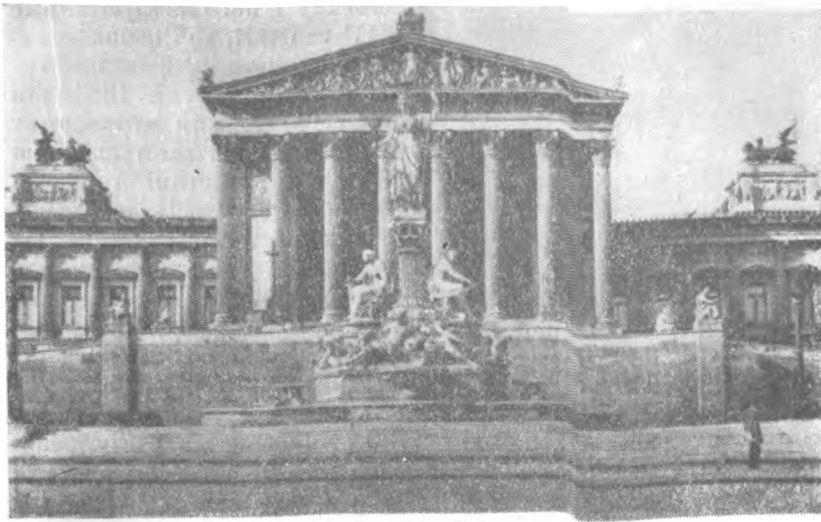
Справжні гордощі віденського патріота — це трофеї імперії, а з них найзначніші царські палаци: старий Гофбург (імператорський палац) у першій окрузі та замок Шенбрун на межі XII і XIII округ. Старий замок розташований в середині міста. Революція не охопила була всього Відня, тому пам'ятки монархії залишилися цілі.

Як відомо, по багатьох країнах царські замки зберігаються з усією обставою, в тому самому стані, як і покинули їх високі мешканці. Всі ці замки неприступні для відвідування і належать до рубрики музеїв. Кожному цікаво потрапити туди, куди колись не сягала й людська фантазія, зазирнути за фіранки, які ніколи не були цілком відчинені. Коли якийсь історик дещо й писав з царського життя, так був або похлібець тої чи іншої династії, або це була історія двора, написана на підставі сухих матеріалів. Література не могла показати нам життя тих палаців так, як показувало нам життя міщанина, обивателя чи буржуа. А ці «великі», часто були в хатньому побуті великими міщанами.

Оглядаємо старий замок Гофбург, як звичайно гуртком. Увійшовши до покоїв, урядовці, зігнувши ступають навшипиньки — очевидно на знак особливої поваги, навіть дами, що завжди голосною поведінкою звертають на себе увагу, в цих апартаментах стигають. Урядовець, пояснюючи так побожно й шанобливо, нахилиється перед кожною річчю, неначе веде до свого монарха якусь колоніальну делегацію або просить вибачення у речей, які доводиться нам демонструвати.

Ми тихенько пересуваємось по м'яких оксамитових доріжках з кімнати до кімнати. Урядовець пояснює далі: тут відбувалися засідання, це приймальня, це кабінет; звертає увагу на картини, бюсти роботи славетних майстрів, які часто за харчі та монаршу ласку жити при дворі витрачали творчу енергію на «головних персон» та їх родичів. Статуетки, вази, бронза, годинники — оце дар імператора німецького, оце — російського, японського, англійського, це дар такогось міста, дар від шляхти й т. ін.

Далі хода урядовця ще тихшає, він хилиться ще шанобливіше — заходимо до малої, досить непоказної кімнати, скромно впорядженої, з надзвичайно обмеженою кількістю меблів. Під стіною стоїть звичайне залізне ліжко з бляшаними круглими, злинялого сірого кольору, спинками. Ліжко, яке часто можна бачити по заїздах дрібних містечок, застелене рудою, від старости видвілою, ковдрою. Урядовець, таємниче підійшовши до ліжка з шапкою у руці, оповіщає: «Спочивальня його величності царя Франца Йосифа». Всі нахилили додолу голови й тихо постоявши хвильку, вийшли з кімнати. Мені пригадалась екскурсія до царського палацу в Лівадії — там галасливі комсомольці підходили до ліжка його величності, мацали (правда, це некультурно, коли стосується до тісточок, але замшевий матрац, на нашу думку, можна), охали, ахали й жартуючи говорили різні дотепи. А тут сіре ліжко справило таке враження, наче в ньому ще лежить померлий імператор.

Австрійський парламент

Далі нас водили по інших, розкішно впоряджених кімнатах. Не проминули показати й пишну велику залу, де стіни в чудових старовинних гобленах. Тут жив, перебуваючи в гостях, російський імператор Олександр I. Далі нас повели до апартаментів імператриці, де довгий час не жив ніхто — власниця їх, королева Єлизавета, як відомо, померла не з власної волі — її заколов Люксені, здається, ще й тупим терлугом. В її департаментах дійсно блищить, б'є в очі царська пишнота. Тут, певно, кожний pokій оцінювався не менше, як вартість повіту з усіма його маєтками. Тут, як і в попередніх кімнатах, не жив ніхто кілька десятків років, але все було на місці так, наче тільки вчора звідси виїхали. А люди що нас вели, тримались таємничо й нашорошено. Так ніби не ХХ століття було, а глибоке середньовіччя і от-от перед нами зашелестять згортки шовкових кринолінів двірських фройляйн і ви опинитесь віч-на-віч з мешканкою цих кімнат.

Цікавість до музейних рідкощів відібрала у нас і другу частину дня на Шенбрун — колишню літню резиденцію імператорів. Назва нового замку постанала від слів Schöner Brunnen (гарне джерело). Коли потсдамський Сансусі (стара резиденція німецьких імператорів) вельавився тим, що там гостював у Фрідріха Великого Вольтер, то Шенбрун щодо цього теж має чимало відзначених сторінок. Історія про нього сягає в глибоку

Будинки, де живуть вієнські робітники не соціально-демократи

старовину і його згадують вже в XIV столітті, хоч замок невеличкий на розмір, з'явився тут тільки 1606 року, а 1683 він стояв ще за міським муром, тому був зруйнований від турків, які стояли перед містом. А Відень, як це стоїть у всіх польських учебниках історії, урятував від зруйнування польський король Ян Собеський. Відбудовано замок знову, як дачу. Але вже за імператриці Марії Терези, під керівництвом італійського архітектора Ракоці, Шенбрун 1760—1780 р. прибирає вигляду царської резиденції, Тут шумує (знову ж так у німецьких підручниках написано) «царське життя, двірські поети, великі музики

(Модарт) знаходять у ньому притулок». З тих часів замок у головних рисах зберігся, він побудований в стилі рококо, тому виглядає дуже приємно й легко. Навколо замку стрижений парк, зроблений на зразок версальського, а панорама мальовничих альпійських вершин навкруги з білими плямами снігу на вершках ще дужче підкреслює його красу.

Франція за середньовіччя була не тільки законодавцем мод, її наслідувано й в інших галузях. Багатьом замкам та паркам Версаль був за неперейдений зразок. Наслідували його так пильно, що навіть дерева садили переважно ті, що росли у версальському парку. Шенбрунський парк поділяється на дві частини широкою алеєю, що починається від замку, геть у вкюмбах, фонтанах, басейнах та розмаїтих художніх статуях й закінчується колосальним басейном з групою Нептуна, роботи Бауера, відомого майстра тих часів; за цією групою сходять угору розкішні кривулясті стежки до грандіозної в римському стилі альтанки Ільорит, заввишки 25 метрів, яка замикає алею парку й виглядає ніби римський храм. Дарма, що висока, вона не заступає прекрасного краєвиду, який розгортається з вікон замку на Альпи. Рівно підстрижені дерева нагадують суцільні стіни, де в нішах розставлено чудової роботи мармурові статуї; цих статуй у парку сила-силенна, немов це справді вдекорований музей. Тут Аполони, Діани, Геркулеси, Марси, Мінерви, Анге-

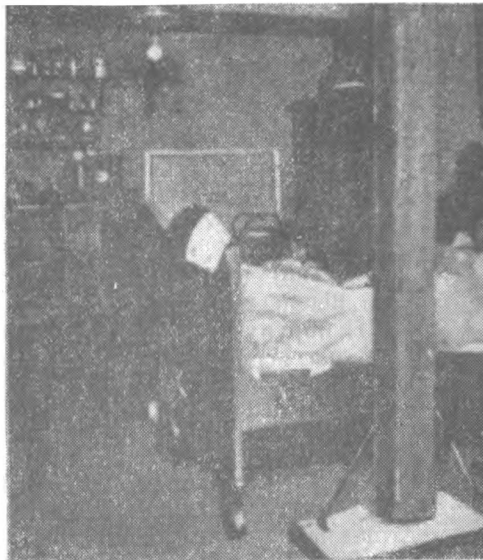
ронії, весталки, Ганнібали, багато німф, драконів, тут цілий арсенал клясичних богів. Великі басейни й фонтани з чудовими групами свідчать за багатство людської фантазії.

Від головної алеї різними напрямками розходяться вузькі, прорізані в гушавнику, стежки, де теж чимало гарної роботи бюстів та статуй. Блукаючи стежками, ви не гадаєте навіть, що на вас із-за листу дивиться симпатичне обличчя якоїсь бакханки. Щоправда бакханок тепер у парку стало багато більше, ніж було за цісарських часів, бо парк зробився достатком республіки і сюди вдень віденські жінки водять своїх вихованців. Коло кожного басейна галасливий квітник майбутніх віденських громадян. Тут і молоді мамки призначають побачення своїм «любим друзям», а наявність у паркові зоологічного саду, до якого веде багацько так само гарних вузьких стежок, робить його ще жвавішим і цікавішим.

Кілька слів про зоологічний сад. Відома річ, що за війни та революції зоологічні сади скрізь дуже потерпіли та й важко було їх утримати у нормальному стані. Звірі голодували й дохли, бо не можна було бити коней на годівлю звірів, коли конину залюбки споживали й люди.

Тепер ці часи вже давно минули, а віденський зоопарк і досі не піднісся до попереднього рівня. Цікаво провести паралель між державою і зоологічним садом. Загляньте в берлінський зоосад — там звірі виглядають зовсім інакше. Леви гладкі, ситі, страшні, — а вони теж, як і австрійські, перехворіли за війни та революції, тільки тепер вже зовсім очунали. Не те австрійські леви, — вони худі, миршаві, мляво бродять по відведеній їм території, не ричать і не кидаються до стінок клітки. Великих звірів у віденському саді зовсім немає, багато порожніх кліток і мало відвідувачів. З цього погляду сад є показник занепаду колишньої могутності. Тим то у Відні краще дивитись на те, що було колись.

Гучне життя в новому замкові припнули Наполеонівські війни. Наполеон, будучи раніше гостем в Шенбруні, цього разу став

Кімната в робітника, не члена соціал-демократичної партії

Його повним господарем. Замок, що має близько 1.500 кімнат, стає помешканням головним французьким військовим силам. Бонапарт розмістившись, як і вдома, обдумує тут стратегічні плани, тут він захоплюється мистецтвом Вігано, найкращої тогочасної балерини. В Шенбруні сходяться всі нитки європейської політики, тут підписують мирні угоди (Пресбурзька й Віденська угоди, згідно з останньою, фактичним господарем Шенбруну залишається Бонапарт-син). Шенбрун, як і старий замок, відкритий нині для відвідувачів. В ньому теж багато гарних апартаментів, цінних для мистецтва. На ньому чудово відбилась психологія його господарів. Часто-густо велика розкіш, прекрасний художній смак перемішуються з царським самодурством. За зразок царського самодурства може бути кімната, що її оздоба коштувала мільйон гульденів (мільйон карб.). Попавши до цієї кімнати, пригадуєш вірша про розкіш царя Соломона: «Стіни були в діамантах, в золоті підлога». Стіни, стеля з червоного дерева, вся кімната прибрана золотом і дорогими старовинними індійськими мініатюрами, що їх збірку привезла з Костянтинополя Марія Тереза. Кожна кімната — це зовсім окремий стиль, окрема епоха. Також перелічують усіх людей, що їх кімната ютила в своїх стінах, від царів до царських фаворитів долучно.

Прекрасна кімната, що її стіни в чудових голандських гобеленах XVIII віку з різними військовими кампаніями, яка 1805 — 1809 р.р. була Наполеонові за спальню. В ній же зупинявся ХХ віку і Вільгельм II, під час своєї візити до Австрії. Чи не набрався він часом бонапартівського духу, проспавши в кімнаті Наполеона? Але за мемуарами, що їх недавно видрукували, він був не на багато мудріший за Миколу II.

Варта уваги ще одна кімната. Блакитний китайський сальон, де цісар Карель I склав державні справи на руки республіканського уряду.

Цікава в цьому замку колекція різних царських возів: Наполеона, його дітей та всіх австрійських імператорів. Звертає на себе увагу коронаційна карета цісаря Карла IV, зроблена 1710 р., вся в золоті та чудовим розписі крашних учнів школи Рубенса й важила вона 4200 кг (262½ пудів).

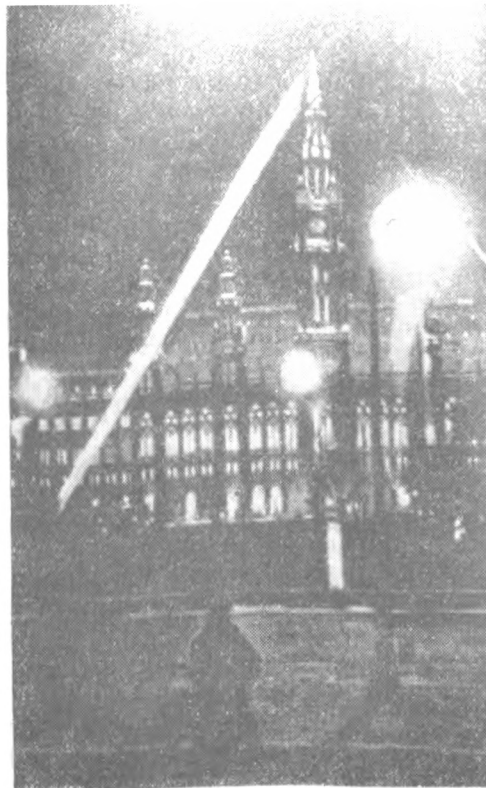
Решта — це галерії малі й великі, обставлені численними бюстами з тирольського мармуру, увішані картинами. Все, що там зісталося непорушним з часів виїзду, дає уявлення про розкішне життя верховних паразитів. Бо тільки з цього погляду для нас можуть бути цікаві золоті карети, золоті кімнати.

Відень живе більше минулим, бо сучасне його далеко не блискуче, а майбутнє, на думку обивателя, вже й зовсім погане.

Крива економічного розвитку підноситься дуже помалу, будівництва в таких розмірах, як у Німеччині чи Чехо-Словаччині немає, а тут ще така сила робітників, які просто не дають обивателеві спокою. Він так і чекає, що, чого доброго, вони знову почнуть робити революцію. І так він червоніє за 1927 рік та з піною на губах згадує про «гвєнбу», яка впала на Відень через оту революцію, та й революція була «невелика» — сотні робітничих трупів, та ще сотня-дві поранених, хіба це багато для тих, що увесь час не дають покою.

Найцікавіше видовище по європейських великих столицях є база живності. Ми навмисне зайшли до центральної бази м'ясопостачання: жахливе величезне кладовище повішених голих туш — їх тисячі. Це харчування велетня на один день.

Тому й зрозуміло: держава карлкова, столиця — велетень, в наслідок вивіз на 1.954 міль., а довіз на 2.891 міль. шілінгів, тобто перебільшення довозу над вивозом доходить 48%. Таке становище відбивається на всіх сторонах громадського й політичного життя. Театри й кіно-театри не переповнені ніколи. Навіть мораль віденська своєрідна — не то, щоб вона була «моральніша», за німецьку, але тут багато більше фалшу, нещирости, езуїтики. Це не значить, що там менше проституток на вулицях, ніж в іншій європейській столиці, навпаки — більше, бо безробіття та умови життя важчі. Відмінність звичаїв є та, що на чолі держави стоїть католицький піп (Зайпель), а, як відомо, всі католицькі попи не жонаті, зате мають економок, та живуть з доброю частиною своїх душ, що над їх спасінням працюють. Тому й проституція там відповідно регламентована, і до готелю пускають тільки законних жінок, на яких є відповідний церковний документ. Трапляються й курйози з мораллю. До Відня

Віденська ратуша вночі

приїхала якось на гастролі відома паризька танцюристка Жозефіна Бекер, як її звать «Чорна Венера». А, як відомо, Венері не сором показуватись перед смертними голою. Так вона й робить, припасувавши, замість фігового листка, страусове перо. І от, щоб не було спокуси, їй від президента заборонено виступати в реву. Знялась ціла буча в пресі, низка газет інших країн стали на оборону танцюристки, але піп був неблагавний і Венера, не продемонструвавши своїх красот, покинула цю високоморальну столицю. Та лишенько. Зразковий голова республіки зазнав ганьби, не дурно бо сказано в письмі: «шляхи господні незбагненні», — як переказують газети, «Чорна Венера» взяла «законний» шлюб з одним із італійських принців.

Під кінець хотілося б сказати кілька слів про проблему, яка дуже гостро стоїть сьогодні в Австрії, — це з'єднання її з Німеччиною. Справа ця така популярна, що де ви не повернетесь, скрізь почуєте за неї балачки і вже вас конче запитають про нашу в цій справі думку. Справді це одинокий реальний шлях до відродження Австрії.

Тепер ще в кожній державі є люди, які мріють про відродження монархії. Німецький фашист, український гетьманець, російський білогвардієць — кожний мріє про свою монархію. Зовсім інша річ в Австрії, — тут навіть «найостанніша людина» — монархістський фанатик, царський слуга не мріє про відновлення австрійської монархії в старих розмірах. Розпад тут був зовсім органічний. Деякі складові частини її тепер не тільки самостійні, а навіть намагаються нав'язати Австрії свою політичну лінію (Чехо-Словаччина, Угорщина). Видима річ, кожна мала країна, рано чи пізно потрапляє в орбіту впливу, а то й цілковитої залежності від міцнішої держави. Така доля спіткала й Австрію. Вона геть чисто заборгувалась в Антанти і борг цей ввесь час зростає. Бо політика Антанти щодо Австрії скерована передусім проти її тенденції об'єднатися з Німеччиною. Антанта, надто Франція та Італія (не згадуючи вже про малі країни, що межують з Австрією та Німеччиною) є страшні вороги цього об'єднання, бо воно дуже посилює б Німеччину.

Австрію, як і Німеччину так урізано, що її людність самі по німці і походженням і культурою, окрім дуже невеличкої частини, асимільованої з різних слов'янських націй. Спільности культури німців австрійських, мовляв, та німецьких ніхто досі не заперечував. Поділені вони були на дві нації, головно з інтересів династичних, які виправдувались тим, що габзбургська династія, будиши німецького походження, посідала сотні тисяч квадрат. кілометр. чужої території та експлуатувала десятки мільйонів людей

інших націй. Тепер, коли ці чинники відпали, окреме існування Австрії абсурдне.

Нам не треба, звісно, заплюшувати очей, що таке об'єднання дуже б зміцнило німецький імперіялізм, але при теперішніх відношеннях імперіялістичних груп, це не було б для нас шкідливе. А для робітничого руху таке об'єднання безперечно бажане. Поєднання змагань австрійського та німецького пролетаріату було б загальом на користь революційному рухові.

Нинішня політика Аштанти й щедрі позики Австрії затушковують гостроту цієї проблеми, та тільки не почнуть урізувати австрійський бюджет на сплату боргів, вона постане на всю широчінь.

Хочу ще на одну справу звернути увагу. Історія склалась так, що з життям австрійської монархії щільно зв'язана була Галичина, де народжувались початки українського робітничого руху. Українські селяни відиграли чималу роль під час 1848 року. Там кращі з емігрантів з великої України знаходили притулок і зрушували підвалини російського царату.

Матеріали, документи цієї боротьби зібрані по віденських архівах. Тепер по цих архівах ціле збіговисько представників всіх націй: чехи, поляки, мадари, румуни. Всі риються, всі розкопують потрібні їм матеріали, тільки українців немає. Тому доцільно було б послати туди групу наших радянських молодих істориків, які змогли б розкопати ввесь той цінний матеріал, що стосується до історії революційного руху мільйонів українських мас Галичини та Закарпаття.

Італія

Потрапити з Відня до Парижу можна трьома шляхами. Через Німеччину, Швейцарію або Італію.

Через Німеччину не хотілося їхати, щоб не втратити візу, видану в Берліні на поворот туди з Парижу. Тому довелося вибирати два останні. Стосунки нашого Радянського Союзу з Швейцарією після вбивства т. Воровського такі недоброзичливі, що наші товариші закордоном вважають за неетичне звертатись із проханням до швейцарського консула. Лишився один шлях — через Італію, шлях теж не легкий, бо після вбивства в Одесі її консула, Італія також не дуже радо дає візи на проїзд. Наші товариші не вживали заходів, заздалегідь слодіваючись на негативну відповідь. Мені порадили вживати заходів на власну руку. Пішов я в італійське консульство. В надзвичайно скромному приміщенні, трохи навіть брудному, як для Європи, прийняла мене прекрасна італійка. Розмова почалася дуже чемно. Увага секретарки до нашого паспорту дещо важить, від неї, як першої інстанції, залежало поїду я через Італію чи ні. Розмова зразу ж урвалася як тільки я витягнув з кишені червоного паспорту. Прекрасна італійка злегка покритилася й заперечливо захитала головою. Паспорт все ж таки взяла і пообіцяла докласти консулові. Мені сказала прийти через годину.

Година для мене була цілою вічністю. Врешті я знову з'явився перед її очима. Вона, усміхаючись, несла мій паспорт з готовою візою. Візу я дістав очевидячки тому, що в паспорті я навмисне залишив листа від французького міністерства закордонних справ до французького посольства в Берліні з наказом видати мені без ніякої загайки візу на в'їзд до Франції. Цей лист безперечно вплинув на італійського консула. Правда, мене, як громадянина СРСР, урізано в правах так, як урізують поляки наших товаришів, що їдуть до Німеччини. По італійському це звучало: транзитова віза без права зупинки. Все ж я був вдоволений із того, що хоч проїхати дозволили!

Під'їжджаємо до італійського кордону і в душі починає ворушитися якийсь неспокій. Щоправда, фашисти вас не засмажать і не з'їдять, але на порозі фашистської країни важко почувати себе байдужим.

Багато ми чули й читали про фашистський режим, тому й наша цікавість до нього не звичайна.

Слово режим у нас дуже було поширене 17 року, найдужче на фронті. Там навіть ще більше мальовничо воно звучало

в молодих солдатів, які замість режим, говорили простіше — прижим. До фашистської диктатури це слово прижим дуже підходить.

Кілька слів про фашистський режим. До його характеристики, яка є по всіх наших підручниках політграмоти та часописах, трудно багато додати. Там все більш-менш правильно, а те, чим слід би доповнити, за пару днів збагнути трудно.

Колись ідеалісти так характеризували італійське мистецтво. «Це є подднання небесного з земним, духовного з реальним».

Коли наводити на доказ цього перш за все таких майстрів, як Мікель Анджело, характеристика й нині де в чому має рацію, Мікель Анджело справді поддував небесне з земним. Той півбог, як його величали до нас (по нашому ні пів, ні четвертина бога, а далеко більше — геній) зробив революцію в мистецтві, від замовлених йому божим намісником (папою) святих віє революцією, злогобою. Його бог Саваоф в Сікстинській капелі, що відділяє від світла тьму, аж нічогоісінько спільного не має з тим богом, як його показують християнам. Але, скаже читач, що спільного має Мікель Анджело й фашизм? — Виходить має. Перший під машкарою замовлених йому богів ховав (та не дуже) справжнє лице бунтаря-революціонера. А фашизм рівно ж під замовленою (від буржуазії) машкарою народоправства — демократії, приховав також не зовсім добре диктатуру великого італійського капіталізму.

І вийшло, що фашистський режим теж подднання небесного з земним, духовного з реальним. Фашизм для великої буржуазії (за фашистської диктатури капіталісти на одній тільки різниці між заробітною платою та індексом життя, що досягає 20⁰/₀, кладуть щорічно чистих 1.500.000.000 лір в свою кишеню), є реальним, тобто земним, а для робітників небесним. «Не одним хлебом жив человек».

Його реальна сторона для робітників це: тюрма, провокація, фашистські погроми. (При фашизмі робітники втратили права за десятки років завойовані робітничим рухом). До буржуазії реальна сторона режиму повертається духовною стороною.

Ось про ці чотири сторони фашизму — одну духовну, одну реальну для робітників та реальну й духовну для буржуазії нам хочеться розказати.

Але страхи на ляхи (як кажуть в Галичині). Досить глянути через вікно вагона на чудові Тирольські гори, вкриті густим смерековим та ялинковим лісом та на спущені під тягарем свігу їх симетрично розміщені гілки, як всі роздумування про фашистів та їх режим відходять кудись назад, стають поза фокусом вашої свідомости.

Довгі промені сонця, відбиваючись на білому покривалі снігу, різють вам очі, ви примружуєте й швидко бігаєте ними, щоб зупинити їх на чомусь темному, але дарма, все ясне, все блищить. Тоді ви ховаєте їх на стінці вагона або на вашому повному, обов'язково повному, сусідіві.

На малій австрійській станції Віллях гарнидер, метушня, галас. До вагонів заходить італійська служба. Вони тимчасом ще гості. Пораються ще австрійські залізничники, але нашвидку, нервово збираючи свої пожитки. Через десять хвилин італійці вступають у ролю господарів; хутко, щоб заощадити час, починають перевіряти документи, речі. Ось поїзд зупиняється на дальшій станції і ви не зчулись, як стали «гостем» у фашистів.

Виходите з вагона, роздивляєтесь. Така як і в Австрії природа, навкруги ті самі, снігом укриті гори, а обстава відмінна. На пероні сновигають кілька людей у сірих капелюхах із загнутим догори правим крилом, до якого пришпилено високе темно-сіре бажанове перо. Дивлячись на їх лагідний вигляд, вам і в голову не спаде, що ці, немов би мисливці, є грізні фашистські жандарі.

Сіра пелерина дуже старанно прикриває їхні атрибути «морального» впливу. Зустріньте ви їх десь серед цих чудових гір, ви визнаєте б їх за альпійських туристів, навіть куці карабіни вас не вразили б. Інша річ тут на пероні, між мирними громадянами, — вони так міряють очима кожного чужинця, що ви нічого не маєте проти того, щоб поїзд, нарешті, рушив.

Дуже швидко котиться він з Альців у чудову Венеційську долину.

Гори дедалі нижчають, круглішають, і в міру наближення до італійського сонця на них дедалі менше снігу. Хоча тільки 10 лютого, в долині вже весна. Видно вже, як біля маленьких грядок, здобутих упертою працею від пологої гори чи від річки й старанно огорожених каменем, порались люди. Це ще не були справжні весняні роботи, це тільки подивитись виїшов господар чи вціліла його земля, чи не зруйнувала весняна вода огорожі, чи не засипали великі спливи його шматочок ґрунту.

Але кам'яна стіна не досить надійний захист для родючої землі, тому кожний шматочок тут густо обсаджений вербами, що їх дбайливо підстригають. Стрижені кострубаті верби — це перша характеристика риса венеційської долини. Увесь краєвид, що розгортається перед очима, виглядає зовсім своєрідно; вся долина геть укрита отими кострубатими вербами, що здалека нагадують страхіття з кількома головами, між ними рідко стримлять високі італійські пірамідальні тополі, а вся місцевість рівна, як стіл, на десятки і сотні верстов не побачиш ні горбочка, ні хоч маленького підвищення. Навкруги багато сіл. Ви не те, що бачите їх, а певніш

здогадуються з гущину високих тополь та з не менше високих, а то й вищих готичних шпилів на костьолах, що там мусить бути село.

Село тут теж зовсім інше, не подібне до сім жадної країни. Воно рідке, не скупчено такою масою, як у нас, — частіше це просто розкидані на великому просторі окремі садиби, зібрані в село самим лише костюлом.

Хати муровані з каміння і обов'язково на два поверхи; одноповерхова хатка там випадковість. Перший поверх селяни приділяють для худоби, а вгорі живе родина. Хати всі вкриті дахівкою, так що коли десь збереться докупити більше таких хат і серед них готичний костюл, то село виглядає, немов гарне наше місто в мініатюрі.

Костюлів тут так багато, що коли б хтось і не знав, що Італія є резиденція божого намісника на землі, то, побачивши ці костюли, напевно зробив би висновок, що в них хтось дуже зацікавлений.

Перше місце по дорозі до Венеції — Удіно. Невелике, але дуже чисте й гарне містечко, де вже вам більше, ніж на попередній станції вся обстава й люди в пелеринах нагадують, що ви в країні фашистської диктатури.

На пероні вас вражає маса плякатів і портретів двох людей в дуже різноманітних позах: короля й Муссоліні, чи краще Муссоліні й короля, бо майже всюди диктатор на першому місці. Так ніби в Італії є два королі, — і фактичний з них безперечно Муссоліні. Не дурно молодий королевич мусів одружитися з його донькою: щоб дістати в спадщину королівський трон, треба бути тестем Муссоліні.

Починаючи з цього містечка, буквально на кожному кроці, де не ступити, вам лізуть у вічі портрети диктатора так настирливо, що робиться гидко від тієї святої, круглої, блискучої пики.

На кожному кроці ви бачите це ім'я. Недостатню свою популярність «duce» силкується підсилити портретами й плякатами. Всі явничкові вітрини в містах зайняті виключно під Муссоліні. Про нього пишуть безліч авторів — все це труди видатних фашистів. Дуже рідко серед усієї маси книг промайне одна-дві книжки самого Муссоліні і то більше промови.

Дарма, що режим є річ дуже реальна, ви відчуваєте його ще й інтуїтивно, бо подробиці режиму вас відповідним чином настроюють. Режима, так би мовити, диференціація тут дуже глибока і різноманітна.

Про італійський режим не досить сказати, що це диктатура буржуазії. Це диктатура, але дуже своєрідна.

Розпочата в Італії революція закінчилась фашистською реакцією.

Загально відомо, що стан світових виробничих сил нині є такий, що допускає або диктатуру буржуазії, або диктатуру пролетаріату. Найслабше місце диктатури буржуазії якраз у тому, чим сильна диктатура пролетаріату; пролетарська диктатура, є масова, а диктатура буржуазії завжди є диктатура купки мкулі над масою пролетаріату. Фашизм перший запровадив серйозні корективи в цю формулу, прикривши буржуазну диктатуру чималими масами люмпен-пролетаріату, дрібної буржуазії та частково верхівкою селянства, переважно тими елементами, що були деморалізовані імперіалістичною війною. Звичайно, ці маси аж ніякі-сінької участі у владі не беруть, але служать фашистам за різні датки, бо налякана революцією буржуазія пішла на певні жертви, щоб повернути на свій бік цей люмпен.

Дуже скоро ці витрати на фашизм буржуазія чудово з великою лихово покрила коштом італійського робітника, якому вона тепер, опираючись на фашизм, ввесь час знижує заробітну плату. Фашизм — це нечуваний в історії приклад одвертого політичного й економічного пригнічення робітничої класи, на якому сучасна Італія будує свою національну й економічну міць. Тим то нині, в добу соціалістичної революції, фашизм робиться ідеалом для буржуазії всіх країн.

От чому навіть українська буржуазія, яка давно обанкрутилась, також хапається за фашизм, наводить своїх ідеологів фашизму в особі Д. Донцова й поета Маланюка. Останній фашистську платформу Донцова переложив на поетичну мову й фашизм підносить до таких висот, що називає його християнським ренесансом, а Муссоліні найбільшою людиною в світі. Тому що більший натиск революційної хвилі, то дужче буржуазія хапається за фашистські методи.

Ми трохи невірною уявляємо Італію, коли думаємо, що там не працює парламент, не збираються «робітничі» збори. Річ у тому, що всі збори, від парламенту до профспілок (фашистських) долучно, є не що інше, як театральщина, яку фашистські вожді улаштовують, щоб пишатися своїм красномовством, але ніякої опозиції або звичайного тихого невдоволення не терплять, — всім відома масова фашистська практика придушення опозиції аж до вбивства послів парламенту.

Фашизація життя ведеться так жорстоко, що назовві вам здається ніби в Італії всі фашисти. Таке враження у вас тому, що все що ви не побачите — все фашистське: книжки, газети, професура, урядовці (які, до речі сказати, одержують добру платню),

крамарі, перекупки, тільки чуєш, що у всіх на устах фашизм і Муссоліні.

Кожному чужинцеві, що вперше потрапив до Італії, вона нагадує відомі картини давнього минулого, так само як і колись під час гетьманщини німці оголосили став облоги, тоді все тремтіло під загрозою військових виняткових законів.

Цей незвичайний стан дає змогу легше військовізувати всю країну. А Італія військовізується. В Генуї мені довелося бачити на величезній П'яддо дель Поццоло, як вранці відбувалась військова муштра. Перша група — справжні військові, друга група — молоді студенти, а третя, дуже численна, — зовсім діти від 10 років і старше. Крім військових, геть усі в чорних сорочках (одежа фашистів), інструктори всюди, навіть у цих малюків військові. Таким чином молоде покоління виховує унтер, так само як в часи Фрідріха Великого (Німеччина), Павла Першого (Росія). Але як різнилися ці дітлахи в чорних сорочках від наших піонерів. У наших піонерів завжди галасливо, весело, радісно, а малих італійських громадян дуже рано привчають до суворого фашистського режиму.

Коли пильно приглянутись навкруги, то можна відрізнити фашиста від звичайного смертного. У першого всі рухи крикливі, визивні, бо йому все можна, все дозволено, як колись паничеві; звичайний смертний тихий, заляканий, завсігди пригнічений говорить тихо, чемно, уступає з дороги, бо хто знає чи не фашист то йде. На поверхню виплили всі люмпен-пролетарські низи, з яких найбільше рекрутується фашистська партія. Але фашизм — це не партія, це краще — ціла складна система, організація влади, що спирається на фашистську партію. Склад її такий різноманітний, що в ній мають пристановище всі від анархістів аж до монархістів. Це якась професійна спілка різного набору, що за допомогою його буржуазія тримає в покорі тих, кого їй треба оббирати — робітничу класу.

Капітал під крилом фашизму росте, як з води, з 1.300 міль. 1919 р. збільшився до 3.165 міль. лір 1924 р., вклади до ощадних кас за цей час збільшились з 3.916 міль. до 15.020 міль. лір. Капітал акційних товариств з 21.512 міль. лір 1922 р. виріс до 28.728 міль. лір 1924 р. Усе це колосальне зростання, як уже сказано, йде коштом робітничої класи та зубожіння середніх шарів.

З Удіно починається чудона, осцивана в поезії, Венеційська долина. Рання весна, тане сніг. З гір у Адриатичне море біжать повноводі й разом з тим бідні на воду гірські річки. Проїж-

Джаючи містки, бачите, що величезне річище майже порожня, тільки посередині біжить невеличкий струмок води. Натомість вузьенькі канали, що ними прорізана вся долина, наповнені водою до краю. Тут так старанно розподіляють велику річку, що що далі пливе, то робиться біднішою. Дуже вражає той факт, що в деяких чималих річках вода йде над рівнем долини: ріка несе колосальну масу води, наче в жолобі, зробленому з каменю й землі. Досить найменшого недбальства, недогляду — і ця маса живого золота, як кажуть мешканці, залде, зрівняє з болотом і камінням не тільки старанно розплянвані поля й грядки, але й все, що зустрине на своєму шляху.

Тому не дивно, що вже 11 лютого коло цієї річки порастає сила люду, вправляючи земляний жолоб. Скільки століть упертої праці, щоб довести все до такого стану.

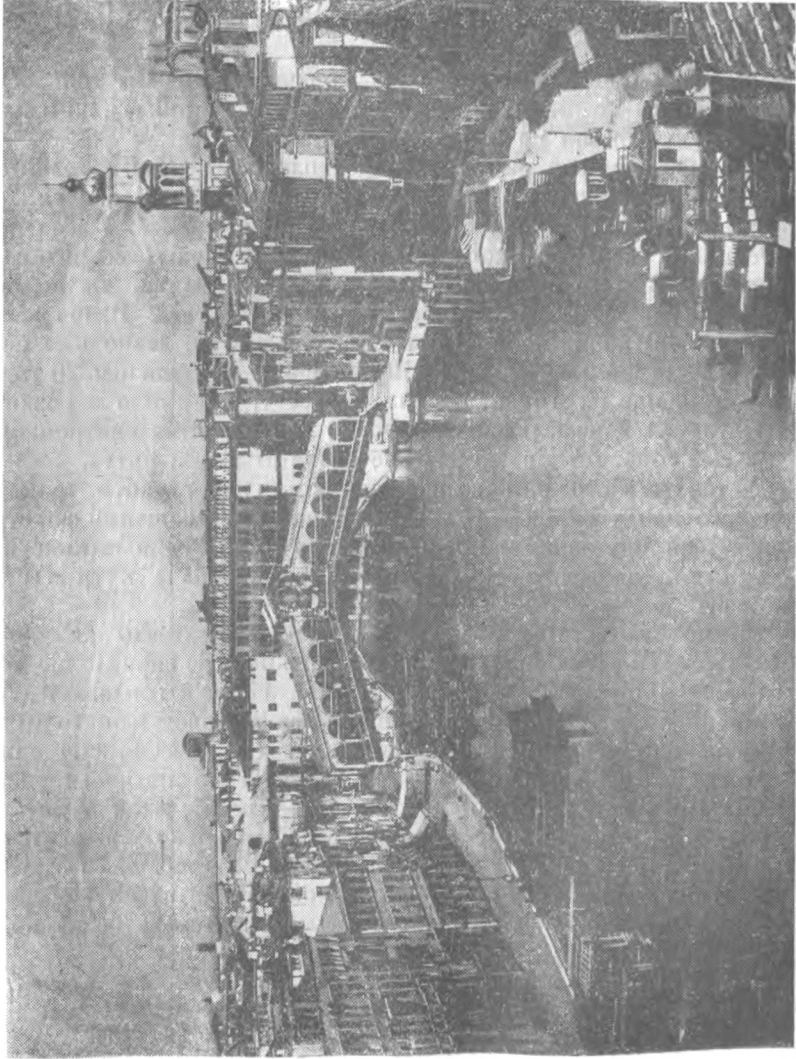
Вся Венеція та Ломбардія це — суцільне виноградарство. Правда, трапляються поля з кукурудзою, пшеницею й іншими хлібами, але дуже рідко.

По стовбурах старих, стрижених верб плетуться, як змії, чорні кострубаті гілки старих виноградних лоз, що свідчать за дуже стару культуру виноградарства. Часто ці виноградні лози розсажені лише круг поля, а середину його засівають іншими культурами. Коли дивишся на ці вузькі смуги, обсажені старими вербами та окопані ровами, мимоволі думаєш, що тут машинізувати сільське господарство дуже важко. І справді з Верони до Міляну ми бачили тільки один чи два трактори.

Важко розповісти, що бачиш у цій країні старої казки; навіть всеобсяжний Бедекер і той багато про що не згадує зовсім, а то приділяє лише кілька рядків петиту.

В'їхавши до Італії, зразу відчуваєте, що потрапили в незвичайну країну. Руїни старих замків, що стримлять майже на кожному більш-менш неприступному шпилі, викликають у вас якісь дивні почуття, переносять у глибоке середньовіччя, що ним дишуть на вас ці пам'ятники, свідки фєвдальної сваволі. Перше почуття, коли ваш поїзд швидко летить величезним мостом, що зв'язує Венецію з суходолом, ще збільшується. Знизу об сотню струнких арок б'ються розмірено й мляво хвилі Адріатицького моря.

Місто на воді дуже глибоко вражає людину з степу. Спитай хоч трохи письменного українського селянина і той знає, що є десь у світі місто на воді, яке стоїть на стовпах. Щоправда, воно зовсім не на стовпах, під ним лежить добра сотня твердих, гранітних островців, але краса його від цього не меншає.

Венеція. Великий канал і виллал на міст Ріальто

У нас, степовиків, є упередження до води. Але хто хоч раз у своїм житті почував на Дніпрі, в дубі, набитому доверху сіном, лежачи горілиць, лічив зірки та слухав тихий плеск дніпрових хвиль, той мусить визнати, що жити на воді не така вже погана річ.

Від вокзалу великий канал іде до центру — центр той досить обмежений, на ньому не розмістився б, наприклад, київський Єврейський базар: це майдан св. Марка.

Колишня сильна республіка, що володіла морями й колоніями та мала найбільшу тоді флоту, тепер виглядає бідненько. Зростання її, як великого міста, майже припинилося. І все через оте кляте авто, без якого тепер не можна уявити жадного великого міста. Що в Венеції нема по чому їздити, то й місто не зростає. Одволітки Венеції — Мілян, Турін, Неаполь, що мали в 900 роки менше, ніж вона, людности, давно вже переступили за півмільйона, а в ній і по цей день лишилось 20 тисяч. В добу екіпажу, гондоля мала перевагу, але коли є розкішні Роль-Ройси й асфальтові шляхи, то гондоля стає анахронізмом. Правда, вона моторизується, але ситуації це не рятує.

Зате це місто вічного спокою. Не чути гуркоту трамваїв, різкого крику сирен. На тлі цього спокою і всеосяжний фокстрот видається брутальним, просто нестерпучим. Тут доладніше протяжна й солодка пісенька гондольєра, де наче чути тугу за землею.

Давно відомо, що людство швидше нав'язувало зв'язки за допомогою водних шляхів, ніж суходольних. Бо справді, що може бути зручніше, як зійти сходами вниз, сісти в гондолю й двома ударами дуже зручного весла спинитись на порозі вашого сусіди? Але це романтика. А без романтики — тут підвали, сірі приміщення, масова туберкульоза і більша частина людности не має своїх гондоль. Навіть ті, що з бадьорим виглядом возять на гондолях пасажирів, є здебільшого своєрідні візники з тою тільки різницею, що у нас у візників кінь і бричка хазяйські, а тут хазяїн дає тільки бричку — гондолю, за коня править сам гондольєр. Він обслуговує і багатих американських купчих заради кількох зайвих лір.

Венеція єдине місто в Європі, де на вокзалі на вас накидається ціла отара носильників, молодша частина їх — це щось подібне до наших безпритульних. Пропонуючи вам піднести речі до найближчого готелю, вони різно промишляють: просять, вимагають, а іноді й крадуть. Цей натовп безробітних прохачів різже око у великій симфонії краси й тиші. Венеція дійсно своєю красою не соромить морської блакиті.

Старі, величні будівлі, пов'язані сотнями мостів-гірлянд (їх аж 378), як у дзеркалі відбиваються у синій воді каналів, так ніби в тій воді заховане ще одно місто.

На площі св. Марка — на єдиному більшому шматку землі, де збирається вся венеційська шляхта — стоїть центральна Патріярша церква (збудована 976 року) візантійської архітектури, з романськими базіліками св. Марка, якого тіло нібито привезено з Єгипту й тут переховується.

Поруч палац дожів, де зібрано найцінніший живопис. Самий палац побудовано 1356 року, він готичний своєю оздобою, але суто італійський своїм характером. Його будівничий вперше відходить від містичного духу готичного мистецтва. Це перша того часу славетна горожанська будівля. На його верхніх галеріях коронувались колись дожі, а під час республіки там була в'язниця, поруч неї є міст зідхань — не любовних, а глибших — міст був за місце страти. Чудово зберігся арсенал, оточений високими стінами, будівлі 1304 року.

Венеція — це музей різних старовинних стилів, готичного, базиліанського, мавританського, відродження. Венеція — музей у цілому розумінні цього слова, бо й усередині цих чудових будівель зберігаються світові шедеври Тінторенто.

Але транзитова віза тяжила наді мною; ганяючи з гондолі в гондолю, щоб за один неповний день всюди посіти, все побачити, я був подібний до венеційського донжуана Казанови, що об'їздить своїх незлічимох поклонниць, переслідуваний ревнивими чоловіками (за таких у мене правила шпика) своїх дам; я змушений був покинути цю морську красуню, затаївши злобу й обурення до надмірної її краси. Її цинові верхи світилися від останніх промінів сонця, як холодні блискучі очі, а над площею кружляли «святі» голуби, які роблять досить грішні вчинки на плюшеві капелюхи «культурних» прочан.

Насувався вечір. Вода з синьої стала чорною й хвилі вже енергійніше плескались об арки мостів, наче підганяючи наш поїзд швидше на берег.

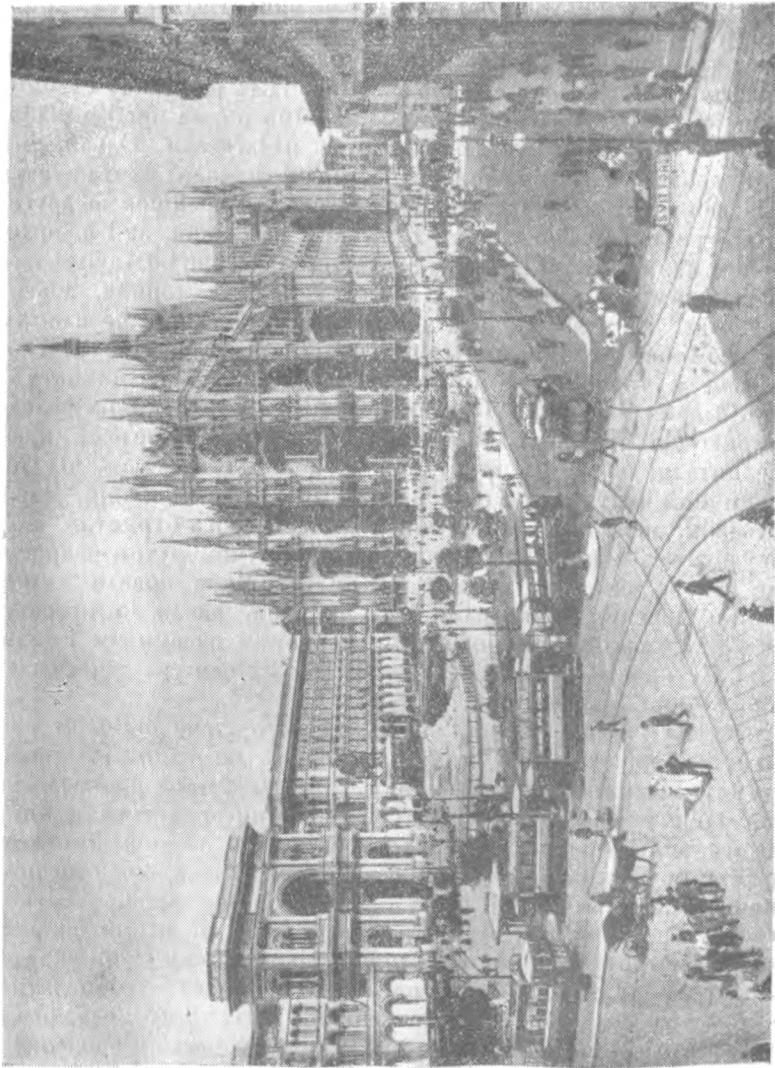
Ідемо до Верони. Тільки під'їжджаєте до міста, зразу відчуваєте, що воно не таке, як решта інших міст. Вам настирливо в очі лізуть якісь чудернацькі насипи, горбки, що наче навмисне занедбані, поросли травою й корчами. Глибокі рови, ями. Словом, зовсім не властива околиця для передмістя... Вся ця природна пустеля нарочито так зроблена, щоб замаскувати від людського ока, а під тими горбками укриті чудово розташовані, розкішні приміщення, офіцерські казино і все, що треба для життя мешканців цього скритого від чужих очей міста - фортеці. Приїхавши

в цю захисну смугу, ви бачите під цими зарослями, травою і корчами-горбами світиться численна кількість малих казаремних вікон. В маленькому місті, що має 94.000 мешканців, добра третина військових. Річку Ерч, що протікає через місто, використовують, щоб наповнити водою рови фортеці. Чимало цікавих в цьому місті старовинних пам'яток: старовинний римський форум — виви Піяцца Дела Ерба, що його меткі італійці обернули на жвавий ринок. Там же недалеко красується чудовий пам'ятник творцю «Божественної комедії» — Данте. Кілька старовинних, чудової роботи, церков, побудованих у VIII віці, з картинами Тиціана, Сен Зено, мавзолей в романському стилі XI—XII віку. Зберігся стародавній римський театр, побудований 435 року, що вміщав 22 тисячі глядачів; тепер бездіяльна арена його заросла буйною травою. Тільки місця, куди колись з притаманним тремтінням поглядали упалі гладіатори, очікуючи присуду (ложа імператора), не втратила своєї величності. Коли ви довідаєтесь, що це фортеця, не дивлячись на старовинні пам'ятники, ви дуже швидко зради самооборони забираєтесь з цього старовинного музею.

До Міляну приїздимо пізно ввечері. Найбільшим містом в Італії й повинні є Мілян. Центр текстильної, шовкової індустрії — головний пункт, куди сходяться нитки залізниці з усієї, дуже родючої, округи, яка густо вкрита залізничною сіткою, низкою річок та штучних каналів. Мілян є пункт, що через нього веде шлях з інших європейських країн до портів Середземного моря. Місто виви має на 118.800 мешканців більше, ніж в Римі. Мілян є економічний і торговий центр Італії.

Я йду до станційного ресторану, щоб там дождатися ранку. Грандіозна зала, заставлена густо столиками, напхана людьми. На вкритих білими, як сніг, обрусами столиках наставлено різних розмірів і форм пляшок. Сідай, вибравши яка подобається.

Італійці, як і французи, не розуміють ні обіду, ні вечері без вина. Вино ввійшло в побут куди глибше, як у нас горілка. Вино там входить в розрахунок споживних калорій всіх категорій людності. Навіть в італійського робітника воно денно виносить $\frac{2}{5}$ літра, що рівняється 240 калорій. Беру картку і починаю дивитися на неї, як теля на нові ворота. З того часу, як я розлучився в Міляні на станції з німецьким купцем, що добровільно взяв був на себе ролю перекладача, мені стало трудно, але я не падаю духом, кличу чоловіка і, вибравши між супами поцінний, ткнув у нього пальцем. Через десять хвилин кельнер вже безшумно зупинився коло мого столика з круглою каструлею, тарілками й тертим сиром. Я ніяк не міг збагнути нащо тут ще той сир, а, головне, не бачив глибокої тарілки для супу. Він розкрив

Мілан із сапеловісним м'іланським собором

каструлю й я побачив звичайнісінькі білі, довгі, як дощові гробаки, макарони. Мені стало піяково — їсти замість супу макарони. Але це Італія — подумав я і заходився притрушувати їх сухим пахучим сиром. З другим було легше, хоч я теж не мав ніякісінької уяви, що я замовляв. З'ївши, я сидів далі на своєму місці, дожидаючи ранку. Коли вам іноді сумно, ідіть на велику станцію чекати на поїзд. Там стільки перед вашими очима пройде різноманітної публіки, що вам ніколи буде нудьгувати. Однак, мій спокій трохи захитався, коли в ресторані почали пригашувати світло, збирати з столів пляшки й обруси. Я перейшов до другої частини ресторану — кав'ярні. Там такі ж пасажири, як і я, дожидаючись, пили каву. За великим столиком біля мене розташувалась група молодих з цвітущими лицами юнаків, в чорних, довгих реверендах* і в чудернацьких з величезними крилами капелюхах. Звертало увагу те, що вони, крім чорної кави, решту все своє витягали з торбок — це були вихованці папського цимбату**. Скоро й вони від'їхали. Я залишився буквально один на велику кав'ярню. До мене підходили люди з пір'ям на капелюсі, щось мене питали; на всі їх запитання я спокійно тикав їм під ніс залізничним квитком до Генуї й вони давали мені спокій. Нараз проходячи, двоє таких енергійно підійшли, щось буркнули, я їм знову квиток. Один поглянув і досить рішучим рухом запросив мене йти за ним. Ну, думаю, вже влип. Мене повели кудись пероном, довгими коридорами, далі тунелем, ввели до красивої зали з м'якими меблями, оббитими червоним оксамитом, і залишили. Це просто була речка чекальня. Там на канапах порозвалювались, хропіли пасажири.

Хоча сон річ нормальна і потрібна, але, сплячи під оком численної публіки, завсіди відчуваєш якусь незручність. Тільки почало розвиднятись, я вже вийшов до міста. Місто прокидалось. Воно спочатку кліпне одною, другою віконницею якогось будинку, далі заскрипить замок у дверях, покажеться людина. Ведетень тільки розбуркується. Остаточо він прокидається, коли по його тонких дротяних нервах побіжить електрична кров, заснуть вагони та сотні продавців, позіхаючи від сну та втоми вчорашнього фокстроту, зариплять великими віконницями вікон складів.

Знову для більшої безпеки беремо авто й ідемо роздивлятись місто. Зразу ж, тільки проїдете великий міський мур, вас вражає глибока Арка Миру, побудована 1849 року на честь Наполеона I,

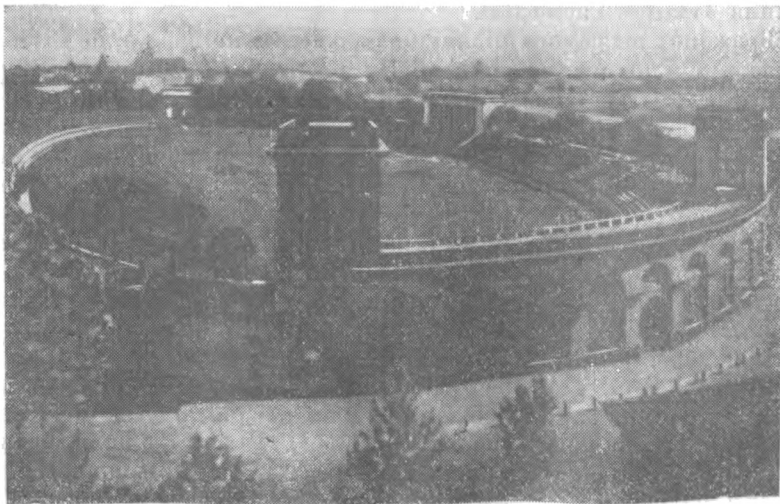
* Одіж на зразок попівської ряс, тільки більш зграбна, що її носять латинські попи.

** Вища школа, куди поступаючи дають обов'язок не женитись. Звітні рекрутуються місіонери для всіх країн і народів.

вся з білого мармуру, на зразок римських тріумфальних арок. Скульптурні прикраси її, особливо група коней чудової роботи, вражають вас не менше, ніж її грандіозність. В кожному старому місті оглядини починаються з великих пам'яток людського генія. Такими пам'ятками є однаково і картини Леонардо да Вінчі, і катедральний мілянський собор. Про такі речі трудно розповісти, бо сказати, що мілянський собор після собору св. Петра в Римі є найбільший у світі, або що він вміщає 40.000 людей, або що він оздоблений 2.000 статуй, все це ніякою мірою не дасть того враження, яке робить на вас та колосальна гора каміння, одухотвореного людським генієм. Готичний стиль, трохи стриманий романським фасадом і вікнами, робить його ще цікавішим.

Це грандіозна картина, яка має незлічиму кількість цікавих деталей, що самі з себе варті уваги.

Нема такої людини, яка б з благоговінням не зупинилася коло головних дверей собору (коли не з релігійних, то з естетичних пошуків), де дуже добре вирізьблена в бронзі відома нам картина з життя Христа. І не самі тільки головні двері. Двері в італійських старих церквах варті особливої уваги. Їх завжди робили на конкурс майстри світового значення. Отже, вам багатенько треба часу, щоб обійти собор кругом, подивитись всі деталі.

Старовинна арена в Мілані, де різали бідняк,
що звались глядіаторами

Рядом з собором колосальної величини галерія (критий ринок) Віктора Еммануїла. Зайшовши туди ви зрозумієте, чому всі малярі рвуться до Італії, навіть цей критий ринок розмальований чудової роботи фресками.

Церква милостивої Марії збудована у XV віці, з величезною банею. Її творцем був великий будівничий цієї епохи — Браманте. Найцінніша там річ — один із найбільших світових мистецьких творів «Тайна вечера» Леонардо да Вінчі. Далі палац Фарческо, старовинна міланська фортеця, зовні дуже подібна до стін московського Кремля, де зберігаються також дуже цінні мистецькі речі.

Дуже оригінальна зовні та цікава з середини церква св. Амбросія, напівплаский дах та двір, обведений дуже старовинними стінами роблять дуже бідне враження і не будь двох високих чотиригранних веж, які рівні від самої основи і закінчуються тупим верхом, ніхто не додумався б, що це церкви. Цікава вона, крім стилю, ще тим, що це чи не найстаріша будівля Мілану, здається вона побудована із руїн храму Бахуса — в IV віці. Досить зайти всередину й чудово розписане склепіння, дуже грізний стиль, вас захопить так глибоко, що не скоро стирається це враження. Чудово збереглася й добре відновлена колосальна арена; її використовують для спортивних ігор. Для цього навряд чи можна придумати кращу будівлю. Проти старої фортеці на досить широкій площі стоїть чудовий пам'ятник борцеві за національне об'єднання Італії — Гарібальді.

Враження від самого Мілану не сильне. Це не Берлін, не Відень, хоча рух у ньому більший, ніж у Відні. Дуже мало асфальту, навіть у центрі, і коли трошки далі на околиці, то там можна натрапити на поламани тротуари та на чимале болото. Правда, це була така пора року, але околиці міста таки порядком брудні, і передмістя від Генуї нічим не краще за варшавське передмістя з його смітниками.

Ранком, скоро світ, ми виїзимо до Генуї. На дворі, як сито густий морок, чи то рештки ночі, чи то туман із численних ровів, наповнених доверху водою. Тут за Міляном рівно ж красива долина, але відмінна від Венеційської, немає таких старих коштуватих верб. Рови глибші та ширші, густо обсажені з обох боків тополями. Тут вже трапляється щось на зразок економій, подібних до наших дореволюційних панських маєтків (не зразкових). Тільки прекрасне біле шосе нагадує вам, що ви в Європі.

З Мілану до Генуї 5 годин їхати. Через 2—3 години починаються невеличкі пагорки, а далі поїзд починає поринати в тунелі. Це вперше довелося мені їхати поїздом, що не дає гудків перед тунелем і в ньому не треба закривати вікон. Залізниця з Мілану

до Генуї електрифікована. Чудесна річ — електрифікація. Швидкість електричного поїзда надзвичайна, він справді наче летить. Сталеві линви, що ними біжить енергія, ніби надають йому більшої, ніж у звичайному паротягові, стійкості. І на станції ви бачите перевагу електричної залізниці. Ні вугільних складів, ні водогону. Тільки недалеко збоку стоять кілька вагонів і ссуть електричну енергію тонкими дротами з розподільчої будки.

Величезний вокзал напівпорожній; в Генуї тепер нікого не «мирять», тому тут тишина й спокій.

Вступивши на територію Генуї, я занепокоївся; надто вже тут було вільно — тому кожна нова людина більше впадає в очі. Мій неспокій мав рацію (у мене ж транзитна віза). Не розглядаючи довго по сторонах (це не рекомендується з огляду на лави явної й тайної поліції, якої завжди аж кишить на вокзалі), я швидко, немов би тут родився, пішов просто вулицею. Швидко я пересвідчився, що цього разу тут у Генуї це було вчинком досить легковажним. Поперше це була зовсім не головна вулиця (головні там не прості, а такі чимало покручені), подруге, крім старовинних товарних складів, я нічого більше не побачив. Довелось повернути назад. Але людина, яка йде на вокзал, вже далеко менш підозріла. Дорогою я зайшов ще до перукарні, досить поганої й брудної, після чого я відчував себе наче акліматизованим. Згадавши напутні слова італійки з консульства (не ходити по італійській землі), я повернувся, взяв таксі і поїхав оглядати величну Геную, як зветься вона в старих довідниках.

Сівши в авто, яких стояло кілька десятків коло вокзалу, зовсім заспокоївся. Ми проїхали по Корсо Принціпе Одоне до порту. В чудовій природній бухті, закритій з моря величезним новим молотом, стирчав ліс щогол. Це така сама бухта, де колись (1547 р.), втоплено за зраду республіці — Фіцска*.

Авто тихо підіймалось вгору по Корсо Авреліо. Я, розглядаючи силу чорних з різнокольоровими поясками пароходних димарів, старавсь відгадати скільки їх і чиї вони. Сонце гріло сильно. Машина тихо посувалася далі й що дужче наближалася до тих морських гребнів, то чарівніші вони ставали. Шофер непомітно зупинив авто — італійці вміють відчутти красу. Картина таки справді була грандіозна. Середземне море котило до генузьких берегів величезні, як двоповерховий будинок, хвилі, а сильний вітер із землі здував з них піну, й розносив її, як узимку розносить сніг. Було враження справжньої снігової завірюхи. Що може

* Детальніше довідатись можете, подивившись гарну поставу в «Береголі» — Змова Фіцска в Генуї.

бути краще, як стояти під гарячим італійським сонцем і дивитись, як коло ваших ніг бушує метелиця? Море завжди чудове. Його можна дивитися без краю, але в такі моменти воно чарує, приковує до себе своєю красою і могутністю.

Шкода було з ним розлучатись, але гуляти в натовпі на узбережжі я теж не наважився.

Ми поїхали оглядати пам'ятки старовини і тут виявилися всі високі прикмети генуезького шофера: він не тільки возить, але й знає куди возити, ба більше — знає історію цих пам'яток, — пояснить ще краще за всякі довідники, що ви їх маєте. Як правило, там шофери знають дві-три мови, крім тільки російської й української.

Шофер був трохи збентежений, коли я висловив бажання поїхати на базар. Там справді нічого цікавого, як і попереджував він мене, не було; самі рундучки та перекупки, до речі сказати, багато стрункіші й приємніші за наших.

Генуя — батьківщина славетнього Христофора Колумба. Там донині зберігся його маленький будиночок, з двома дверима й двома вікнами над ними — щось середнє між двоповерховим і одноповерховим. По стінах його в'ється дикий виноград, а вгорі під пласким дахом прибито мармурову пам'ятну дошку. Будинок зберігається з тою любов'ю і старанністю, яку не шкодило б побачити нашим комітетам охорони старовини.

В центрі Генуї на Пляццо Аква Верде Колумбові поставили з білого мармуру величавий пам'ятник. А в чудовому субтропічному парку, найкращому на цілу Європу, де зібрано багатство різних порід, поруч столітніх пальм стоїть прекрасний пам'ятник славетному співакові генуезцеві — Мадзіні.

Пам'яток старовини в Генуї, як і по інших містах Італії, сила-силенна. Вони чудово збереглися, частково реставровані. Крім цих пам'яток великих мистецьких творів, звертають на себе увагу старі шпильсті вали та мури, рештки колишніх феодалних твердинь. Та й сама Генуя колись з боку суходолу по схилу Лігурійських Апеннін була неприступною твердинею, мала дві фортеці, що з них ще збереглися чималі рештки.

У самому місті теж збереглося багато палаців, які були зовсім неприступні — все це замки колишніх вельмож або знаменитих морських піратів, вони правили цим вельможам за фортеці проти республіканських громадян Генуї, що тероризували їх і тримали весь час у стані війни з міською комуною. Замок Макензіс дуже гарний своєю високою квадратною оздобленою вежею. Цей замок, очевидно через виняткову його красу набув тепер у власність якийсь багатий англієць. Є й сучасні вілли на березі моря, побу-

довані на зразок старих замків. Є й чудові старі замки (зовсім схожі на сучасні вілли). Дивлячись, наприклад, на палац Раджо, побудований в льомбардському стилі, ви ніколи не скажете, що це старовинна будівля. Вона стоїть на морських шпихах, сполучується з землею тільки звідним містком і має теж чудовий, ізольований від суходолу, парк.

Хоч Генуя величана, окрім центральних вулиць, вона брудна. Ми поїхали на славнозвісний старий цвинтар, певніше сховище чудових скульптурних пам'ятників; там сила прекрасних річей, роботи славетних майстрів, але їхати туди нам довелося по доброму болоті.

Нема що казати, майдан св. Оріджіда — частина міста, яку заселяє біднота, робітники, портові службовці — брудна, смердюча й з поганим поламаним бруком.

Для цього району характерна звичка італійців вішати білизну, перетягаючи мотузку з вікон через вулицю, а що будинки там 4—5 поверхові, то вся вулиця завішана різною білизною, серед якої трапляються кольорові ганчірки, вони здалека виглядають ніби національні прапори на честь якоїсь події.

Колишня республіка дуже багата на старі церкви й монастирі, тут вони не такі пишні, як у Венеції та Мілані, хоча не менш красиві, часто навіть не менш старішого походження. Згадати хоч би славетний генуезький собор Сан Льоренцо, зовні дуже мало подібний до церкви. Це більше замок або сучасна вілла і про релігійну суть його нагадують тільки хрести на суто замковій вежі.

Не меншої уваги варт Пан Джуліано, національна пам'ятка з IV віку, де й донині працює відомий чернечий орден бенедиктинців. Монастир цей стоїть на самому березі серед морських шпилів і теж був колись неприступний.

Також дуже цікава старовинна єврейська синагога. Із сучасних будівель треба відзначити найновіші електричні елеватори, де зберігається збіжжя з усієї Льомбардії.

Генуя, як і всяке приморське місто, має дві сторони: коли ви з'їжджаєте з суходолу, вона виглядає вельми убого: болото, кепський брук, оберті будівлі зяють почорнілими віконницями (тут навіть п'ятиповерхові будинки всі у віконницях). Але це її чорний, мовляв, хід і зовсім інакше виглядає вона, коли в'їхати з парадного, тобто з моря.

Така сама наша Одеса: брудна, запорошена від степу й пишна своїми терасами й будівлями та портом, коли під'їдете паропланом.

Італію, волею обставин, мені довелося бачити тільки з вікна вагону та з таксі. Але від цього примусового неповного

обізнання з країною в моїй уяві залишилося дві Італії. Італія — фашизм і Італія — грандіозний світовий музей, країна Мікель Анджело, Леонардо да Вінчі, Рафаеля. Аж поки цих геніальних цінностей не з'їдять тисячоліття і поки існуватиме мистецтво, Італія буде місцем прощі для мистців усього світу.

І, з другого боку, ворожий духові цього революційного на свій час мистецтва фашизм — що, не гербаючи ніякими засобами, підстьобує капіталістичним батоком всю Італію, поспішає висунути її в шерг першорядних світових держав; ліквідувавши здобутки робітничого руху, він коштом робітничої класи прискорює розвій капіталізму, але одночасно з цим прискорює й розв'язання соціальних сил, які, кінчаючи з фашизмом, одним заходом покінчать і з капіталістичним суспільством.

і

Італійська й Французька Рів'єра

Поїзд Генуя-Ніцца виїхав годині о 3-й. Обминувши невеликий лук порту, він наблизився до самісінького моря і не розлучається вже з ним до самої Ніцци.

10-те лютого, а сонце вже так гріє, що скрізь у вагонах повідчиняні вікна.

Поїзд, дарма що на дорозі страшні викрутаси, летить так швидко, що вам ніяк не віриться, щоб машиніст був не під чаркою.

Дорогою видно маленькі курортки або просто чудові вілли, в якомусь пляновому безпорядку розкидані по березі моря. Всі вони здебільшого розташовані в таких місцях, у садках, на виступах скель, і тільки розкішні вілли, які вже є прикрасою моря, посідають чільні місця.

Так несподівано, з-під кожної горки стирчать чудово розмальовані опрічні будинки, що все узбережжя справляє таке враження, ніби судільний, з хороших будівель, ланцюг оповив берег Середземного моря. Дуже рівно, на кожних 10—15 кілометрів розташовані чистенькі й дуже огрядні курортні містечка, починаючи від Генуї тягнуться аж до французько-італійського кордону—до Ментони. Чудова залізнична магістраль і асфальтове шосе становлять одно ціле.

Залізниця, щоб не перешкоджати рухові, йде поза дачами, а шосе понад самим морем і в кожному курортному місті править за головну розкішно обсажену пальмами вулицю.

Крім окремих груп дач чи індивідуальних, розкиданих по узбережжі вілл, тут дуже густо розміщені невеликі курортні містечка. Невеликі треба розуміти умовно, бо менші з них, такі, як Saronno мають 50.000 мешканців, тобто удвоє більші за Ялту.

Дарма, що ці міста розділяє одно від другого віддаль від 5 до 30 кілометрів—наявність асфальтового шосе, власних авто, дорогого й дешевого автобусного та морського сполучення—все це робить весь берег, і італійську, і французьку сторону одним цілям курортом.

Весь час, починаючи від Генуї, не відривався я від вікна вагону, навіть більше, користуючись з того, що в поїзді було вільно. Я, відчинивши вікна на море, весь час тримав відчинені двері купе, щоб чогось гарного не прогавити й на другій стороні. І справді, чимало було на другій стороні бо, не забувайте, їхали місцевістю, де розкидано безліч пам'яток глибокої старовини. Там

і понині збереглися рештки лігурійців, руїни римських цирків, храмів, рештки римських таборів — зруйнованих завойовниками. Справді хоч розірвись. Не встигли ви намілдуватись на чудову дачку, що, наче гніздо притулилася до скелі, як на другому боці недалеко вас щось ще дужче зацікавить.

Весь час поїзд проїжджає ніби понад чорним ходом повз ці красиві дачі. Боюсь, щоб згадка про чорний хід не нагадала вам наші сільські клуні або вузькі провулки вінницької Єрусалимки. Але нічого подібного ви там не побачите. Не їдучи узбережжям, а обминаючи місто, ви їдете чудесними садками. Краса тих садків надзвичайна. Карликові, дуже огрядні дерева з ярко-зеленим листям вкриті помаранчами, вони в цю пору досягають. Набираючи зеленого золотистого кольору, вони виблискують своїми круглими животиками на сонці, немов золоті кулі. Око не тільки тішиться, як від цвітущого вишневого садка, тут вже відчуваєш щось далеко більше за звичайну естетичну насолоду від їх краси.

Смиренно поступаючись щодо краси першістю перед помаранчами, між ними знаходять місце і дитрини. Вони і в саду мають вигляд куди суворіший за помаранчі. Зелені, зморщені — ще не вбралися в м'ясо — досягають вони пізніше.

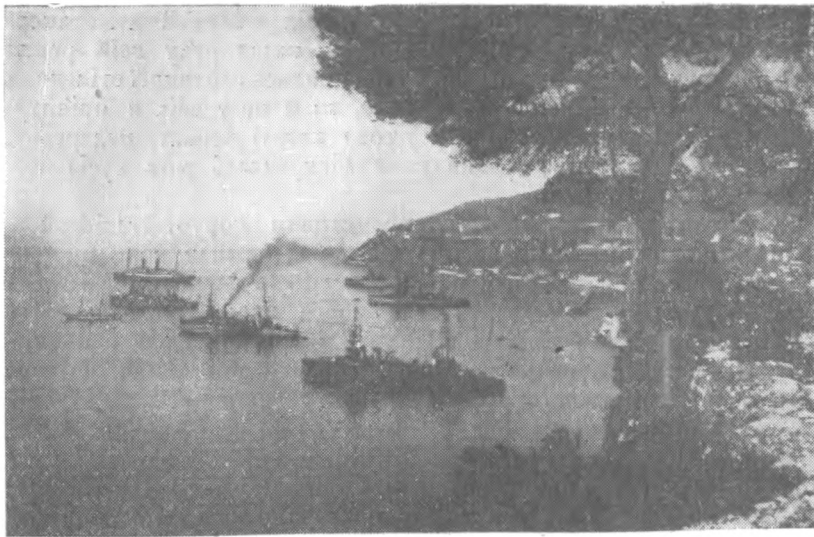
Під низькими мурованими (неодмінно мурованими) стінами-загородами дуже старанно розсаджено виноград. До цього додайте в саду цілі грядки квітів, чудової стильної будови альтанки і ви будете мати приблизну уяву про цю сторону Рів'єри. (Як пильно ви не приглядаєтесь, ви нічого такого не побачите, що псувало б цю чудову картину. Там майже по всьому узбережжю проведена каналізація.)

Кілька годин промайнули, як хвилини. Поїзд зупинився в Вентіміліджіо. Нам запропоновано виходити з вагонів; це остання італійська станція. Виходимо без речей; йдемо коридорами до залі, де переглядають візи. Коло вузького проходу натопи. Дві маленькі будки — в одній сидить італійський урядовець, у другій — французький. Високий на зріст поліцай тут поблизу, так, на всякий випадок.

Єдине місце, де збирається черга. Моя черга за дамочкою в чорному, за мною стоїть літня дама, за нею з обвислими мішками під очима, як порохнява дуплянка, очевидно старий польський поміщик.

Всі тримають свої документи напоготові. Я також стояв витягнувши свій червоний паспорт, і він став центром уваги для всіх, що мене оточували.

Італійський урядовець, глянувши на свою візу, зробив помітку, після чого передав паспорт французькому. Тут і почалася історія.

Знаряддя «лиру». Звичайна картина французького узбережжя Середземного моря

Треба зрозуміти дих урядовців. Італійський з легкою душею пропустив — я вже покидав Італію. Інша річ — французький. Віза на Францію взята в Берліні. Таким чином шлях до Парижу лежить через Бельгію і ні в якому разі не через Італію. Думаю, навіть ви, читачі, коли не читали моїх попередніх листів, звідки вам ясно, чому я опинився в Італії, та ще в такому місці, куди тільки багаті дачники їздять на курорт світового значення, і ви б на місці цього урядовця також нічого не зрозуміли. Коли не ясно, значить сумнів, а всякий сумнів треба розв'язати; от він і почав з'ясовувати.

Поліційна метода така, що перш ніж почати по суті, йому треба цілий родовід. І почалося.

Як прізвище? (хоча воно й значиться у паспорті). Як батька, звали, матір, чим вони займаються, чим ви займаєтесь? Чого їдете до Франції та чого саме через Вентіміджію. Все це були не просто собі запитання, все це акуратно записувалось на спеціальному блянку. Процедура ця тривала так довго, що задні дачники почали серйозно хвилюватися.

Така вже людська натура, що коли ви в дорозі, хоч би в вас скільки завгодно було часу, ви поспішаєте й хвилюєтесь.

За мною, як на зло, стояла полька, вона хвилювалась, звер-

таючись до старої порохні з мішками під очима й дуже енергійно мене лаяла. Цей дрібний випадок надав руху всій решті хвоста черги, з якого на мою адресу поспипались сентенції стількома мовами, що перелічити було трудно, та й не у всіх я орієнтувався, хоча зовсім виразно чув у тому хвості чеську, малярську, румунську, італійську, а найдужче біснувалась моя сусідка — полька.

Не помагало й те, що полідаї, стоячи поруч, італійською й французькою мовами пояснив, що поїзд не піде, поки не пропустять останнього пасажира. Це хвіст мало заспокоювало. Для них справді була незрозуміла така довга процедура, бо навіть зовсім нова віза для громадян Італії й інших відібрала б менше часу. Нарешті урядовець дав мені підписати той блянк, що він його написав, погасив свою візу й видав паспорт.

У великій залі, куди нас впустили, ходили урядовці. Наші речі акуратно з поїзду були перенесені сюди, де митницькі урядовці оглядали, щоб не провозили без мита недозволених товарів.

Через 20 хвилин ми вже їхали по французькій території до Ментони. Вечоріло. Дорогою ми зустріли низку поїздів, що йшли з Ніцци. Вікна поїздів були обліплені паяцями, дамами в різних фантастичних убраннях в машкарах і без машкари.

Цікаве видовисько, коли в нормальних обставинах бачиш, як хтось вдає з себе божевільного.

Аж рябить в очах від різних кольорів, блискучого шовку і золотих промінів сонця, що сідає в море.

Це «золота» молодь з цілої італійської Рів'єри поверталась з ніццького карнавалу.

Та хоч як різнобарвні кольори фантастичних убрань, а вони не різали очей, вони правили якраз тільки за невеличке доповнення до тої великої гами квітів і фарб, що являє собою весною Рів'єра. Там в той час буквально квітковий рай. Не дарма один з найцікавіших днів карнавалу — це бій квітами. Але про це згодом.

Між італійським кордоном і Ніццою лежить так зване «вільне» королівство Монако. Королівство це під протекторатом Франції (читай просто французька провінція), займає 1,5 кілометрів території та має 23.420 мешканців.

Правда, дещо є відмінного в Монакському королівстві від Франції, але це зроблено, очевидячки на користь тої ж Франції.

Видима самостійність Монако робить його більше приступним для авантюристок цілого світу. Для в'їзду в це королівство не потрібно окремих віз, там дійсна віза французька. Адміністративні звичаї в Монако трохи відмінні від французьких. Вас не

Загальний вигляд Монакського королівства разом із столицею короля— Монте-Карло. Палац короля праворуч на скелі

може не вражати — це чи не єдине місце в Європі, де не питають в готелях документів, більше того, у вас навіть не питають прізвища, вас не записують до книг життя і тільки коли ви вже залишаєте готель, вам дають заповнити (для статистики) облікову картку, де всього три запитання — прізвище, звідкіль приїхав і куди виїздить. Знову ж таки не заведено перевіряти чи своє ви прізвище записали чи ні. Туди з'їжджаються аферисти з усього світу, може часом і незручно питати його за документ, та й це справа не готелю, на це є інші органи, що їм це належить знати. Однак, ми забігли вперед. Ми вже сказали, що на території 1,5 кв. кілометра розмістилося королівство, яке складається з трьох одиниць — Монако, Монте-Карло і Ля-Кондаміне.

Коли ділити на звичайні державні розподіли, то вийде так: Монако — 2.040 мешканців — це резиденція короля (із старовинного роду Грімальдів, старіші ще за наших Романових), Монте-Карло — столиця, місто з 10.830 мешканців і Ля-Кондаміне нібито периферія — 10.550 мешканців.

Монако це чудовий шматок високих скель, що висунувся далеко в море і $\frac{1}{5}$ його обмивають чудові, прозорі, сині як бірюза, хвилі

Середземного моря. Це абсолютно неприступна місцевість навіть з суходолу. Не зовсім правильний трикутник, він дуже високий і з суходолу обведений великими зубчастими стінами, а низка веж надає йому вигляду середньовічного міста. До нього з Монте-Карло веде чудова дорога, що підіймається круто вгору розкішним парком, аж поки не досягає рівного майдану, ще невеличкий поворот і ви вже близько подвір'я короля.

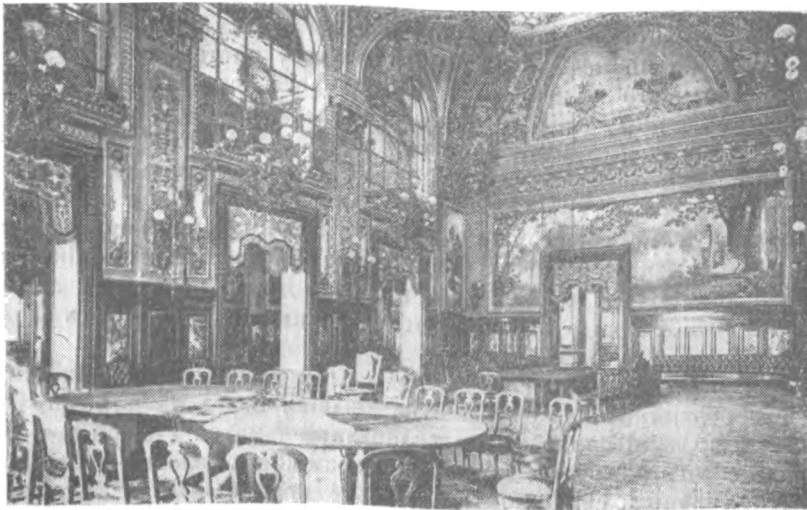
Серед півсотні розкішних будівель, цитадель, склепів, найбільша на всьому острові, на самому краю скелі — красується оригінальна будівля в стилі відродження — королівський палац. Підійшовши ближче, ви можете побачити курйозні речі — при вході до замку стоїть сторожа, над головними дверима герб короля. Король навіть має власне військо, правда, і поліція в Монако своя, тобто королева. Навіть у дворі в короля стоїть кілька гармат, коло них постійно ходить варта. Вам стає смішно, коли дивитесь на цю середньовічну фортецю з кількома, хоч і сучасними, гарматами. Ви не даром смієтесь, бо проти кого ж ці гармати (не боронити ж свою суверенність), очевидно, що тільки проти своїх підданих, бо тут же неподалеку на рейді ви бачите як рівненько виходить тоненький струмочок сірого диму з коротких димарів французьких дреднаутів.

В бінокль чудово видно довгі цівки далекосяжних гармат, що стирчать з круглих будок.

Монако, як упорядкована держава, має величезну природну бухту, закриту з моря добрим молом, чудово устатковану набережну, дуже зручну і для пароплавів, і для прекрасних яхт, а цих яхт завжди тут дуже багато.

Біля підніжжя цієї королівської резиденції вирує, кипить столиця цього карликового королівства. Ви вже, мабуть, знаєте, що єдиний прибуток цього королівства — це рулетка. Ви думаєте, що це власність короля? помиляєтесь, коли так думаєте — це власність французького капіталу. Рулетку утримують відповідні товариства, даючи певний податок на користь королівства, і при добрій кон'юнктурі податок цей сягає сотень мільйонів франків.

Маленьке містечко завжди клокотить, як вулкан. Сюди прибувають десятки поїздів щодня, і привозять тисячі пасажирів. Крім цього, ще численна маса їх приїздить яхтами, автобусами й власними машинами. Тут завжди переповнено, трудно знайти вільну кімнату в готелі. В місті тісно, як в бочці. Тут ніколи не можна зорієнтуватися, коли робітний день, а коли свято. Тут завжди всі святкують. Набережна повна гулящих людей, розряжених, як на балі.

Зала казино, де ніч і кров робітників в злихках золота служать розвагою для вибранців буржуазії

Монако — гральний центр і італійської, і французької Рів'єри. Кожен доброзвичайний буржуа, відпочиваючи на Рів'єрі, їде обов'язково своєю власною машиною. А чудове асфальтове шосе та власні машини добре зв'язують між собою всі місця Рів'єри.

На головній вулиці в Монте-Карло не менший, а може й більший автомобільний рух, ніж на Курфюрстендамі в Берліні.

А поблизу головного казино годині о 5-й вечора ви можете вивчити всі автомобільні моделі світу, тут їх не менш, як на паризькій автомобільній виставці. Тут Лінкольни, Фіати, Пірси, Опелі, Сітроєни, Австродайнери, Роль-Ройси — всі найновіші моделі, такі новенькі, немов тільки вони вперше виведені із-за шкляної вітрини великого столичного міста. Тут що не машина, то ціла індивідуальність; кожна машина з глибоким відбитком свого хазяїна. Вам і в голову ніколи не спаде, що може існувати стільки систем та форм автомобілів. Тут, крім систем, ще й безліч нюансів.

Щоб проявити свою індивідуальність, молоді гарненькі власниці машин додумуються до чудових фокусів, аби зупинити вашу увагу на своїй машині. Чого вони тільки не вигадують... Остання, дуже розповсюджена мода — це вішати різні, дуже художньо зроблені цяцьки в вікна авто. Часто картина не

позбавлена глибокої символіки, особливо коли ви бачите, як у вікні чудесного авта повішено чорного негра (художньо зроблено цяцьку). Ви не можете не звернути увагу на таку картину, тим паче, що часто за шофера править чудове двадцятилітнє дівча.

Та хоч машин сила, а там тихо; додержуючи всіх правил їзди, дуже рідко доводиться користуватися ріжком, а колосальні глушники зовсім поїдають звуки од вибухів газу, тільки чути як шамотить м'яка гума коліс, ледве торкаючись м'якого асфальту. Поряд авто чимало (хоч і куди менше їх залишилося) прекрасних яхт. Вони, наче морські білі чайки, гоїдаються на хвилях і очікують своєї долі. Чудно, але це так, в Монте-Карло не тільки люди, але й речі від золотого портсигару до авта й яхти мають свою долю.

У гарному високому місці, над самим морем, серед тропічних дерев, розкішних казкових квітів, звідкіля перед нами розстеляються захватні панорами на величезний шматок Рів'єри аж до італійського кордону — побудовано храм «бога золота» — славнозвісне, єдине в світі монтекарлівське казино. Широка тераса, оздоблена виробами найкращих свого часу митців, веде до храму.

Цей «храм» збудував архітектор, що будував і паризьку оперу. Він є окрасою Монте-Карло. Вигляд всередині «храму» розкішний. Високі залі, що їх стіни розписані гарними фресками роботи найкращих художників. Посередині розкішні люстри, при світлі їх вам все уявляється в якомусь іншому, нереальному вигляді.

В храмі по кількох кімнатах розставлені «жертovníки» у вигляді великих довгастих заокруглених столів, а на них до офірування валяються малого розміру кодіюбки, ними круп'є загрибає гроші.

На жертovníках цього «храму» горять фабрики і заводи, а іноді й життя непотрібних більше нікому людей. Жертovníки цього бога золота омиваються потом і кров'ю рабів усього світу. Навіть забитий, затурканий наш український дядько через своїх поміщиків, що сиділи на його шні добре знав, що таке Монте-Карло.

Монте-Карло це була мрія самостійного господаря українських душ, а потрапив він туди, то звідтіля часто телеграфними дротами летіли на Україну депеші управителям. Гультаї та марнотратці звертались по підтримку в свої маєтки. Скільки в нас зруйнувала ця чортова машина, алах один сплише.

Робота цього механізованого кружала починається об 11-й годині по обіді, хоча самого розпалу, тобто найбільшого газарду гра набирає о 10-й годині вечора. Хоч зборище досить

численне, та там тихо. Нервові шушукання та балачки переривають вигук крик'я, що оголошує раз-у-раз результати гри.

Тому, хто вперше туди потрапив, стає чудно й лячно. Це ж зборище людей, які бавляться (гра є забавка), а тут справжнє божевільня. У всіх роз'ятрені очі й блищать, як у справжніх божевільних.

Очі всіх людей, що за столом і поблизу їх, встромлені в темно-червоного кольору колесо, що швидко вертиться.

Біг колеса стає чимраз повільніший, нарешті білі смуги на колесі набирають вигляду дуже розпливчастих ліній та знаків, аж поки не стають чіткими цифрами.

Тут ніхто нічим не цікавиться, нікого не слухає, всі зосереджені на простій арифметиці: яку б вибрати цифру, щоб виграла. Де на думку людей діє випадковість, там кожний індивід (грач) стає містиком, він вживає найхімерніших рахункових сполучень, щоб тільки знайти цей щасливий номер.

Однак, там один тільки постійно виграє — це французький капітал.

Натовп тут дуже різноманітний. Чи не найчисленна (принаймні найгаласливіша) — це жіноча частина. Тут ви побачите починаючи від молодих, у повному розквіті дам, до сивоволосих бабусь, справжніх руїн. У багатьох з них, особливо сивих «красунь», на шиї стільки перлів, на руках та вухах стільки діамантів, що кожна така сестра — це гоголівська відьма. Тут цілі скарби. Це найстрашніша частина цього вертепу, вони пожирають очима все — суми, рулетку, крик'я; аж страшно стає, здається, що вони накинуться на людей і перегризуть горлянку, щоб тільки заволодіти тими стосами грошей, які крик'я спокійно, не хапаючись, загрибає коцюбкою.

Другий сорт — це молоді дами, які, маючи зайві суми (чи просто гроші) від багатих своїх чоловіків, прийшли сюди попробувати щастя вдруге й втретє (перший раз вони пробували щастя, коли шукали грошовитого чоловіка).

Треті — не категорія, а сорт — це ті, що в літературі фігурують під назвою куртизанок. Коли де і є справжні куртизанки, так це якраз тут, у Монте-Карло; дими справжніми гетерами нашого часу аж кишить вся Рів'єра. Головна їхня станція — це безперечно храм «бога золота». Там вони, як справжні його весталки, в спеціальних дорогих крикливих убраннях всі до його послуг. Вони відмінні від решти жінок, присутніх у храмі. Їх пурпурного кольору вбрання (такий колір носить тільки папа римський і найвищі кардинали) та запах крадчих у світі Гофленівських парфум — збуджують нерви присутніх мужчин не гірше

від рулетки. Весталки грають рідко; в них більше шансів на виграш, не граючи в рулетку, а фліртуючи.

Мужчини, коли брати їх зовнішній вигляд, всі однакові, коли внутрішній, то вони поділяються на дві категорії: з грішми й без грошей. Скажете, з чого це видно? Мужчини з грішми грають. Мужчини без грошей сидять за спинами старих сивоволосих руїн, як їх тіні. Вигляд у них блідий та порядком підтопаний. Вони носять прекрасні фраки і всі атрибути людини вищого світу. Тільки вони в цій вирі кипіння не беруть участі, немов би ніяк не реагують. Поки в старій руїні є гроші, вони така ж її приналежність, як перстені та рядки перлів (бо для такої старої руїни мати прирученого молодого хлопця це прикраса не менша за діаманти й рядки перлів).

Однак, тут віщо не довговічне. Всі речі, що є приналежністю людини, яка грає, мають визначену долю — вони рано чи пізно залишають свого власника, часто змінюючи їх кілька за вечір.

Часто ті, що приїжджають до Монте-Карло з грішми, власною машиною, дуже швидко витрушують все, лишаючись буквально без всього. Все, що можна реалізувати негайно, йде з рук. А реалізувати на ринку Монте-Карло можна буквально все, крім честі (виняток — хороша жінка).

Ви заздалегідь можете уявити стан людини, що опинилась в цьому домі, програла все й залишилась в одному фраку. Добре, коли ця людина — власник заводів, плянтацій або маєтків. Тоді зараджує телеграф. Що ж робити тому, хто не може скористатися з телеграфу? За нього думають власники рулетки. Щоб вибратись з Монте-Карло, компанія бере видатки — приставити такого суб'єкта додому — на себе, але з однією умовою. Для людини, що використала ці привілеї, на все життя закриті двері Монтекарлівського казино. Тому там ви можете побачити гравців, які живуть обголодь, перебиваючись з дня на день, чогось ждуть, надіються, що колись виграють і всякими засобами зобутий грош несуть на «жертovníк». А може на цей раз алах стане милосерднішим.

Є там і відвідувачі, які вже не беруть участі в грі. Вони слідкують за грою, як «філософи», які намагаються збагнути закони рулетки, а закон її простий, як дідів віз: виграє завжди й постійно тільки один — рулетка. Решта — хвора фантазія гравців або куплена честь, ерудиція журналістів, що іноді здіймають шум про банкрутство цілого рулетного тресту через великі виграші клієнтів. Там завжди виграш, особливо, коли це виграє якась відома особа, роздувають утроб.

По півночі атмосфера згущається, грачі починають більше нервуватись. В гру втягається чимраз більша й більша маса. Тоді глядачам робити нічого, на них дивляться косо, вони стають там зайві.

Вийшовши другого дня вранці, я, гуляючи на березі, в газеті прочитав: «Німецький міністер-президент Штресман програє вчора увечорі 1000 франків».

Крім гри в рулетку, в Монте-Карло «благородні» особи мають ще одну дуже важливу справу — це стріляти на голубів. Є спеціальний майдан, де їх нищать буквально сотні. За крадий постріл дають дорогі призи.

Спеціально вигодуваних голубів тримають у дикому стані. От виставили голуба на майдан. Він ще в неволі, в клітці. Раптом з нього автоматично знімається клітка — він зразу якось розгублено озирається то в одну, то в другу сторону, нараз бачить недалеко від себе шумливий натовп, раптом зривається й прожогом рветься вгору. Тут зразу лунає постріл і... результат од того залежить, який стрілець. Ясно одне, рідко якому щасному голубові відкрита клітка дає волю. А то їх просто калічать.

Така розвага, влаштована недалеко казино, править за чинник певної душевної рівноваги, куди йдуть після казино. Вийнятку й тут не становлять жінки, вони віддаються цьому «невинному» спортові.

Так живе верхівка в Монте-Карло.

Що ж робить решта — 20.000 мешканців цього карликового королівства? Ця решта працює тільки на те, щоб обслужити ті кілька сот, які грають в казино. Там багато різних професій, які потрібні в таких випадках. Перукарі, манікюрші, кравці, масажистки, шофери (більше, щоб чистити й мастити машини, бо там майже всі власники самі керують машинами). Найбільше цвіточниць. Їх найбільше тому, що вся околиця є суцільний квітник, що недалеко від Монте-Карло, у Грасі містяться десятки парфумових фабрик.

На всьому великому узбережжі італійської і французької Рів'єри всі гарні шматки землі мають тільки двоєке призначення. Вся рівна площа (а її там не так багато) приділена під самі тільки майданчики для гри в «гольф», решта під квіти.

Кілька слів про гольф, цю нудну й безглузду гру. Ця безглузда гра важить багато в житті буржуазії. Нагадує ця гра нашу гру в свинки. Принцип такий: величезний майдан, поділений на різні поля — рівно, з травою, ямами, корчами і т. п. Суть гри в тому, щоб за меншу кількість ударів пригнати так звану свинку через всі ці перепони до зазначеної мети. Для цього є ціла торба

спеціальних кийків, що мають вигляд ложки, тільки на кінці загнутаї. Кожний кийок відповідає тому місцеві, де знаходиться свинка. Щоб носити за грачем ці кийки потрібна людина. Коли грають молоді, то цю службу для дам виконують кавалери, а для старих є на це відповідні слуги. Гра ця англійська, тому вона і суха така, як англійці. Однак, це не перешкоджає страшенно нею захоплюватися. Про голф пишуть всі газети й журнали; там, як і у всякій грі, є свої знавці. Пишуть цілі труди, розбирають становище на кожному полі при кожному ударі. Гра, як на умови Рів'єри, надзвичайно дорога, бо ж гектар землі під плянтаціями квітів на парфуми дає за збір кілька тисяч золотих франків, то ясно, що ці кілька тисяч за користування плюс видатки на влаштування й утримання цього майданчика власники готелів і санаторій мусять окупити.

Ідучи майже по всьому узбережжі, ви можете побачити кинуті на дорозі, (коло кожного майданчика) по кілька авт — це буржуї, що гуляють на курорті, виїхали грати в голф. Майданчики забирають стільки місця, вони так далеко від вілли, що треба до них їхати автомобілем.

Другий спосіб використовувати землю куди інтенсивніший. Вся вільна від голфу земля вже в лютому вкрита розкішними квітами; рябить в очах від многобарвних гвіздиків, левкоїв, троянд й інших розкішних квітів. Вдень вони тішаться теплим сонцем, а на ніч їх прикривають (на всякий випадок) добрими комишовими матками. Обробляти поля під квіти та їх доглядати — головна робота мешканців цих місцевостей. Всі більш-менш чималі шматки землі є власність парфумових фабрик. Тому і в цих місцях багатства й розкоші є численні маси наймитів, що працюють коло квітів і численні маси пролетарів, що працюють за мізерну плату, в жахливих умовах (бо на фабриці незвиклому за 10—12 хвилин від гострих пахощів обертом іде голова, а що ж робиться з тими тисячами, яким треба в такому повітрі бути 10 годин щодня? Їх каторжна праця — виробляти пахучі води, які повинні скрашувати життя й природні запахи тих, що грають собі.

Не бракує й середніх шарів, які також працюють, правда, куди легше, — обробляючи власний город, у власній майстерні, маючи власний виноградник.

Ці середні шари вибиваються в «люди» (в багатії) хитрістю та дрібною спекуляцією. Словом, здирають з тих, хто звертається до їх послуг, у тридорога. Взагалі в Монте-Карло на все неможливі ціни. Розкішні магазини, де все дуже дорого: навіть найвищі ціни в шикарних паризьких магазинах помітно нижчі за монте-

карлівські. В Монте-Карло взагалі гроші мають меншу ціну, ніж в іншому місці. Тому, хто виграв, не шкода й дорого заплатити, а хто програв, все рівно нічого не купує. Мешканці там досить швидко багатіють, а король, турбуючись за зростання їх капіталів — суворо заборонив вхід корінним мешканцям до казино. Правда, це чи не єдине місце, де при вході вимагають документа.

Місцеві мешканці щодо рулетки в такому ж стані, як нумерний у готелі, де нумери здаються на години: їх вже й не кортить — звичка.

Увечорі залишаємо Монте-Карло. Знову така ж добра дорога. Сонце, яке вже низько над морем, видає останні довгі проміння на чудові обвиті плющем, пальми.

По схилах залізниці кактуси, різних форм агави, і такої кумедної форми, сердито розставили свої колючки на всі сторони. Враження Африки. Так і здається, що з-під цієї агави на вас вилізе гримуча гадюка. Поїзд летить швидко і, проскочивши кілька тунелів, вдирається на шумливий вокзал Ніцци. Тут метушня, що не поступиться ніякому вокзалові європейської столиці. Щопівгодини прибувають і відбувають поїзди. Це центр Рів'єри — світовий курорт. Тут усе на світовий масштаб.

Порт в Ніцці

Перед вокзалом розкішні екзотичні дерева, старовинні пальми, які серед моря електричного світла сгають не такі суворі, вони вечорами стають казковіші.

На майдані вокзалу гармидер. Людей така маса, що з трудом можна вибратись з вокзалу й протовпитись до розставлених неподалеку в ряд автомобілів.

Нові й нові партії людей прибувають до Ніцци. Одні тільки з потягу, ще в дорожному вбранні, інші юрбами в різноманітних, фантастичних костюмах, в машкарах і без машкари швендіють коло станції. Все живе спішить на карнавал.

Як завжди, в новому місті починаються розшуки номера. Всі готелі об'їхали, наслідків — ніяких. До тих 175.000 мешканців, які живуть в Ніцци, прибавилось ще понад 50—60.000 приїжджих з різних країн. Щодо французів, то вони на карнавал у Ніццу їдуть всі, навіть середні шари, хто тільки зберіг зайвий франк; там карнавал — це щось на зразок наших відпусток, розуміється тільки для грошовитих.

Довелося вертати назад, до вокзалу і, як робиться в таких випадках, найперше позбутись своїх річей. Оминившись без пакунків, людина відчуває себе вільніше.

Із станції я був захоплений новою юркою, що її привіз марсельський поїзд і поплентався на головну вулицю. Обіч цієї широкої вулиці стоять старі, білі тополі. Гілля в них розлоге й угорі сходиться до купи. Вулиця має вигляд алеї в старому парку.

Доволі широка вулиця, нею в звичайний час ходять трамваї, автобуси. Цього разу вона була загачена до краю народом, здавалося, що віде голці впасти.

Юрба охоплена якоюсь дикою радістю, неваче хлисти під час радіння. Тут так весело, такий здоровий регіт, щебетання, сміх, що мимохідь і ти заражуєшся і, не помічаючи, спішиш разом з тим натовпом униз, на майдан Масена, — центр карнавалу.

На вулиці так світло, як у людному паризькому магазині; стільки світла, що ви мимоволі примружуєте очі.

По вулиці через кожні 50—100 кроків простягнуті арки, на них красуються різної форми жіночі фігури, вони так обліплені різнокольоровими електричними лампочками, що зливаються в судильне, різнобарвне, яскраве полотно.

Тополі також обвішані густо гірляндами з електричних лампочок. З кожного балкона, вікна звисають цілими пасмами серпантинні на вулицю, ними ніццівський обиватель вітає карнавал.

По вулиці туди-сюди снують, протовплюючись, одягнені в костюми паяців, фантастичні з дорогого шовку, над цими костюмами чимало потрудилися кращі художники-кравці, щоб

Короля з усіма атрибутами провозять перед трибуною

унеможливити широкий доступ брати участь у карнавалі біднішій людності. Костюм мусить бути відповідного кольору, навіть з певного сорту матерії і тільки тої, яку (обов'язково шовкову) визначає карнавальний комітет.

При боді паяців теліпаються торбини (зовсім, як у наших сільських школярів), вщерть наповнені конфеті. Вони, вештаючись, ділими жменями обсіпають прохожих. Конфеті летить, як узимку густий сніг, летить вам в очі, вуха, уста, за комір.

Ви спочатку відмахуєтесь як від болотяної мошки, але це тільки піддає охоти вашим ворогам. Вам просто образливо за людську повагу, але все це дарма. Вас обсіпають з ніг до голови. Біля товстих тополів по головних вулицях примостилися торговці з повнісінькими лантухами конфеті і продають їх, як у нас молоду картоплю — великими квартами.

Паяци, наповнюючи свої торби, знову губляться в юрбі. Солідні господарі без манікари носять поперед себе великі паперові кульки, які теж наповнені цим добром. Особливо старається молодь. Вона ходить юрбами по 10 чоловіка і, висловлюючись делікатно, хуліганить.

От сденка: на тротуарі стало трохи вільніше, можна роздигтись публіку. Поперед мене, плавно коливаючись з боку на

Королева карнавалу

бік на коротеньких, грубих ногах, несе свій випасений живіт якийсь буржуа. Рядом з ним котиться кругла й груба, як пивна бочка, очевидячки його дружина.

Молода шумлива юрба береться за руки, оточує парочку й починає танцювати навколо них щось на зразок нашої української метелиці. Пузатий пан спочатку сопє, лається, нарешті кориться, бере делікатно товсту барилочку й цілує її. Тільки після цього ритуалу юрба, сміючись, випускає їх з мишоловки. Нічого не поробиш, тут кажуть такий звичай. Вас можуть заставити поділувати свою дружину, знайому, словом всяку жінку, з якою ви випадково чи не випадково опинитесь на вулиці. В противному разі вам загрожує не тільки злива конфеті, а то й град ударів, хоч і м'яких, від паперових кульок, але все ж таки таких, що б'ють. Кажуть, що колись раніше вживали, обкидаючи, яєць, начинених борошном, але як часто попадались і звичайні яйця, то тепер їх зовсім заборонено вживати.

Навіть у культурної людини є деякий нахил до белкету, особливо в той, що заховала від сторонніх своє обличчя під машкарою.

Сьогодні увечорі всі в особливо піднесеному настрої. Карнавал наближається до кульмінаційної точки — сьогодні увечорі буде

Сатира на королеву карнавалу

в'їзд до Ніцци короля карнавалу. Він уже готовий у всій своїй красі та пишноті тут поблизу головної вулиці, захований у вузьким провулку.

Я випадково натрапив на нього, шукаючи четвертого гатунку готелю (як виявилось, це була марна витрата часу, кімнати таки знайти не вдалось).

Велетенський король, монструм, з занадто великим тулубом і великим кровожерним ротом (по-моєму дуже вдала сатира на такого сорта людей). Це таке страховище, від якого можуть заплакати діти, тобто король сидів на троні і посідав такого розміру майданчик, що запрудив увесь провулок, а голова його діставала третього поверху будівель. Коло нього поралося кілька робітників, які закінчували його вбрання. Далі за королем вбиралася ще низка інших возів-площадок, де були встатковані замки та різні алегорії часів завоювання Ніцци.

Що далі до центру, то ставало чимраз тісніше. На невеличкому центральному майдані Масена устаткована велика естрада й заставлена стільцями та столиками. Проти цієї естради побудовано величезний, півкруглий павільйон, розмальований різними алегоріями й чудово декорований, — це житло короля карнавалу.

О 9-й годині почався вїзд короля в Ніццу. Це так говориться. Насправді ж його витягнули на вулицю Де-ля-гар, з якої почалася ця гучна процесія. Все висипало на вулицю. Вікна, балкони — все було обліплене людьми, немов би гільйотинували якогось популярного вбивцю або таки справжній король їхав цією вулицею.

Однак, було чого товпитись, бо навряд чи тепер такі вїзди королів бувають. Цей вїзд нагадував скоріше середньовіччя, часи Людовика XIV або Річарда Лев'яче Серце.

Перед королем їхали кінні гарольди, за ними кілька пар коней тягли площадку монструма-короля, за ним сторожа із сотень солдатів, сторожа-артилеристи — все це нагадувало бутафорів із опери Тангойзера (вся ця армія — безробітні та портовий люмпен, що під час карнавалу знаходять собі заробіток. Ці шари беруть участь у карнавалі двоюко, одні, як бутафорія карнавалу, другі як активні глядачі, бо бути активним учасником коштує гроші). Далі музиканти без ліку. Хоч всюди світло, як вдень, похід оточувався смолоскипами (щоб більше пахло старовиною). У поході ціла купа різних алегоричних замків, площадок, часто досить глибокого сатиричного змісту. Не рідко бувають випадки, коли поліція конфіскує той чи інший твір за його гостру сатиру. Там стільки мистецтва, фантазії, смаку (кращі речі дістають десятки тисяч франків премії). Здається, що всі кращі художні сили нації, всю легкість, граціозність, дотепність французів кинуто на оформлення карнавалу.

І справді, речі так художньо виконані, що захоплюють. Не менш художнє явище — бії квітами, коли цей похід теж художньо декорується. Тоді все в квітах. І всі речі — це справжня фантазія як і все, що зв'язане з ними. Там живі метелики (дівчатка). Грандіозні розміри букетів не тільки вози, а цілі величезні пароплави (на колесах) квітів. Серед цих квітів та різних вигадок — площадка чудових надквітів (жінок), які в тонких, як павутиння блакитних убраннях (це були звичайні нічні сорочки і нічого більше) — притягували увагу всіх учасників походу. Їх оджа була легка й презора, що вітер і зір проникав далі дозволених меж.

Під час цього походу йде бії квітами. Бії такий газардний, що робить враження справжньої баталії, як колись у нас між пастухами — село на село й грудками.

Однак, вернімося до нашого походу з королем. Цей хвіст, що тягнеться за королем, $\frac{1}{4}$ кілометра завдовжки повертає на Жарден Публік, а далі тягнеться чудовою набережною «Проме-нада англійців».

Сквер, поплавок та гральне казино в Ніцці

Там цей похід набирає справді казкової краси, особливо коли вогні смолокипів відбиваються в морській темряві. З усіх боків на красунь кидали з вікон серпантин.

Вся 2-х кілометрова набережна була відгорожена обабіч сіткою штахетів, щоб глядачі не перешкождали походу карнавалу, а для глядачів, а їх було мало не сотня тисяч, були приділені спеціальні місця, а в центрі навіть пороблено трибуни, а навкруги в кілька рядів поставлені лавки.

Під звуки музики, шум, і крики цієї маси король був урочисто припроваджений на майдан Масена й посаджений в свій павільйон. Коли король вже був на місці, розпочався бенкет справжніх королів. На площі перед павільйоном короля, де ресторан поширив свою площу аж на цей майдан, бенкетували середні шари — бідніші дачники, торговці, кустарі та інші нижні верстви. Справжні фінансові королі перенеслися на поплавок, казино, яке так ясно світилось на воді, внаоч до білого жару розігрітий метеор.

Поплавок з набережною зв'язаний довгим містком, що освітлювався величезними люстрами; вони кидають довгі й ясні тіні в морську темряву і лягають білими сосенками на чорній воді.

Я ще довго вештався по головних вулицях міста; не хотілося вірити, що це все робилось і робили його дорослі люди. По

головних вулицях, куди їхав король карнавалу, було посипано дуже багато конфеті, як на току половин. Як я не старався щоб пройти і не набрати в черевики, так і не довелося, так я і швендав по кістки в цій «культурній» половині. Шукаючи вчорашнього дня, таких бродячих вешталосся чимало. Тут все парочки, рідко хто одинаком. Всі в досить таки розхристаному стані. Руки їх мляві, машкари дами несуть в руках, а в чоловіків вони просто підсунуті на лоб, як окуляри в старого професора.

Всі лавки в парку й повз довгу набережну зайняті парочками. Їх мало обходить народ, що вештається біля них, їм навіть не перешкоджають ліхтарі, що мигають від вітру. Вони з карнавалової казки роблять голубу мрійливу дійсність.

Не зважаючи на те, що вже відбулося загально-врочисте скинення машкар, вони й далі залишаються в машкарах, бо так зручніше для себе й сторонніх. Бульвар-парк — це місце для романтиків.

Очевидно, ніч у природі не тоді настає, коли темніє, а тоді, коли вичерпуються ввесь запас життєвої енергії. Бо вже 2 години ночі, а наряд у піднесеному настрої.

Моя невдача в розшуках гостинниці вийшла мені на користь. Не маючи кімнати, я змушений був провести всю ніч, блукаючи по місту. Найбільш придатне місце для цього в районі бульвару й поплавка. Правда, не зовсім весело було блукати серед веселих і п'яних чоловіків та жінок, що гістерично сміялися і поводитися через більшу, як звичайно, випиту порцію шампанського, дуже вільно. Може це тільки здавалося нам, приїжджим з некультурної «Азії», може ми не спроможні були збагнути вищу культуру світової буржуазії. Гомін сотень тисяч голосів протягом кількох годин втомлював, наповнене духами й шампанським повітря ставало важким, стомлювало. Навіть асфальтовий брук здавався грузкою ріллею. Я знайшов вільну лавочку в тихенькому місці коло пам'ятника (на честь завоювання Ніцци) і там примостився. Далеко з гірського верхів'я, яке було вкрите снігом, потягнуло холодним вітром. Вітер примусив тепліше загорнутися в демісезонове пальто. Дуже скоро звуки джаз-банду донеслися з поплавка, а потім ставали слабшими, кудись віддалялися і дедалі більше й більше затихали, долітав тільки регіт парочок, що сиділи в парку. Крізь сон я почув щось на зразок тріскучого кулемету. Схопився з лавки, де розвалився з комфортом і побачив перед собою садівника, що поливав квіти. Було ще досить рано, але сонце вже світило досить сильно. Я зірвався як ошпарений і, поправляючи своє, досить зіпсоване, пальто,

пішов до набережної, щоб розім'ять ноги. В готелях і віллах на набережній були спущені штори. Місто, яке вчора жило так гучно, ще спало. Але по вулицях, садах вже метушилися мурашки — люди. Вулиці вже були чисто підметені й политі водою, так що це підсилювало вогкість з боків вулиць, де лежали великі купи (буквально купи) конфеті, старанно политі водою, щоб їх не розніс вітер. Тепер вони не мали того святого вигляду, як учора, коли вони попадали в волосся, вуха, за блюзи дам і всюди. Тепер вони лежали, як звичайні купи гною, наче б їх вивезено для угноєння землі. Вигляд їх був бридкий і нікчемний. Купи нашвидку підбирали й вивозили, щоб вони не псували чудового чистого міста. Гуляючи по Променаді, я раптово зупинився на постаті з лицем, зверненим до моря. Сидів мужчина років 45 з густою, чорною, як у теляти хвіст, зкуйовдженою, бородою, брудний і обірваний не менше за нашого безпритульного і, посвічуючи брудним голим животом, бив нужу. Ця картина на курорті світової буржуазії не могла не вразити своїм контрастом. Вчора тут на честь форпірного короля було висипано мільйони франків в повітря, які вже нині нікому не потрібна купа гною, випито на його честь на таку ж суму шампанського, і тут в цій Ніцці, де ріки течуть медом і молоком (для буржуазії, розуміється), є люди, що давно втратили людський облик. Вони серед білого дня витягають, як земля, чорну сорочку й полюють. Ця картинка була неначе камінь, кинутий в болото буржуазної суспільності і трудно було утриматись від спокуси, щоб не сфотографувати цього героя, що так сміливо й безсоромно дискредитував цей райський куток світової буржуазії. Він очевидно довсього ставився як справжній філософ, бо навіть наставлений об'єктив не зробив на нього ніякого враження і він далі робив своє діло.

Було ще рано, ресторани прибирали розкидані кругом столики, крісла — все приводили в будний день. Тому хоч-не-хоч довелося бродити вулицями міста голодному, роздивляючись на вілли, сади й всякі дрібниці, аж до вивісок.

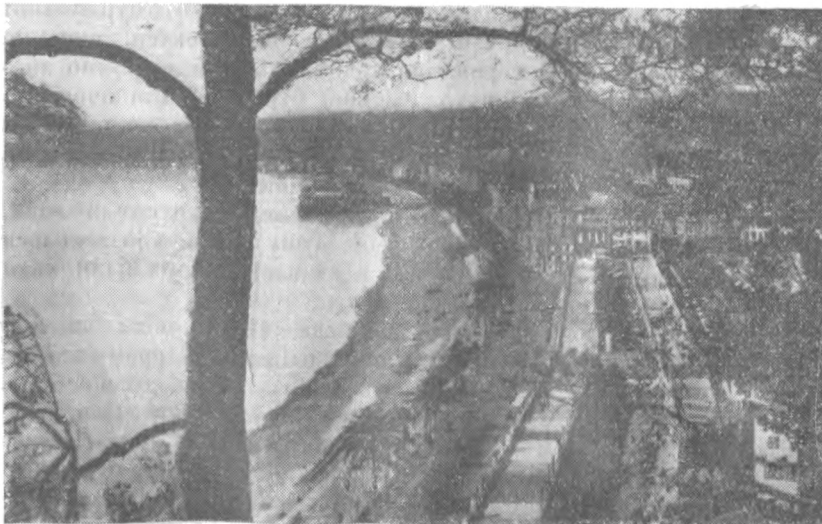
Привернула мою увагу одна вивіска. Підійшовши ближче, протер немітні очі — на гарній дошці золотими літерами значилось: «Комитет по делам русских беженцев — бывш. русское консульство». Прочитав і мені пригадалися давно минулі часи, коли російський імперіалізм зігнав сотні тисяч нещасних селян з прекрасних полонин Галичини, коли тягнулись обірвані, нужденні, замучені голодом і жахом війни, сотні тисяч біженців на поганеньких візках, укритих ряднами. Тоді я також зустрічав по всіх проклятих містечках Волині такі вивіски. Тут тільки було

одне слово, якого не було на старих вивісках — «русских». На таких станціях ці нещасливі жертви російського імперіалізму одержували по казанку юшки і кусню чорного салдатського хліба. Тут курорт світової буржуазії й комітет у справах біженців — це ж краса. Мені це видалось досить забавним, і я довго стояв, милуючись з цієї вивіски.

По всіх більш-менш великих магазинах і досі красуються вивіски «здесь говорят по-русски». Звикли з одного боку до найдорожчої валюти (російська довоєнна валюта була найдорожча в Європі), а з другого — до великих апетитів російської поліції та різного масштабу хабарників — дуже щедро давали всі часві.

Добрий жарт зробила революція тим, що заставила зорганізувати комітет допомоги, заставила й їх спробувати цей хліб.

О 10 годині дня місто вже жило знову курортним життям. По вулицях снували взад і вперед авта — це ранішня прогулянка. Між шосе і широким набережним тротуаром попри море проведена широка м'яка дорога їздити верхи, де чимало гарненьких в англійських убраннях жінок, біля них на конях гарцювали з обтягнутими таліями в лакових чоботях джентлмени. Тут же повз тротуар вздовж іде розкішний морський пляж, де було вже чимало людей.

Зашильний вигляд узбережжя

На пляжі рух і оживлення, як і вчора ввечері на карнавалі. Народу дедалі більшало. Там хто хоче: трухляві дідуся лежали під стіною і грілись на сонці. Шумлива молодь грала в м'яча, біля дамської половини грачів крутились, як циган біля гарних коней, старі ловелися з фото-апаратами. Набережна рівно ж була загачена. Чудовий соняшний день всіх гнав на море. Розкішно повиряджувані, трохи смішуваті, старі няні в напричуд комфортабельних колясочках (їх є стільки різних фасонів, як і фасонів авто) з повагою возять майбутніх королів. Дідуся з бабусями чинно під ручку, очевидячки, споминають минуле, й милуються на чудову природу Ніцци.

Поміж цим чинним народом досить густо йдуть напричуд розкішно й крикливо зодягнені жінки, що їх лица, не зважаючи на всі досягнення сучасної косметики й інституту краси, схожі на стару халяву,—це пенсіоновані куртизанки. Вони вже вийшли в тираж і тут доживають решту своїх днів. Здалека вони ще мають певний вигляд, але коли ви підійдете до неї ближче, то вона нагадує церковну богородицю, яка зверху засмарована церковним маслом, блищить, але вся з'їдена шашелями.

Таке поєднання як в Ніцци в природі рідко трапляється. Ви грієтесь на пляжі, а через 40—50 хвилин їдете автом чи авто-

Англійський бульвар у Ніцци

бусом і ви сковзаєтесь по білому, легкому й наче не холодному снігові. В Ніцци буржуа їдуть не на відпочинок, їм доводиться «важко» працювати. Карнавал триває тижні, а це вимагає не абиякої праці. Карнавал триває кілька тижнів, а між головними днями карнавалу (бій квітами, в'їзд короля і т. ін.) проходить маса вечорів, балів-маскарадів тощо. Такі бали відбуваються по театрах, казино, клюбах та приватних сальонах. Все це вимагає не абиякої великої роботи — духовної роботи. Це не відпочинок — відпочивати будуть, коли закінчиться карнавал. Коли всім набридне, всі сильно перевтомляться, тоді карнавал закінчується. Закінчується він досить гучно — спаленням короля. Короля знову вивозять з його замку й на майдані Жарден Публік спляють. Це нагадує одну стару рису нашого різдва, коли вносять у хату величезну в'язку соломи — дідухом зуть — протягом кількох днів свят на ньому товчуться діти, а на кінець свят виносять у вільшину й спляють. Мені пригадалась та стара картина нашого темного села. Різниця тут була тільки та, що коли у нас горіла солома, то навколо неї скакали й верещали діти, а коли горів король, то тут приходили в екстаз дорослі, навіть літні люди. Король спалений — кінець карнавалу, все входить у свою колію. Крамарі від великого до малого підраховують свої зиски. Буржуазія, почувавши себе стомленою, роз'їжджається по віллах в гори, щоб відпочити після «важкої» праці. А вся ця армія війська, пажів короля знову на вулиці, знову примушена шукати собі заробітку. Ця маса також з Ніцци вилітає шукати сталішого заробітку. Найважча задача для бідних це — виїхати з Ніцци. На кілька десятків поїздів, які виїжджають з Ніцци, тільки раз на день відходить поїзд з вагонами 3-ої класи і на них за кілька днів розкуплені квитки. Решта поїздів — це експреси і т. д., де навіть 2-ої класи не буває, а тільки сальони й 1-а класа. От я й опинився на льоду. Квитка 3-ої класи дістати трудно, а голубий експрес — це мрія. Мені з трудом пощастило здобути квитка 2-ої класи в скорому поїзді Ніцца — Париж. Поїзд виїхав з Ніцци о 3-ій годині дня так, що був ще час роздивитися навкруги. Перше, на що я звернув увагу — це на колосальне будівництво дач-вілл і т. д. Все узбережжя охоплене лихоманкою нового будівництва; його масштаби величезні. Від Ніцци й до Марселя всюди, де тільки підходить місце, будують дачі.

Крім красивих вілл, тут ще багато чудових старовинних замків. Великі природні бухти захищають фортеці старого зразка. Вздовж узбережжя, майже в кожному містечку, величезні резервуари нафти. Вони такі величезні, що вам ніяк не віриться,

що це лише база для авто й людности. Майже в кожному із більших міст всюди видно чимало солдатів. В кожній булті димлять на рейді по кілька військових кораблів. На великих рівнинах, що трапляються майже всюди, культуру квітів замінено на культуру винограду. Тут виноград посів усю вільну земельну площу. Чудово оброблені виноградники формою зовсім відмінні від італійських. Тут вони низенькі, кострубаті й справляють враження купи. Вам здається, що ці лози винограду такі старі, як і ці замки, що поблизу.

Проти Велескіре чудова велика долина, з неї три чудових краєвиди — один далеко на море. В протилежному боці біліють чудові снігові верхи гір, а перед вами розкішний густий ліс, де поміж широких, як рожі, сосен, тулиться безсоромниця (субтропічне дерево, яке звать безсоромницею тому, що воно голе — роздівається зовсім з кори) В долині дуже старанно поміж виноградом розведені садки, фруктові карликові дерева не вищі за ріст людини. Дерева ці так старанно підрізані й прибирають різноманітних химерних форм. Наш поїзд, проскочивши тунель, вкритий густим лісом, знову зустрівся з шосе, що весь час тримається моря. По шосе один за одним шумлять авто й автобуси. Там, завдяки чудесному асфальтовому або гудронному шосе, чудово організовано автобусне сполучення. Воно там таке дешеве, що 5 годин їзди автобусом коштує 25 франків (1 крб. 50 коп.) Дивлячись на гладеньке, як підлога, шосе, пригадуєш харківського візника: везучи мене одного разу по Радваркомівській вулиці (вона асфальтова) він звернувся до мене: «А скажіть, громадянине-товаришу, чи де є такий город, щоб вся мостова така була? То то лафа візникам». Бо справді таку дорожню спадщину, як та, що залишив нам старий лад — пошукати трудно. Навіть у старій розхитаній австрійській монархії дороги в десятки разів були кращі за наші. Дивишся на чудове біле італійське шосе або на французький горний асфальт і страшно стає за нашу дорогу. Жалко коней, що їх дядько б'є до нестями, жалко юхтових чобіт, які не зношуються, а згноюються в нашому чорному липкому болоті. У нас восени та навесні по багатьох селах за шляхи сполучення правлять тини. Треба сотні мільйонів карбованців, величезного ентузіазму людности, щоб скільки-небудь зробити нашу дорогу подібною до доброї дороги.

Коридором вагона пройшов з дзвіночком офіціант, пропонуючи картки на обід. Вагон-ресторан чудово встаткований, чисто накриті столи, на них наставлено безліч різного вина. Почався обід, тарілки й блюда змінялися цілими десятками.

Тут зовсім своєрідний спосіб харчуватися. Французи великі майстри прикрашувати життя, вони навіть цей пудний процес їжі зуміли зробити цікавим. Далі я пересвідчився, що вони їжі приділяють досить уваги. Чим нас годували в вагоні-ресторані: 1) голий картопляний бульйон, 2) риба в соусі, 3) м'ясо, а до нього картопля й салат, 4) солодке на вибір — шоколадний або яблучний крем, 5) сир на вибір (там їх кілька сортів,) 6) садові овочі, 7) чорна кава. До всього цього пляшка вина. Я цього разу чимало ошукався, попросив замість вина мінеральної води (для економії); при розплаті виявилось, що вино входить в обід і однаково коштує. Ціна обіду 24 франки, — чи будете ви пити вино чи мінеральну воду. Сумління мене гризло, та пропало.

Коли я повернувся до свого купе, то вже горіла електрика. Тільки тепер я роздивився хто були мої сусіди... Дві дами, які розташувалися біля вікна, були румунки (будучи в імперіалістичну війну на фронті разом з нашими спільниками румунами, я вивчив кілька румунських слів). Дами їли фрукти і, не маючи ножа, одна з них почала розрізувати яблуко тупим кінцем пилочки для нігтів. Я запропонував ножа, з того й почалося знайомство. Однак, розговоритися було досить трудно, бо кілька румунських слів було замало. Одна з них дуже каліченою німецькою мовою розповіла, що була в Монте-Карло, програла 8.000 франків і тепер їде до Парижу (як далі виявилось, вже не вперше). Друга пара — це мабуть французький купець з гарненькою донечкою, яку возив на карнавал. І шостий пасажир — очевидно домашня робітниця, що поверталася з Малего Парижу (так звуть Ніццу) до Парижу великого.

Розмовником мені в купе була молода дівчинка, що добре знала німецьку мову. Від неї я довідався, що в них вже з десяток років всі мріють про карнавал. Як виявилось, батько її не купець, а селянин, що має під Парижем великі городи. Скінчила вона паризький ліцей, де й навчилася німецької мови. Розмови наші були стримані, бо товстий папаша дуже часто сердито поглядав на свою доньку, не ховаючи свого незадоволення — чи то з німецької мови, чи з того, що його дочка розмовляє з незнайомим. Румунки на кожній станції куцували банани й їли їх із великим апетитом. У Франції всі (крім тих, що заробляють на життя власною працею) їдять банани. Француженки всі люблять банани. Коли зрозуміти в них толк, то це чудова річ. Вони м'які й соковиті і нагадують собою нашу диню. Минули Марсель, найбільший французький порт. Надворі було хмарно й темно. Мої сусіди в купе почали частіше дзьобати

носом: от сидить рівно та й мотне готовою, деякі поспиралися на м'які спляки й почали спати. Найтрудніше було моє становище — з одного боку румунка, а з другого моя розмовниця — дівчинка. Обперти голову немає на що, а спати хочеться. Тут і пригадалась рідна сторонючка. Немає в нас доброї дороги, але зате які вагони. Навіть 4-та кляса — хоч на твердій дощці розвернешся, як на софі пан, або коли не вистачає других полиць 3-ої кляси, то аж під стелею, а все ж розтягнешся, як вдома. А тут 2-га кляса й сиди як на покуті. Дощ б'є у вікна, поїзд шумить і злегка постукує об рейки. Вії стали важкі, як чавун і раз-у-раз падають на очі. Після вражень хочеться спати. А в голові ворухиться думка про місто-столицю, найбагатшу в світі скарбами культури й мистецтва, про столицю першої республіки, про першу Комуну, завойовану кров'ю робітничої кляси, про світовий центр розкошів і розпусти. Від однієї згадки, що її побачиш, радієш як хлопчик, що вперше їде з глухого села до окружного міста. На очі находить сон, голова падає на груди — завтра будемо в Парижі.

Франція

Сидячи не довго спатимеш. Тільки стало розвиднятися, наше куше почало приводити себе в порядок. Поїзд якраз у цю хвилину стояв на станції Джіон.

Попід нашими вікнами ставційні буфетники викрикували, підвозячи на візках фрукти, мінеральну воду, цигарки й іншу бакалійну всячину. Тут же, слідом за тілесною поживою, їхав такий же візок з поживою духовною: книжки, журнали й свіжі місцеві і паризькі газети.

Не встигли ми очуняти, як поїзд рушив і зацокотів по стрічках величезної станції. Кількадесят хвилин ми їхали передмістям 80.000-го Джіона.

За містом перед нами розстелився краєвид сірий, трохи нуднуватий, зовсім відмінний від нашого. Погана земля, супісок з домішкою каміння, продовження Севінської гористости, все вкрите виноградниками. Добра земля невеликими шматками по долах — вона під зерновими культурами. Села порозкидані рідко, але зате дуже кучні. Хати, стайні й клуні — все муроване й все вкрите дахівкою, рідше бляхою, село огрядне, чисте, акуратно розставлені будівлі вражають своєю фундаментальністю. На подвір'ї в них не видно стогів сіна, соломи, як у наших селах, там незвичайна чистота, кругом попри муровану огорожу розсажені чудової форми низенькі карликові фруктові дерева, що трійцями поприкріплювані до стін огорожі.

Будинки у французькому селі не такі великі, як у Німеччині, але зате мають привітніший вигляд, маленькі віконця закриті завжди мережаними фіранками, завдяки цим фіранкам вони виглядають веселіше за німецькі. Тільки наявність також мурованих сільсько-господарських будівель нагадує вам, що це село, а не дачні виселки.

Франція бідна на ліс. Це треба розуміти умовно, тобто вона бідніша за Німеччину й Італію, хоча лісистість її вища за українську. Очевидно тому, що в Франції навіть тополю й акацію шанують. Їх доглядають далеко краще, ніж у нас фруктові сади. Ранньою весною (в лютому) вже селяни цорались коло них, обрізуючи кожну суху гілку.

Повернувши з полудня на полудневий захід, ми в'їхали в Шампанську рівнину — це не Венеціянська рівнина, що їй наче кінця краю немає, тут ще є чималі горби, часом досить великі, широкі плянтації винограду, формою трохи відмінного від італійського; виноград низенький, кострубатий.

Франція як рідко яка країна використовує свої водні багатства. Сітка залізниць не така густа, як у Німеччині, зате тут чудово використані всі можливості водяних дешевих шляхів.

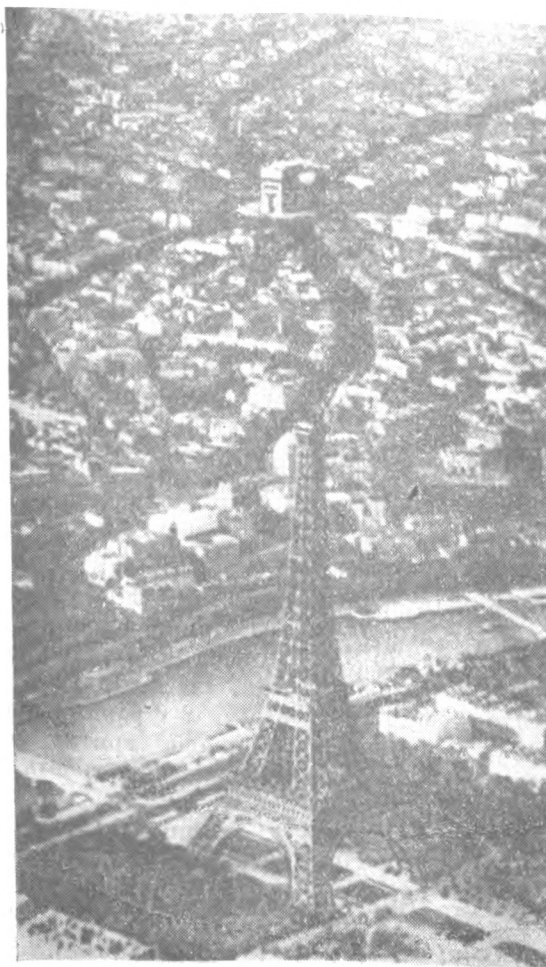
Коло Джіона прокопаний величезний канал, що сполучає Гаону з Сеною.

Просто захоплюєшся, бачачи, як у великому водяному кориті сунуть навантажені величезні баржі, човни, словом, весь вантаж, який в нас тягнуть на плечах, на возах й іншим засобом, там — спокійно пливе різними каналами, до річок, де вже ціла система різних мілко-вглибних пароплавів, з початку малих, а далі більших транспортує це до великих центрів.

Коди дивишся як навантажений човен тягне хорошений випасений кінь (для коня понад каналом проложена спеціальна доріжка), то мимоволі згадуєш наше Дніпро, де цю роботу виконує наша селянська жінка і, як правило, жінка на бичовці тягне дуба проти води, а чоловік сидить і править (теж рівноправність), нібито жінці не можна доручити такого відповідального діла, як тримати на одному місці весло, щоб човен тримався далі від берега.

У Шампанській долині місцевість не така гориста, хоч земля не багата краща.

Дивишся на цю сіру землю й порівнюєш з українською, що чорна, як сажа і масна, як масло. Скільки не дивишся — там такого чорнозему не побачиш. Хоча хліба тут беруть з десятини 200 пудів проти наших 100.

*Згальний вигляд Парижу.
На передньому плані вежа Ейфелю*

Тут уже рівнина, а на рівнині пани та лани; де краща земля, там зразу ж ви побачите широкі поміщицькі смуги, чого в районі поганої землі ви не бачили зовсім або бачили дуже рідко.

Проїхали містечко Меллен, що розмістилося обабіч річки Сени.

На горбку видно чудовий старовинний парк, де всередині пишається та виблискує дахівкою старий з чудовим колонним фасадом великий панський палац.

За парком тягнеться, куди оком глянеш, безмежні лани, що ясно зеленіють озимою пшеницею. Далеко в полі стоять недобрані стоги почорнілої соломи. Все це дуже нагадувало наші дореволюційні краєвиди.

Скільки тут революції робили і все стоїть собі на здоров'я— аж досадно. А жакерії на вас немає. Тільки не французької, а нашої справжньої, яка змела б не тільки панські голови, а й палаци.

Наближаємося до Парижу, тут видно, як бережуть від руйнування ліс, що становить власність великого міста. Поїзд пролітає малі полустанки й рветься дедалі швидше вперед.

До Парижу ще 25 верстов, поблизу залізниці розташовані великі огороди, які постачають Парижеві зелень. Сонце блищить і відбивається у рамах парників, що справляють враження великих майданчиків, критих першим тоненьким льодом. Тут цілі фабрики, вони виробляють мільйони пудів різних огородних продуктів.

Передмістя— чорні від заводського диму стіни, малі вікна, фабричні димари, завалені брухтом і матеріалами заводські подвір'я, вузькі, кручені й брудні вулиці.

Цю прозаїчну картину передмість прикрашує поезія імпресіоністично розмальованих реклам. Кожний фабрикант хоче випередити свого конкурента і заздалегідь попередити приїжджого до Парижу, він виносить рекламу далеко за місто, на околицю. Ця, часом художня, реклама трохи окрашує непрезентабельний вигляд брудного передмістя, все ж не закриває його зовсім. І в паризьких передмістях болото, бігають обірвані діти безробітних, сушиться на балконах білизна й провітрюються на вікнах промочені матраци.

Але все це перед вашими очима пробігає швидко, як в кіно, часом і досадно, що не можеш довше зупинитися на якійсь картині. Вас несе швидкий поїзд, картини швидко змінюють одна одну. Поїзд з грукотом влітає на монпарнаський вокзал.

Мжичка. На вокзалі від диму й дощу заросені шибки— темнувато. Непровітно, сіро виглядає Париж. Може найкраще

місто в сльоту буває сіре. Таким видався Париж, коли я вперше зліз з поїзда і вийшов на вулицю.

Непривітність Парижу збільшилась, коли я, обмацавши свої кишені, узнав, що чеська поліція так потрусила їх, що жадної паризької адреси не залишилось. Як робиться у таких випадках, я зайшов у кафе і хотів через телефонну книжку довідатись адресу наших радянських установ у Парижі. Це було над мої сили, я просто неспроможний був розібратися в п'ятьох товстезних телефонних евангеліях, які, мало не підірвавшись, двигав кельнер.

Допиваючи свою каву, я почув недалеко себе розмову трьох росіян. Відразу зрадів, хотів був підійти й спитати де наше повпредство, але згадавши, що я в Парижі, а тут російська еміграція — роздумав. А що, думаю, як на самого Мілюкова або Бурцева натраплю? Вихожу смутний з кафе і думаю, що не так скоро мені пощастить розшукати потрібних мені людей в цьому величезному шостимільйоновому місті. Осінила думка — йду на арапа підходжу до шофера й кажу «Повпредство СРСР». Шофер щось буркнув, закриваючя за мною дверці таксі, і я не зчуєсь, як він мене приставив на вулицю Гренель № 79, де міститься наше повпредство.

Велика дерев'яна брама, цілий лабіринт проходів, широке подвір'я, великий будинок, православна церква — ціла окрема держава. Це нам дісталось в спадщину від царської Росії.

Пройшов дощ, виглянуло сонце й яскраво заблестів асфальтовий брук Парижу. Тепер він прибрав зовсім святкового і величного вигляду.

Він став подібний до Парижу, про який співається в соромідьких піснях:

Париж весной так чуден,
Париж весной безумен,
Париж весной так звонок,
А воздух тонок.

«Легка» пісенька передає враження. Але тільки її 4 рядок не відповідає дійсності — щодо «тонкого» повітря, то воно не тонке, а синє від безлічі авто.

Було б невірним уявляти Париж тільки, як столицю Франції, велике красиве місто і т. п. Париж — це цілий, зовсім відмінний від решти столиць, окремий світ.

Далеко швидше можна вивчити будь-яку країну, ніж Париж. Що є в Парижі, того немає в цілому світі. Навіть найбільші пролази, що роки живуть у Парижі, чесно заявляють, що його як слід не знають. Навіть найознайомленіші з ним часто розгублюються

перед його несподіванками. А таких несподіванок у Парижі на кожному кроці безліч.

Перше, чим вражає Париж новака — це надзвичайним своїм вуличним рухом. Це ви помічаєте ще на вокзалі.

Ба й важко не примітити. Не забувайте, що в Париж щороку прибуває 188 мільйонів людей, стільки ж і вибуває.

Вийшовши з вокзалу на вулицю, ви буквально жахаєтесь, як тут рухатись, пройти через вулицю. Перша думка, що вам спадає в голову — скільки тут далять в день людей? Берлін проти Парижу, що Полтава проти Москви.

На вулиці страшений гук від трамваїв, автобусів і авто. Особливо страшне враження роблять автобуси, перед ними ви весь час почуваете острах. Вони своїми тупими носами буквально вриваються в публіку, яка мало на це реагує.

Щоб ясніше уявити паризький рух, досить сказати вам кілька цифр. Залізниця (так званий прес — кругом Парижу) за рік провозить 36.000.000 чоловіка. Трамваї всередині Парижу перевозять 216 мільйонів, автобуси перевозять 95 мільйонів пасажирів. Коли до цих цифр додасте ще кілька сот тисяч авт (їх налічать 450.000 на Париж), десятки тисяч автобусів і трамвайних вагонів, ви будете мати уяву про вуличний рух Парижу — тому не дивно, що для людини з тихого Києва, що на провінцію обернувся, що в ньому вулиці бур'яном заростають, страшно зробити кілька кроків; все здається, що тебе обов'язково роздавлять, а коли не роздавлять, то затруть, як затирає все, скреснувши, двіпрова крига.

Лютий місяць — у Парижі весна, відкриті двері в крадчих кафе, масу столиків винесено на вулицю. Народ ще в легких пальто, але можна ходити вже в самому костюмі. На майдані Опери крадці кафе. Це найшумніше місце Парижу. Там приємно сидіти за столиком на тротуарі й дивитись на той людський потік, що весь час пливе. Коли й зупиниться, то тільки на хвилину, щоб після цього знову ринуться ще сильніше.

Там весь людський рух підпорядкований неблаганним законам техніки. Замість живого ажана (паризький полісмен) стоїть стовп, на ньому проти кожної вулиці ліхтарі — червоний, жовтий, зелений. Весь людський потік іде по тих вулицях, проти яких механізований ажан тримає зелене світло. Всі інші вулиці замерли. Далі появляється жовте світло — попередження, за ним з'являється червоне. Вулиці, де все рухалось, зараз замерли, наче хтось велетенським ножом вирізав кусень живої людської маси. Цією прогалиною з шаленою енергією направляєтся другий людський потік. Там за кілька верстов на електростанції, без шуму

Й крику, керують рухом мільйонів мас і роблять це далеко краще, ніж робить це жива людина.

Тим більше, що паризький ажан зовсім не те, що німецький шудман. Шудман—статуя, гроза, акуратність. Ажан в своїй кардинальській пелерині має не зовсім переконливий вигляд. Часто можна бачити суперечку французького шофера з ажаном за порушення правил, тоді як берлінський шудман ніколи не сперечається. Тому в Берліні куди більше суворости, ніж у Парижі. Берлінський шофер серйозніший за паризького. Коли ви сідаєте в Берліні в таксі, ви не думаєте, що ваше життя в небезпеці. Ви певні, що ви своєчасно доїдете на замовлене місце. Зовсім не те в Парижі— правда, тут шофери мистці. Ви часто бачите такі трюки, як у цирку; не раз вам здається, що авто не розминулось з іншим, а що перескочило через нього—зате ви не певні за себе. Їздити на паризькому таксі, не будучи застрахованим на користь своїх дітей,— великий ризик. Мені довелося бачити як якийсь буржуа в Берліні затіяв бійку з шофером за те, що той ніби зачепив його авто-карету—і зовсім спокійно якийсь французький буржуа покинув на вулиці свою машину, де заднє колесо зігнулось через необережність другої машини. Чого хвилюватися— машина застрахована.

Ейфель і Нотр-Дам

Париж однаково важко оглядати чи їдучи в авто, чи ходячи пішки. Незручність авто— його швидкість, а пішки не протопишся. Крім того, в Парижі, хоч рух тут далеко більший, ніж в Берліні— порядку менше. В Парижі по тротуару ходять куди кому подобається, не те що в Берліні, де можна йти тільки певною стороною. Все ж таки пішки вигідніше, можеш зупинятися скільки завгодно і де завгодно. Навіть є змога оглянутись кілька разів на красиву французьку покоївку, яка спокійно й граціозно перевозить через вулицю свого вихованця. Це найкрасивіший момент. У Франції діти у великій пошані. Величезний вуличний рух зімне кожного роззаву, тільки не покоївку з візочком. Забачивши візок чи дитину на руках, шофери на відповідній віддалі зупиняються як від червоного ліхтаря.

Будь там люди нашої вдачі, дітей брали б напрокат, щоб переходити вулицю, як це у нас практикують, ідучи до кооперації по крам.

Будучи без дітей, ми пробирались такими вулицями, де менший рух, або тулились понад стінами Сени, пробираючись пішо до Ейфеля.

Сена весною особливо цікава. Води така маса, що під її красивими мостами не пролізають і найменші пароплави.

Сена найкультурніша ріка в світі, її камінні береги вкриті культурою всіх поколінь. Високий камінний паркан на цілі кілометри вкритий маленькими, акуратними ящиками букіністів. Тисячі цих ящиків не поступаються перед найбільшою книгозбірнею. В них зібрано буквально все. Там суворо додержують асортименту. Кожний букініст має свою спеціальність: один — старовинну гравюру, другий — порнографію XVII сторіччя. Досить зупинитись коло одного рундука й спитати якусь річ, як ваше запитання облетить пів паризької Сени й за кілька хвилин повернеться відповідь, що в рундучках є така річ. Ці рундучки та маса книг, як у Сені води, робить якийсь особливий культурний затишок і є прикрасою Парижу.

Розглядаючи старі гравюри, чудові пергаменові оправни, ми добрались аж до палати депутатів. Старий чудовий своєрідний будинок. Це не німецький райхстаг, бундючний, гордий — ні храм, ні палац, це навіть не австрійський гарний, з римськими колонами, парламент. Це справжня палата депутатів. Сіра, з грубого вапняку й це їй надає більше демократичности. Тільки так і може виглядати палата порядних представників. Розуміється, що тепер у ній, як і в райхстагу, справжніх представників народу — одиниці. Сама палата — ширма, бо ніякі серйозні справи там не вирішуються. Від палати до Сени проложений широкий старий міст на майдан Конкордія.

Конкордія мабуть чи не найкращий майдан. Увечорі це просто казка. Він і досі зберіг газове освітлення — чудові ліхтарі епохи Наполеона і двокольоровий — жовтий і синій — газ. По рогах майдану стоять постаменти, присвячені головним містам Франції — Ліон, Дзюон, Бордо та інші. Посередині майдану красується завбільшки з чотириповерховий будинок чудовий єгипетський обеліск, вивезений Наполеоном. По правий бік майдану починаються відомі Єлісейські поля, по лівий — славнозвісний сад Тюльєрі, прикрашений фонтанами, статуями й замикається красивою аркою й Лювром. Спереди красиві міністерські будинки, а далі починається широка, але коротенька вулиця Рояль, що замикається грандіозним собором святої Магдалини. Собор цей є зразок античного корінтського храму, але тим, що він копія цих давніх часів, він особливо виділяється на фоні будівель XIX і XX віків.

Коди дивившся на цілий ліс красивих велетнів - колон, то мимоволі прийдеши до висновку, що каюна грішниця у великій пошани в французів.

Скільки разів ви б не потрапляли на цей майдан, він однаково вас вражає й хвилює. А надто після дощу, коли його старовинні ліхтарі виблискують у мокрому асфальті; вам все здається, що ви вперше його бачите.

Поряд палати Двірець інвалідів. Розкішний великий готель, що його сполучає з Єлісейськими полями красивий, оздоблений статуями й колонами міст Олександра III. Продовження мосту тієї ж назви вулиця, що проходить в найкрасивішій частині Парижу між Гранд Пале і Пті Пале.

Міст Олександра III — це шматок Російської імперії. Позолочені царські орли з гербами Олександра III є місце зідхавь білої еміграції. Дивишся й дивуєшся як терпить «республіка» у себе ці монархічні орли, давно обскубані на їх батьківщині. Однак, це не диво. Герби Бурбонів в неменшій пошані в «республіканській» Франції, ніж орли Олександра III.

Але ми, згадавши про Мадлен, сильно образили б Париж, коли б не згадали про собор, рідкий, не подібний до всієї решти й не подібний до дому молитви — Собор Нотр-Дам.

Величезна будівля, на зразок римських базилік, робить враження чогось незакінченого. На його даху розставлена безліч жахливих монструмів, потвор, на які не рекомендується дивитися проти ночі. Нам, «православним», що звикли до повних позолочень бань православних церков, які ласкають очі, здаються анахронізмом ці страхіття на даху Собору богоматері. Це може тому, що ми виховані на розхристаній православній релігії. У католиків більше конкретности. Тому призначення цих жахливих потвор має зосім утилітарне значення. Знімеш очі горі — там жахливі потвори — тікай в храм, там на затишній чорній вигідній лавці з молитовником найдеш спасіння. Така, очевидно, ідея цих потвор. Дивишся на них і думаєш, що ці потвори зроблені геніяльним мистцем. Треба величезної фантазії й віри, щоб створити такі мистецькі страхіття.

З даху Нотр-Дам видно Ейфелеву вежу. Ці два гіганти панують над Парижем. Це синоніми. Нотр-дам — старого, релігійного, забобонного, міщанського, а Ейфель — буржуазного, індустріального Парижу. Вежа — останнє слово індустрії, а собор із страхіттями остання ступінь католицької містики. Утилітарне значення вежі не більше за тріумфальну арку, але будуючи цю вежу для паризької всесвітньої виставки 1902 року, буржуазія ставила своїм завданням вразити, приголомшити провінціалів, що з'їхалися до Парижу з усього світу.

І справді, геніяльний інженер цього досяг. Вежа вражає не менш за мілянський чи кельнський собори. Вежа так зрослася

з Парижем, що трудно уявити собі Париж без Ейфеля, здається, він втратив би половину своєї краси й став би не таким принагідним.

Вежа красується над Парижем, хоча вона побудована в найнижшому місці. Візаві через Сену красується на високому місці театр Трокадера, приземкувата будівля з стрункими магометанськими вежами, вона тільки доповнює й більше підкреслює грандіозність Ейфеля. Хвилюючись, наближаєтесь до вежі. Коли ви станете біля фундаменту одного з чотирьох кінців, що ними вона, наче рогачами, вперлася в землю, здається, що вежа немов би похитується. Ви йдете до одного з чотирьох рогачів, там прилагоджений ліфт, щоб піднятися нагору. Підіймаєтесь східцями на майданчик, а з цього тонкого рогача, пре вгору цілий вагон, що забирає сотню людей. Хвилюєтесь дужче, тулитеся до стінки ліфта, водите кругом очима, наче шукаєте в когось захисту. Але побачивши спокійні лиця, ви й сами заспокоюєтесь.

Спочатку цей вагон-ліфт котиться вигнутими рейками, а минавши основу, підіймається рівно вгору. Кажуть, щоб не було лячно — не треба дивитися вниз. Але що далі відриваєшся від землі, то більше до неї оглядаєшся. Вагон помалу сунув вгору й перед очима дедалі більше ширшала панорама, відкривався Париж.

Було видно не тільки далекі паризькі околиці, за ними маячив ліс, поля, села за сотню кілометрів. Ліфт зупинився. Вилізши, ми опинились на площі, не менше як 100 квадратних сажнів. До нас привітно всміхаються чисті фіранки розташованого тут розкішного ресторану, безліч рундуків з різними витребеньками, знятками, ножами, ручками, кружальцями. Все це з написом — «на пам'ять».

Тут 150 метрів над землею, де ми ходили, притамовуючи дихання, тихенько (щоб бува, не провалитись) доторкаючись до поруччів, люди пили, їли, шуміли, почували себе як на землі.

Людині всього мало. Ми, сівши вже на помітно менший ліфт, поїхали ще вище. 300 метрів над землею. Беремося за поруччя й дивимося вниз... Маленькі, присадкуваті люди здаються смішними. Будинки більше скидаються на кіно-макетці, ніж на справжні 8—10-поверхові будівлі.

Вгорі спритні французи порозкладали крам. Так недоречна тут торгівля, що скинув би цих торгашів з усієї жахливої висоти, та тут торгують не тільки дим дріб'язком.

Вежу відвідують усі. Тому на Ейфелевій вежі ви знайдете все, навіть і гадалок, ніби ви на українському ярмарку, але на ярмарку воно якось природніше, на вежі дико.

Останній майдан приділено для радіо. Там і годинник (височина 310 метрів). Тільки тут ви зрозумієте, які геніальні речі одна одну доповнюють. Ще не бачивши вежі, я 1920 року по радіо на Балтицькiм морі під час великого шторму чув бiй цього годинника, що одбивав 12 годину ночі.

Намилувавшись краєвидом, з легкою душею ви залишаєте ці піднебесся, щоб знову спуститись на шумку й метушну, але тверду землю.

Вежа увечорі. Над Парижем густа, як кисіль мряка. Великі електричні лампи міста оповиті синім мереживом. Видно тільки світні точки — кругом темно. В таку темноту ви бачите, як блискавка десь високо з хмарн зигзагами злітає в долину й ховається в сутінках високих будівель. Ви приглядаєтесь — за першою друга, третя й так безліч. Знизу, куди ховалась блискавка, загорається якась будівля. Величезні язики полум'я підносяться дедалі вище й вище, високо в хмарн, розкидаючи навкруги величезні снопи світла, тріпаючи довгим полум'ям, як у старовину смоляні стовпи, що попереджали степову людність про кочового ворога. Спалахнувши востаннє з усієї сили, стовп погас. Після цього стало темніше. Раптом, наче скрижали з гори Сінай з'являється велетенськими літерами:

C
I
T
R
O
E
N

Це французький Форд рекламує себе, тобто свої авто.

Хтось із російських письменників образливо кинув, що Сітроєн плюнув на гордість Франції. Нам здається, що кращого призначення для вежі трудно було б придумати. А хіба ж Сітроєн, що продукує кілька сот машин на день, не є гордість французької буржуазії? Крім цього вежа вночі зовсім була б загублена для Парижу, а вбрана вона в мільйони електричних лампочок, стає чарівною.

Кілька слів про будівничого Ейфелівської вежі — інженера, що брав велику участь у Панамській історії. Отож і цей інженер в цій великій «Панамі», де гинули тисячі робітників, крім

Буток малярів у кафе Ротонда

великих поставок туди, ще готівкою загірб, попросту вкрав, близько 20 мільйонів франків. От на невеличку частину цих сум (вежа коштувала 6,5 мільйонів франків) збудовано цю, безперечно найгеніальнішу будівлю XIX віку.

Лютий у Парижі є час маскарадів, костюмованих балів і всякого чортovinня.

Так уже організовано буржуазне суспільство, що бідніший наслідок багатого, нехай гірше, скромніше (як дають змогу кошти). Гуляє буржуазний центр, від нього не відстають і інші частини Парижу.

У Латинському кварталі на Монпарнасі, де живуть переважно

студенти, художники, чужинці — там теж маскарад.

Запопадливий комерсант винаймає залю, наймає музику й відкриває продаж квитків — на бал-маскарад.

Будь ласка, заходь, хто хочеш, заплати тільки 10 франків.

Народу напхом напхано, костюми без особливих витівок, хоча з претенсією на оригінальність. Кругом стін і на гальорці столики. Нарід скромно сидить, попиваючи недороге вино. Тільки де-не-де видно на столі шампанське. Тут буржуазні синки роблять змичку з демократичним кварталом. Справді все досить демократично, жіноцтво різноманітне — від жінки дрібного буржуа і до повії. На середині гримить музика, зала запально танцює доволі скучний, а все ж таки ніколи не набридливий фокстрот.

На Монмартрі розкидана сила маленьких шинків з джаз-бандом, неграми, з темпераментним фокстротом, що його за всіма правилами екзотики танцює з першою-ліпшою дамою сам хазяїн шинку, або найнятий танцюрист — це тільки так, щоб піддати охоти гостям.

У цих шинках тісно, як у бочці, але це не перешкоджає, відвідувачі вважають це за особливий шик. Іноді танечників так повно, така тиснява, що тільки стоять на місці та притулюються й рухаються; дивишся і не знаєш, що для них важніше.

На Монмартрі маса цікавих кафе, що мають свою славу історію. То нічого, що вони в деякі часи бувають вщерть повні повіями. Гарне кафе «Ротонда» — збирище цілого Латинського кварталу; його стіни завішані картинами різних мистецьких напрямів і різної якості. Тут репрезентована вся паризька богема. Одні картини виставлені з наміром знайти покупця, другі — це дар мистців господареві кафе. Треба визнати, що картини чудово гармонують і доповнюють оточення; правда, їх сюжети здебільшого теж взяті з тутешнього життя.

Проти «Ротонди» розкішне (як на Латинський квартал) кафе «Куполь». Кафе і ресторан разом. Перед дверима ресторану на прилавках стоять цілими кошиками свіженькі устриці (це реклама).

Після 12 години це симпатичне кафе обертається на жадливе кубло, куди сходяться найнижчого ґатунку повії, кокаїністи з блискучими очима, алкогольіки, словом, дно Латинського кварталу. Окрім цього, це справжній Парнас — там збираються поети, письменники, художники, всі мистці від Пікассо до розмальовувача жіночих ніг (Остання мистецька категорія нова, нам «азіятам» невідома — на славнозвісних курортах буржуазні дами гуляють по пляжу з нафарбленими ногами. Роботу цю виконують

Паризька богема. Дансинґи на Монмартрі

Дансинг вищою калібру. «Золота молодь» розслабляється

початківці або збанкrotовані художники. Робота невдячна, але зате дуже рентабельна.)

Мистецтво чи проституція

Сучасне французьке мистецтво має якійсь своєрідний легкий парнаський відгінok, навіть клясична німецька опера в руках у французів набирає своєрідної легкості, властивої тільки французам. Правду мовивши, чужинці ходять не слухати паризьку оперу (нічого особливого вона собою не являє), а подивитись на будинок.

Чудовий будинок опери, що міститься на Оперовім майдані, в найгучнішому в світі місті на земній кулі, виглядає далеко урочистіше, ніж храм. Будинок опери вражає красою та пишністю, його вестибюль з мозаїковими стелями й різьблені з балюстрадами сходи чи не найкращі в світі.

Зала мініатюрна проти вестибюля та сходів, але має такий красивий і затишний вигляд, що нагадує найкрасивішу табакерку Люврської колекції.

Перед входом до залі — музей (дуже культурна річ — музей цього театру), там можна побачити багато корисного, весь розвиток французької опери. Поруч експонатів, що показують розвиток театру, красуються й манісінькі черевички славетних балерин.

Попавши до залі, озираємось кругом. Всі в фраках, ми — виняток. Молодих в опері майже немає, рідко хто молодший за 40 років. У дам на шиї цілі маєтки. Оголені руки, плечі, як у нас на курортному пляжі. Несвіжий ковнірець мого приятеля, — частково виною наше нехлюйство, а частково надто мала норма (12 штук, яку дозволяє провозити митниця), — тут якось надто вибирає наверх, й не зовсім нова сукня нашої товаришки спричинила нам чимало лиха. Наша товаришка це відчуває — в антракті вона не рухається з крісла.

Почувається, що тут туалет є щось головніше за виставу. Навіть розв'язні американці, що завжди в них незастебнута камізька — тут у фраках, твердих ковнірах і тримають себе, як справжні аристократи.

Вся опера — зала й вестибюль обвішані гірляндами лямпочок. Це приготоване для балю-маскараду, але сюди пускатимуть не за 10 франків, як на Монмартрі, а по спеціальних запрошеннях або рекомендаціях — в дорогих костюмах та по 100 франків за вхід.

Виставляють оперу «Фавст». Французи цій суто-німецькій опері надали своєї французької легкості. Фавст зовсім не суворий вчений, а більше розв'язний французький міщанин. Найцікавіша з персонажів — Маргарита — убрана не в сувору традиційну довгу сукню з кількома фалдами й дитячою торбичкою при боці, — а в гарному стильному вбранні вона мало схожа на ту німецьку соромливу Маргариту, яка обходить хлопців на вулиці. Замість німецької сухості, прикидів, французька Маргарита жіночіша, при зустрічі з Фавстом вона не відвертається соромливо, а кидається йому перша на шию, як це зробила б всяка жінка в такому випадку. Навіть для нас, звиклих до суворих манір Маргарити — цей природний рух жінки до чоловіка не дратує, а навпаки, справляє життєве враження.

Що можна сказати про голоси. Голоси, як голоси, були молоді, свіжі, були й старі, як розбиті дзвони. Від Парижу ми чекали чогось кращого. Далеко сильніше враження, ніж голоси французьких співаків, робить колосальна симфонія 5-мільйонного міста, що ви чуєте й бачите з величезного балкону опери. Шум, разюча світляна гра кольорової реклами найшикарніших

в Парижі крамниць впливає дужче за оперу, що на фоні цієї міської симфонії стає звичайним, непомітним явищем.

Клясичне мистецтво у Франції нині не в пошані. Опера не в моді, квитки в оперу навіть дешевші, ніж в інших мистецьких закладах. Бо масове мистецтво в Парижі не опера, не драма, не оперета.

Спроба наших російських емігрантів налагодити там драматичні театри закінчилась банкрутством, навіть прекрасна, легка, чудова французька оперета («Розмарі») не може конкурувати з мистецтвом, що в теперішній час є там, головне — це мистецтво голої жінки. Правда, оперета використовує цей матеріал, навіть у балеті опера теж старається трохи більше (ніж це було раніше) «оголити» балет. Але ніщо не може конкурувати з «Казино де Парі» або «Фолібержер».

Про «Мулен Руж» окремо. Це «мистецтво голої жінки» відвоювало публіку в опери, в оперети, тільки кіно стійко витримує конкуренцію. Між «Казино де Парі» та «Фолібержер» ведеться також конкуренція, правдивіше не конкуренція, а змагання, бо тут нічим конкурувати, змісту у виставах ніякого, ні кращим виконанням, виконувати нічого, тому змагаються кількістю й красою голих жінок та пріма-балеринами. Коли афіші «Казино де Парі» виголошують, що буде показано 40 жінок, то «Фолібержер» обов'язково виведе на сцену цілу сотню. Коли «Фолібержер» сотню, то «Казино» 200.

Що і як показують в цих, так би мовити, сучасних «храмах мистецтва»?

Маленькі пантоміми, побудовані виключно на блисківі, струсєвих перах, голих жінках. Правда, треба застерегти, голі вони відносно, бо на місці, призначеному для фігових листків, соромливо звисає пов'язка або стирчить струсєве перо, решта — все як мати родила.

Задача цих безсловесних голих статистів — прикрашати своїми фігурами, бюстом сходи, що ними виходять з глибини сцени пріма-балерина (одягнена також у всьому голому, коли так можна сказати).

У живих статуї прекрасні бюсти, стрункий стан, гарні ноги, напудроване тіло, лице й намальовані губи, щоб не було диснансу, напудровані й гарні молоді груди, а пипки розмальовані під колір губів.

Найурочистіший момент, коли всі вони на чолі з пріма-балериною проходять вузьким місточком, прокладеним півколом від сцени в глибину залі (передні місця найдорожчі). Галерійка задовольняється біноклями. До речі, у всіх французьких театрах

коло кожного крісла скринька з біноклем, як опустити два франки (16 коп.) вискакує автоматично бінокль, і його можна покласти в кишеню (при виході не обшуковують).

Ах, як реагує на цей номер мужська половина залі!

Хочете мати уяву? Подивіться кіно-картину «Парижанка» славетного режисера і геніяльного кіно-актора Чарлі Чапліна. Ну, мужчини — зрозуміло, але що гарного знаходять тут для себе і на що реагують жінки?

Хоча, очевидно, жінок, брала заздрість на ці молоді груди, щож до решти частин, — торс, стегна, то вони далеко менше від мужчин розуміють їх красу.

Як би не було, ви, побачивши вперше виставу живого красивого тіла — червонієте. Ну, можна зрозуміти — балерина, плястика, ритм красивих ліній, але при чому тут юрми різних форм, розмірів, краси, смаків, для чого ж? Стає просто образливо за людину, за її гідність. Особливо, коли довідаєтесь, що в цих дівчат це єдиний засіб для нужденного існування. Їм дуже скоро набридає за 600 франків показувати свої груди й вони першому-ліпшому пройдисвітові, що тільки цього і шукають, продають їх гуртом, щоб через якийсь час знову показувати їх, тільки вже звислими й потріданими в дешевих другорядних борделях.

Такий шлях цих «акторок». А який дальший шлях цього мистецтва? Я, жартуючи, одній актрисі зауважив, що йти далі нікуди, хіба ще треба скидати пір'я, на що вона обурено сказала: — скидати вже нічого, хіба власти на операційний стіл.

Про «Мулен Руж» нам хочеться ска-

Одежа акторки Ревю

зати щось образливе; приваймні він далеко більше, ніж інші цього гатунку установи, вартій того, щоб його плюгавити.

Коли в «Казино де Парі» чи «Фодібержері» ще трапляються які вигадки, часом досить терпимі короткі пантоміми, то «Мулен Руж» є сама суцільна тривіальщина і порнографія. Починаючи від жіночого джаз-банду (от де жінці дорога!) до каучукових липких фігурок і порнографічних карточок, що ними повен вестибюль «Мулен Руж».

Поперше (в цім ми переконані й де ствердили парижани), що «Мулен Руж» є установа для самих по чужинців. Це спеціально місце, де спритні підприємці за другорядну (в цьому дусі) халтуру обдирають наївних чужинців. Вештаючись між публікою під час антракту, ви чуєте всяку мову й дуже рідко французьку.

Фактори (закликачі), що стоять перед дверима «Мулен Руж», говорять усіма мовами, їх роля — закликати всередину. В Парижі щодня маса нових приїжджих, а реклама «Мулен Руж» налагоджена на світовий масштаб. Отже, всі новаки, як метелики, летять на яскраве червоне світло великих крил, що крутяться, як крила нашого вітряка, залишаючи по собі тоненькі стьожечки червоного проміння. Такого кольору й блюзи всіх дам, що полюють на «невинних» метеликів. Але це під час антракту.

Спочатку нескладні нумери на сцені, в антрактах — випивання, а далі дами в червоних блюзах, що крутяться між публікою, як у нас цигани на ярмарку.

Звичайно вистава закінчується екзотичним, напівпристойним негрським танцем живота, а далі... далі червона блюза, дітро-єнівське таксі, годинний готель. Таке завдання цього «мистецтва» — впливати саме в такому напрямку. На зразок «Мулен Руж» є чимало таких закладів, призначених для нижчих верств суспільства. Там те ж саме, тільки трохи гірше сортом.

Французьке кіно поділяється на: кіно-бізнес і кіно-мистецтво. Кіно-мистецтво — це французьке, а кіно-бізнес — це американське.

Французи були перші, що налагодили кіносправу широко в Європі, перші привезли кіно до нас, але це не перешкодило їм стати останніми у себе вдома. Думайте сказано це як дотеп — нічого подібного. На 589 фільмів, що 1928 року були в Франції, припадало 313 американських, 122 німецьких, 93 французьких, а короткометражних фільмів було 205 — всі американські

Стало краще, бо були роки, коли на 700 фільмів припадало 600 американських.

Ніде Америка не доходить такої нахабності, як у Парижі, користуючись з того, що кращі театри (як от театр Парамунт

на Бульварах, це чудо техніки, цей справжній кіно-храм) належать американцям, вони демонструють картини з французькими й англійськими написами.

Чому американські дядюшки, свинячий чи барв'ячий король, повинні ламати собі голову над незрозумілим йому французьким язиком, йому й у Парижі повинні показати фільм у американському театрі, з англійськими написами.

Американці забувають усіх своєю продукцією. Американці і в кінопромисловості — Форди; найшкідливіші вони, безперечно, в кіно — це ж ідеологія. Маючи змогу купити все найкраще (так вони роблять і з французькими та німецькими режисерами), транспортують цю продукцію, зроблену в американських ательє нібито французькими руками, до Франції.

І справді, яка країна має змогу викидати так, як це робить Америка, по кілька мільйонів доларів на картину. Правда, американські батальні картини роблять разуче враження не так мистецькою стороною, як грандіозними дорогими сценами.

Абель Ганс (французький режисер), що ставив «Наполеона», кілька фірм пустив у трубу, поки закінчив картину, а коштів вала вона всього тільки 13 — 15 мільйонів франків, тобто 600.000 доларів.

А для американців кілька мільйонів доларів на картину при 1.500.000 доларах річного прибутку від неї нічого не значать.

Трагедія французьких і німецьких кіно-фільмів у тому, що вони здебільшого суто-національні. Бо на що, скажімо, німцям Наполеони, коли в них є свої Бісмарки, Фрідріхи й т. п. Тим часом Америка, не мавши в минулому Наполеонів і Фрідріхів, хапається за всяку тему аби з неї був бізнес.

Французьке кіно має низку цікавих досягнень, скажімо, відкриття Абеля Ганса в Наполеоні, де демонструються паралельно дві стрічки, це дає змогу розгорнути перед глядачем небувалої широчини простори — але всі ці «Наполеони», «Жанни д'Арк», крім безперечних художніх цінностей, є не більше, як старий шовіністичний мотлох, в нинішніх умовах несприятливий ні для одної країни (виняток становить Польща — там високо стоїть культ Наполеонів — і французького, і свого доморослого).

Крім усього, нині французька кінематографія веде серйозну боротьбу з Америкою за кіно. Організуються нові ательє, працюють над технічними удосконаленнями й навіть часом заходять у спілку з Німеччиною, щоб відвоювати ті позиції, які твердо посіла Америка.

Що є дуже культурного в Парижі, так це спеціальний театр хроніки, де за 20 копійок ви можете дивитись кілька годин усі

новинки з цілого світу. Це дуже культурний чинник, не завадило б і нам взяти з них приклад.

Кілька слів про наші фільми у Франції. Наші картини там систематично забороняють, але ліве об'єднання мистців завоювало собі право раз на тиждень, в закритому клубі, демонструвати якусь з наших картин (після прогляду — дискусія). Демонструвалися картини «Мать» — Пудовкіна і уривки нашої «Звенигори».

Запросили й нас. Мала зала украй напхана народом, навіть на місцях між кріслами сидять просто на землі, висять на поруччях сходів. Тісно, як на ярмарку. Кілька вступних слів голови клубу (наш друг). Демонстрація — то оплески, то свист. Кінчається картина все ж таки під бурхливі оплески. Обговорення — вийшов оратор і мветься, чи гарно, чи прогано. Горького «Мать» він читав, картина не має нічого спільного, словом — не розбереш за що він.

А в залі вже розгорілася дискусія між глядачами, — один — за, другий — проти. Суперечка така палка, що аж оратор зупинився. Десь тут, як з-під землі чорт — підозрілий панич та й собі встряє в суперечку. Ми сидимо рядом. Мій товариш побачив, що суперечка набирає досить різких форм, що коло цих, які сперечаються, купчаться підозрілі павки, а в коридорі пара ажанів хапає мене за руку та й в двері, так ми не дочекались чим закінчилася дискусія.

Однак, чим би вона не закінчилася, і досі наші фільми у Франції ідуть мляво — бояться поширювати дискусію, виносити з клубу на вулицю.

Лювр

Рідко якій нації пощастило так пограбувати колонії, як це вдалося Франції. Завдяки такому грабунку зараз Франція — правдивіше Париж — найбагатша в світі скарбниця культури. Майже все це багатство пограбовано в інших народів. До такого висновку прийде всякий, хто старанно обдивиться античні пам'ятники Лювру. Лювр — це воістину найбільше в світі сховище найкращих художніх зразків найвидатніших геніїв світу. Лювр або треба вивчати або оглядати, як оглядають американці. Про них (американців) ходять анекдоти в Парижі, що вони б'ються об заклад між собою, хто швидше оббіжить всі залі Лювра. Скупим на трату часу американцям, навіть на те, щоб оббігти Лювр, треба витратити кілька годин. Тому хто б хотів хоча поверхово оглянути треба цілих днів.

Історично склалося так за правом дужого, що французи стали спадкоємцями кращих зразків мистецтва багатьох епох: асирій-

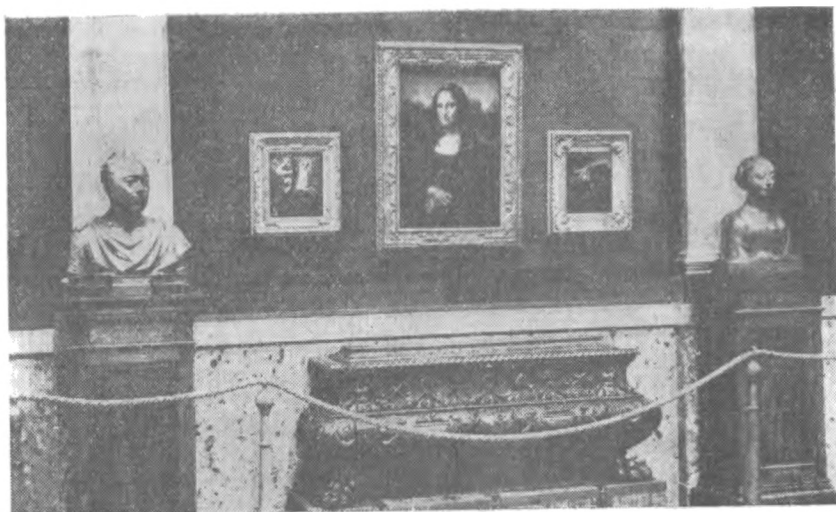
Загальний вигляд Лювра

ська, вавилонська, єгипетська, грецька і римська, не кажучи вже за останні епохи, найкраще репрезентовані в Люврі.

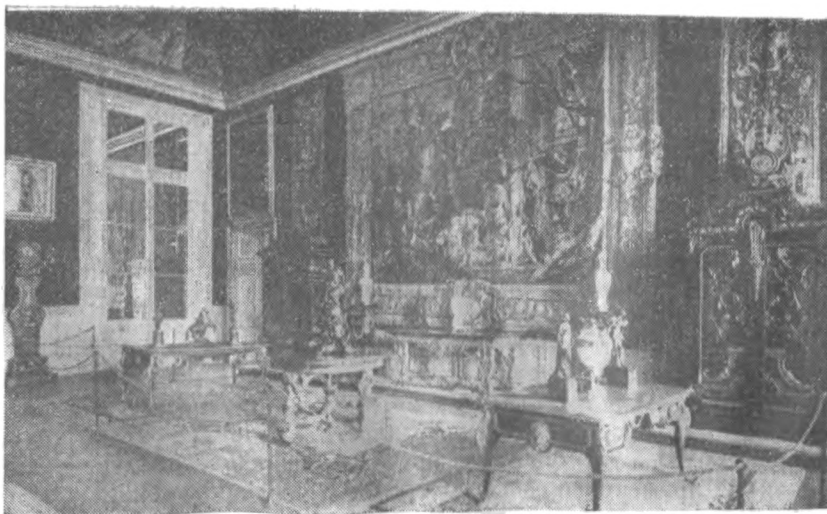
В його розкішних залах схований цілий мистецький світ. Потрапляєш туди й не знаєш на що дивитися, на що звертати особливу увагу. Ви, як бджола, перелітаєте від картини до картини, зупиняючись тільки трошки більше на тій, що вам особливо впадає в око, або коли під низом стоїть відоме вам ім'я, скажімо; Рафаель, Леонардо де-Вінчі, Рембрандт, але і це не може вас довго затримати. Коли б була одна, ще так, а то голова обертом іде, глянеш на величезні полотна Рембрандтові — ціла зала — й думаєш: коли все це людина могла написати? І тоді йдеш за американцями, що питають у швейцара де Джіоконда і юрбою, навіть не дивлячись на стіни, сунуть до маленької, не в міру прославленої Джіоконди.

Може із протесту я утримався; над міру вже відома ця кисло-солодка усмішка Джіоконди. Правда, коли ми дивимось на великі мистецькі зразки, то завжди йдемо за авторитетами, це, мовляв, краще. Хоча далеко більше правдивості в словах — от це мені більше подобалась. Відчуття краси суб'єктивне, на мене куди сильніше враження зробила Лукреція Кривелі, ніж Джіоконда.

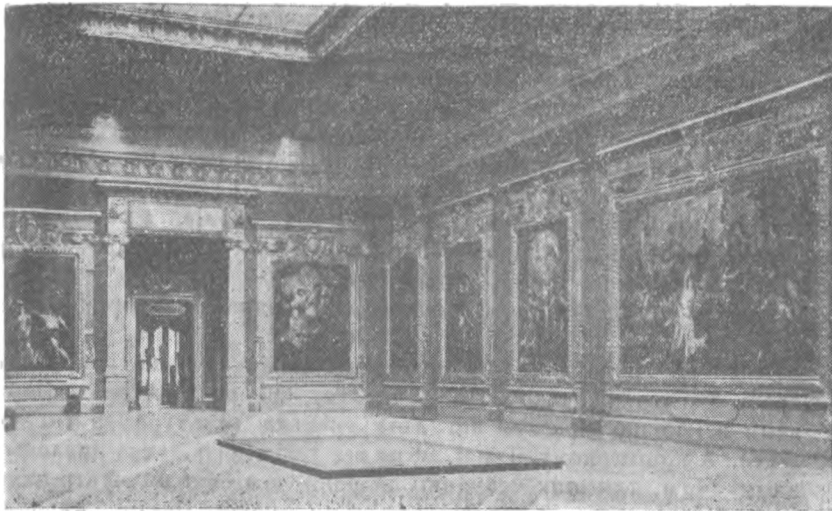
Коли ви потрапляєте до залі Мурільйо, Рафаеля, на вас дивиться ціле небо. Світлі фарби, маленькі херувимчики, які оточили

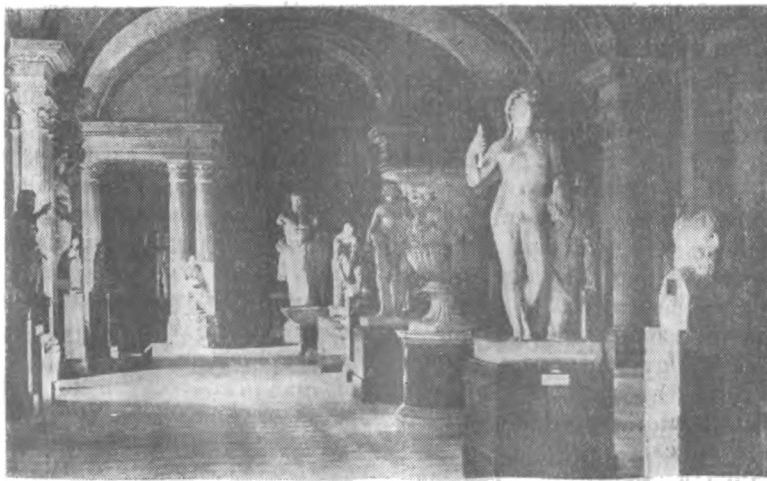
*В такому оточенні перебуває славнозвісна Джіконда
Леонардо да-Вінчі*

Одна з залів Люврейського музею

Зал Рубенса в Люві

Одна з залей скульптури в Люві

найкрасивішу в світі жінку, зовсім не нагадують про релігію — там тільки спокій та затишок.

Спустившись з високих «небес», ви потрапляєте в дуже реальну обстанову, що властива музеям всіх інших країн — це батальні картини. Для Франції вони під назвою «Французька кампанія 1814». І серед них є шедеври, але це все ж таки більше французькі.

Про колосальні колекції Лювру, від меблів, аж до табакерок французьких королів, і говорити не доводиться — на це треба багато часу та чи варто його витрачати.

Мабуть чи не найбагатше репрезентована в Люврі антична скульптура.

Коли ви потрапляєте до грецького відділу скульптури, то не треба багато фантазії, щоб уявляти, що ви в Атенах. Перед вами всі краді зразки, які дала грецька культура за тисячоліття. А в римському відділі, де на вас з кожного кутка дивляться люди-боги, там так старанно зібрано все, що ви чуєте запах Римської Імперії. Красиві Аполлони, грубі Цезарі, кучеряві Аврелії, стрункі Брути — все це живе в білому мармурі. Там воістину починаєш вірити в стару, сказану цими ж римлянами істину: життя пішло — мистецтво вічне. Побачивши тонке суворе лице Калігули, що в нього в кутках губів грає тонка усмішка, вам спадає на думку, як треба іноді мало зробити, щоб стати безсмертним. Досить було йому ввести в сенат коня — своєрідне самодурство, щоб нині стояти поруч Цезарів і Брутів.

Так само повно, а може й повніше, подано Єгипет. Тут не тільки фараони, тут зібрано й відновлено все до мозаїкової підлоги й розмальованих стін. І все це здебільшого просто пограбовано. Нас цікавили не тільки ці надміру чудові речі, нас цікавило й те, що з їх узяті. І відповідь нам давала кожна річ. От величезна, славетна на пів стіни фреска «Храм Мінерви в Атенському Пантеоні 447 — 452 перед нашою ерою». А далі значиться — знайдена в Каїрі N-ським французьким полком. Так знайдемо більшість речей. Значить — ці полки їздили туди з науковою метою робити розкопування? Чи як? Думається нам, що не робили вони розкопувань, вони просто грабували те, що вже розшукала сама тубільна людність.

З якоюсь внутрішньою тривогою наближаєтесь ви до найпопулярнішої в світі жінки — Венери.

Як і слід найкращій жінці в світі — їй відведено окремі апартаменти, не то що там якимось Діанам, Мінервам, Психеям. Їх стільки завгодно в Люврі, їм так тісно, що вони душаться в амурній тісноті. Не те у Венери.

Венера вас приймає одна в своїх суворих апартаментах, приймає вас напівгола, й не тому, що їй соромно бути зовсім голою, ні, а просто клятий невідомий геній не скинув зовсім їй одяжі, так просто зсунув і лишив на животі. Зрештою, це ж не так важно; одяж вам не перешкоджає милуватися з струнких, трохи ніби затовстих ніг і чудових ліній.

Заходите в апартаменти й сідаєте на м'якій плюшевій канапі, сидите й дивитесь (головне — безплатно).

Зразу так собі, просто статуя, біла, доволі таки потріпана. Однієї руки зовсім нема, а друга обрізана вище ліктя. Але на що їй руки, їх просто не було б куди їй діти; здається, що вона була б з руками менш красива. Але в Венери не тільки немає рук — в прекрасних Венериних грудей повідбивави піпки. А жаль, навіть що ніс подряпаний не так шкода, той, хто відбив Венерині піпки був справжній вандал.

От сидите ви й дивитесь, чого ви дивитесь й сами не знаєте, не ви сам тільки дивитесь, дивиться багато людей. А вона стоїть горда й несприступна (бо за залізною загородкою). І добре, що її відгородили, інакше б вона була вся в бруді, як ті святі в почаївській лаврі, що до них їде цілятися волинський селянин та тре об «святого» хвору частину свого «грішного» тіла.

Чимало знавців каже, що коли довго дивитись, то видно як злегка рухається чудовий Венерин живіт, він немов дише — і справді, дивишся, дивишся і бачиш, як дише. Ні, це лише у вашій уяві. Може в той час, як ви дивитесь на Венеру, у вашій уяві живіт чорної Венери з «Фолібержер» — Жозефіни Бекер; у тої він не тільки дише — грає, особливо, коли вона танцює танок живота. В Парижі тепер культ Вевер. Мужчини діляться на дві частини — хто за яку Венеру — чорну чи білу.

Сидите ви перед Венерою й різні думки виникають вам у голові. Думаєте, а що коли в Парижі буде так, як у нас. Венера стане власністю народу, а французька Рада Народніх Комісарів видасть декрета, на підставі якого пограбовані «культурними полками» народи колоній будуть вимагати повернути їм їхні цінності? Хто тоді з них заявить вимогу на Венеру. І тоді шукаєш власника. Три тисячі літ тому вирізьбив Венеру автор невідомий, грек, римлянин він чи може навіть якийсь полонений скит-сармат, а може навіть наш прародич. І приходиш до переконання — Венера безперечно геніальний твір всього людства, вона не може належати нікому, вона належить усім. І ми, пам'ятаючи, що у нас є поет Влизько, напишемо заяву до світової Головнауки, й будемо вимагати — даймош Венеру і на Україну (як кажуть одесити) хоч на немножечко».

Мораль парижан

У Парижі авто не тільки транспорт, воно має чимало й інших призначень. Для ділових справ, для прогулянок, і для весілля, і для кохання і для весільної подорожі.

У веділю їдемо до Бульйонського лісу. На майдані Зорі, що його перетинають Єлісейські поля, сходяться в одній точці більше як десять найжвавіших вулиць, а до них притикають ще десятки. Таким чином ввесь багатомільйонний Париж скупчується на майдані коло Тріумфальної арки, а звідси вся ця вулканічна лава машин прямує на вулицю, що веде до Бульйонського лісу. Тоді там від авто стає так тісно, така сила авт, що їх вкриті верхи обертаються в другу живу вулицю, яка поволі посувається; коли і є невеличкі прогалини, так це не порожнє місце вулиці, а тому що задня частина карети таксі спущена. Ми не їдемо, а посуваємось черепашою ходю, в такому стані вже зайве авто, нішки було б куди пивидше. Поряд нас їде молода парочка, вона цілу дорогу цілується та так, що мимоволі звертаєш на них увагу. Авто оточують ще десятки машин і ніхто крім нас на це не звертає уваги. Наші вісім очей звернені на них, парочка побачила. Нам стало ніяково (чого перешкоджати двом молодим?), але вони, побачивши нашу зацікавленість, ще дужче заходилися коло свого діла, наче демонстрували своє зневажливе до нас ставлення.

На такі сценки в Парижі звертають увагу тільки новачки; це не була демонстрація від цієї парочки, в Парижі заведено цілуватись всім і всюди.

Сидите в звичайній їдальні, обідає парочка — і вона вважає за свій обов'язок (чи може це входить в обід, для апетиту) цілуватись, дожидаючи першого, цілуються з'ївши першу страву, цілуються і перед другою і по другій, за третьою, четвертою і так без кінця.

Старі паризькі вовки з поцілунків встановлюють, з точністю до $\frac{1}{1000}$, яка пара обідає. От деякий рецепт із цієї фармакопеї: коли активніше жінка й ніби сама перша лізе цілуватись — це обов'язково подружжя. Вона використовує громадське місце, де чоловікові вже не делікатно було б не відповідати на люб'язність своєї дами при сторонніх людях. Коли активніший мужчина, значить чужа жінка або мало знайома. Іноді поцілунки заходять так далеко, що парочка негайно зривається з місця й виходить.

Цілюються в кафе, в парку, на вулиці, словом, всюди. Коли випадково парочка молодих людей на вулиці опиниться в обіймах,

ажан не пропустити випадку раніше зупинити весь вуличний рух, а тоді вже приводить до чуття парочку, що зловживає часом інших людей.

Хороше теплого літнього дня в Бульйонському лісі. Треба оговоритися, боюся, щоб ви слово ліс не зрозуміли буквально. Це грандіозний парк з широкими асфальтовими вулицями, вуличками, з озерцями плавати на човнах. Звуть його лісом тому, що це звучить благородніше, ближче до природи. А щоб підтримати цю ілюзію, він всередині досить дикий, дрібні корчі заросли травою, лежать зрубані, неприбрані колоди, можна хоч на колоді посидіти, хоч на траві повалятись. В цьому лісі ви можете бачити такі картини, як і в глибині харківського міського парку або в Москві на Воробйових горах.

Між цими трьома місцями суттєвої (змістом) різниці немає — різниці тільки в формі.

І Бульйонському лісі п'ють, їдять, цілються, весело регочуться, бавляться. У харківському парку старі серйозно випивають і закусяють, молоді займаються спортом, бавляться. А на Воробйових! Боюся, щоб мені яканебудь гаряча голова не пришила західнього ухилу. На Воробйових горах робиться все, що в цих обох місцях разом. Там, на Воробйових, багато люду, стільки ж п'яних темніше темної ночі, що не тільки цілються, а поводяться з жінками брутально, грубо. Жінки цього не помічають, бо теж п'яні і над цим всім панують хулігани й гармошка. Зате в Парижі ви не знайдете Парку культури й відпочинку, як у Москві по сусідству з Воробйовими горами.

Почали ми про мораль. Як не дивно, але у нас про французів думка безумовно неправдива. Французький дрібний буржуа, що уявляє себе французьким народом (про робітничу класу окремо, бо мораль пролетаріату французького мало чим відрізняється від моралі нашого), порядніший, ніж про нього розказують. Коли факт розлук дещо говорить, то треба сказати, що кількість їх (не обов'язково релігійних) найменша у Франції, менше ніж в Сполучених Штатах, навіть менша, ніж в надто статечній Німеччині. Ми вже говорили про те, що в усіх сумнівного характеру місцях ви бачите французів в ролі гарсонів, танцюристів, господарів але не гультаїв, гультаїв там — чужинці. Це факт, якого не можна заперечувати.

У нас заведено навіть те, що у французького дрібного буржуа немає багато дітей, пояснювати розпустою — це не слушно. Відсутність дітей має економічну, а не фізіологічну причину: дрібний буржуа, втім числі й селянини, намагається стати рантьє, а звідси економія і в дітях. Подружжя там скла-

дається більше із розрахунку, ніж з любови (як взагалі в капіталістичному суспільстві).

Цікавий погляд у французів на кохання. Один журналіст сказав (розмовляли про взаємини подружжя в нас) — «кохання в житті подружжя потрібне, але менше від інших речей» (грошей, квартири, меблів і ін.).

Щодо робітників, то там переважає вільна спілка, поки нема дітей. Справжнє подружжя вважається від часу, коли вже є діти. А взагалі сімейне життя робітника теж у великій мірі не залежить від нього. Коли я був у Парижі, один шофер через газету писав про свою дружину, що вже 2 місяці не бачився з нею, бо він допізна вартує, а вона цілий день (12 годин) на виробництві і, як йому передавали товариші, за останній час дуже змарніла.

Це вигадка-дотеп бульварної газети, але уявіть роботу двох у різні часи та в різних кінцях п'ятимільйонного міста. Воїстину треба багато заповзятливості, щоб знайти час для побачення. От чому в Ідальні багато дехто тримає себе, як вдома. Тим пояснюється і те, що там усі робітники дуже дорожать вільною неділею, бо це єдиний день, коли він може побачити свою родину.

Характером французи далеко більше схожі на слов'ян, ніж на своїх сородичів. Коли в німця wort (слово), то у француза його немає. Коли німець вам призначив о 12 годині, то це значить точно о 12-ій, а у французів це може бути на пів і навіть на цілу годину пізніше.

Точні французи, як і німці, тільки в одному випадку — це в часи сніданків та обідів. Він так же точно, як і німець кидає все і о 12-ій іде снідати, о 5 обідати.

Їдять французи по різних ресторанах, в них снідання 5 — 6 страв, ціна на ці ж 5 страв з півпляшкою вина (вино обов'язково) від 3 франків (24 коп.) до.. тут уже орієнтація на свою ренту. Одно однаково — і на 3, і на 30 франків приготовано чисто й досить смачно.

Ще бувши малим, я чув балачки, що французи їдять жаб. Це якось особливо тоді вражало: їсти жабу — це ж жах!

Їдять вони далеко гірші за жаб речі. Що ж, жаба все ж таки тварина, а от слимак, так просто сором. А він для французів ласощі.

Коли ваші паризькі друзі хочуть вас вивести в люди й занурити в європейську цивілізацію, вони безперечно ваші христини почнуть з їди. А в Парижі це не легка річ. Треба чимало досвіду, щоб знати де і як можна добре поїсти. Правда, там можна знайти

гарно фаршированого щука, курячий подріб, добре засмажений шашлик, з кельнером у м'яких чоботях, у бекеші з кинджалом та іншими атрибутами Кавказу, в російських косоворотках — словом справжній кавказький духан та російський шинок.

Таких шиноків, духанчиків, ресторанчиків у Парижі безліч. Це мабуть чи не єдина галузь, яку широко захопили емігранти. Але й тут їм тепер не світить. Еміграція вже встигла привичаїтись до французьких блюд (вони дешевші, крім того 12 років достатній час, щоб звикнути). А французи й не думали переходити на російські страви. І тепер, коли такі ресторанчики-духанчики ще держаться, то більше дочками шинкарів, ніж російськими та кавказькими стравами.

Дістали ми бойове хрищення в ресторані «Слимак». Старий французький ресторан, на одвірках у якого пишаються два рогаті слимаки чудової роботи. Дивитесь на вітрину, не вітрина, а ціле дно океану. Тут різних гатунків устриці, рогаті омари, раки, краби, слимаки, жаби, одне слово немов би ви потрапили не до ресторану, а до пересувного музею морської фауни. Тут же для цієї фауни цілий океан старого французького вина.

Подали устриці — це на перше.

Навипередки товариші інструктують: беріть соус. — Ні, новакові краще без соусу, — втручається француз, ви тільки її цитринкою примочіть. Вичавлюєте на устрицю цитрину, коли вона наче звічується від кислоти, значить жива, свіжа. Їсти рекомендується тільки свіжих.

У вас підводиться шлунок догори, на очі набігають сльози. Ну, як його в оту цивілізацію влізеш, коли ніяк не проковтнеш устрицю? А друзі вже устриці поїли, їм вже слимаків принесли. В маслі на тарілці тарахкотіли шкаралупи слимачків, з їх міцних панцирів друзі спеціальними кривими виделочками витягали щось на зразок сухих чорних шкварок.

В ресторані все робиться у вас перед очима. Масло беруть з бочки, смажать тут у вас перед очима на спеціально влаштованих спиртовках. Такі запахи, що аж у носі крутить, коли б тільки не слимаки та устриці.

Нарешті ви звачились. А як їсти устрицю — жувати чи так? Можна як хто хоче. З закритими очима кладеш її в рот, крутишся, як із святим причастям, виплюнути соромно й держати трудно й нарешті шматок слизького живого м'яса просунувся через горло й десь застряв, не дійшовши шлунку. На очі повернулися сльози. Я, мов бомба, начинена повітрям, вплив з морського дна на вулицю. Ох, як важко втягуватись у європейську цивілізацію!

Паризька богема й американські індички

У XIV кварталі Парижу шивочок, маленький, брудний, дво-поверховий будиночок, трохи перекошений від старости, з оригінальним цементовим, але зробленим під дерево тном. Це найстаріше місце паризької богеми. Та життя пішло вперед. Богема частково виродилась, частково перейшла на Монпарнас. Шивок спорожнів, в дверях без діла сидить старий сивий дідусь і зідхає по минулих днях.

Тут збирались кращі художники, письменники й артисти. Пили вишнівку й розважались. Тепер і цьому одинокому старому шивкові загрожує загибель. Задушили податками.

Одного дня стаття в газеті: «Коли не знімуть податків — пропадає останнє місце паризької богеми». Рекляма. Після статті весь Париж посунув до старого шинку.

Вулиця до шинку особлива.

З бульвару Распеля повертає на вулицю Еміля Рішара. Темнувато, не можна зорієнтуватись чим ви їдете — мостом чи вулицею, називається як вулиця, а є звичайний міст. Оглядаєтесь — замість води глибоко внизу стирчать верхки хрестів. Тут колись кінчалось місто. Тепер воно розрослося і, щоб не турбувати мерців, через цвинтар проклали міст. Чудово — їдете містком, під ним глибоко, густо, як ліс, хрестів — містика.

До старого шинку треба добиратись пішки. Гора, вузькі вулички; за кілька сот кроків стоять тут навіть власні розкішні автокарети.

Шивок не може вмістити всіх охочих, наряд товпиться коло дверей, попід вікнами.

Довго стояти не доводиться, там сеанс 20 хвилин, скоро відчиняються двері і сивий як голуб дідусь несамовитим хрипким старечим голосом запрошує всередину.

Протискуємось ми крізь малий передпокій (звичайну чорну брудну кухню) до кімнат. Народу повнісінько. Стіни старі, чорні, як у київських печерах. На стінах розвішані невдалі шкци, старі й засмальцьовані, як образи в сільській церкві. Чорна здорова фреска повернена до публіки грубою задницею — верх динізму й бруталности. В кімнаті всього два столи й звичайних кілька ословів та стільців. Найрізноманітніша публіка — від досить потертого костюма до шикарного смокінга. В шинку роздають в малих шклянках, як в старовину, вишнівку. В кухні нашивку переодягається під циганку якась актриса, що вже давно вийшла в тираж. Вихід — бринить гітара й лунає сороміцька паризька

вулична пісня. Після пісні син старого власника шинку розказує сороміцькі анекдоти. Кінець сеансу.

Накурено, душно, повітря як у старій галицькій корчмі. Випускають публіку й старий акуратно коло дверей одержує за невипиту вишнівку по 10 франків. Богема ніякої — проста нажива. Давно ті часи минули, коли на помості перед шинком виступали артисти, співаки, поети, коміки й потішали французьких громадян. Тепер вони всі розбрелись по кафе, дансингах і витрачають свою енергію на чарлстони.

Особлива екзотика — це різні східні шинки — японські, китайські, турецькі.

Художні паперові ліхтаряки різного кольору — рисовані стелі, буфет, посуд. Прислуга, навіть відвідувачів тут чимало — з жовтої раси. Тут вже не самий фокстрот, тут можна побачити і танці цих національностей. По таких і їм подібних дансингах, скільки б ви їх не бачили — всюди одна й та картина. П'ють і танцюють.

Париж місце найбільших можливостей. Туди з'їжджаються багатії цілого світу, а найбільше (бо ж вони найбагатші) — американці. Не так помітні американці, як американки. Ог приблизно портрет американської дами: вік 50 — 60 років. Лице у зморшках, шия зморщена як у старої індички, товсті звислі губи намальовані як у повії. Рот повний золотих або платинових зубів, інколи вставлена ціла щелепа. Індича шия обмотана кількома разками блискучих перлів. Важкі діамантові серги тягнуть вуха до долу. А на одубілих синіх руках з надутими жилами цілі скарби. Дороге розкішне манто й оголені більше спина та бюст.

Не дивуйтеся, як трохи несимпатичний портрет, зате вона володіє самостійно мільйонами доларів. Цих американок ще можна побачити масами на вулиці Миру. Це коротенька вуличка, всього 1¹/₂ квартали від Вандомської колонії, що вилита з гармат, забраних Наполеоном під час його походів, до опери. На вулиці Миру зібрані найславетніші цінності світу.

На вітринах цієї вулиці горить стільки діамантів, скільки весняного ранку росинок на широкій леваді. В магазинах дорогі та непотрібні речі переходять в легендарних сейфах, які часто зустрічають в європейських детективних кіно-фільмах.

Люди, які з захопленням говорять про Париж, кажуть, що на одній вулиці Миру більше цінностей, ніж у всіх столицях світу. Може трохи перебільшено і напевне перебільшено, бо тепер чимала частина цих цінностей опинилась на зморщених шиях старих американок.

Клієнтки магазинів на вулиці Миру — саме ці американки. Приїхавши, вдова якого небудь консервного короля заходить,

вибирає крадий зразок перлин й питає скільки. Їй називають круглу суму — 5 мільйонів франків. «Це не дорого, — зауважує вона компаньйонці й каже загорнути. — Найкращі перли й всього тільки двісті тисяч доларів». Що це значить для вдови консервного короля з 50 мільйонами доларів річного прибутку. Такі американки в Парижі поводяться як справжні купчихи. Ви часто можете побачити як до дансінгу входить стара в дорогомунанто американка і молодий, майже юнак, європеєць (частенько російський емігрант). Європеєць з любов'ю (до доларів) ніжно здійсмає з своєї дами дороге манто, щоб оголити старечу шию й надто гладкі плечі. Чи може бути щось огидніше, проти природніше, як ця спілка молодости з долларом.

Парочка сидить мовчки, п'є дороге шампанське і дивиться на танечників.

Емансипація старої мільйонерші по-американському — це не одиничні явища, це масовізм — на це й французи показують пальцями, з них сміються, але не у вічі, щоб не образити доллара, бо такі дами везуть чимало частину свого прибутку до Парижу. Зрештою, яке діло до моралі старої американки французькому раятьє, власникові розкішного готелю, де багата американка знімає цілі апартаменти?

На 50 мільйонів річного прибутку летється піт і кров десятків тисяч робітників тільки заради того, щоб стара мавпа мала змогу купувати низки перлів й весело проводити свої паризькі канікули.

Нічний Париж

Це той, що ніколи не бачить денного світла; життя цього Парижу таке своєрідне, що мислиме воно тільки вночі.

Чимало людських вчинків, тому, що їх огортає серпанок ночі, видаються нам зовсім іншими, ніж коли б ми їх бачили вдень. І не будь тої ночі, чимало з діл зовсім не мали б місця на нашій земній планеті.

Та оспівана поетами ніч з чорної, жахливої, жорстокої, нудної, темної іноді стає м'якою, як оксамит, як ласкава коханка і чимало з діл вона скеровує зовсім по-іншому.

Мушу попередити читача, що мова буде мовитись про одну таку, що таїть у собі все, паризьку ніч. Я беру на себе обов'язок показати її голою, без ніяких прикрас, як паризький собор чи Ейфелеву вежу. Бо Париж усіма сторонами і щодо розпусти є винятком. Сюди стікаються маси з усіх кінців світу; в такій масі людей чимало таких, що виходять за рамки нормальної людини.

Умовимось надалі не називати це порнографією, бо це куди серйозніша річ ніж порнографія. Це капіталізм у своїй «красі». Коли хтось би хотів назвати це порнографією, то щодо мене, я вважаю, що треба показувати цю порнографію, бо ця порнографія є лише тисячна частка тої великої порнографії, якою є все капіталістичне суспільство. Отже, замовчувати такі речі немає рації, бо яка ж рація замовчувати найгірші й найслабші сторони капіталістичного суспільства?

Пізно увечорі ми з моїм паризьким чичероне спускаємось в тунель.

Париж багатий на тунелі. Жахливий тунель під Пантеоном. Пантеон — це величезний собор св. Женев'єви, нині там зберігаються рештки всіх великих людей за послуги перед республікою. Тунель під Пантеоном — це жахливий цвинтар кістяків — там їх такі купи, що треба бути медиком або могильником, щоб спокійно оглядати ці рештки колишніх людей.

Це був також не тунель, а старовинний паризький шинок, що старий як самий Париж, що на його стінах світиться вода й бруд та повітря сире, як в опрічній камері польського Вадівіцького каземату. Ні, ми спустилися в тунель, яких у Парижі сотні на майдані Рошєро. Це один з тунелів, що приводить нас до найвигіднішого засобу міського сполучення — паризького метро (підземна залізниця).

Ви ходите на поверхні блискучих чистих асфальтових бруків Парижу й не маєте уявлення, що робиться під землею; тільки глухий гул, що долітає з-під землі, нагадує вам, що там клекоче життя.

Ми ввійшли у відчинені важкі, як у багатому склепі на цвинтарі, залізні ворота. В обличчя вдарило теплим, кислим повітрям многлюдної корчми. Коли німецький «унтергрунд» робить враження підземної дороги, то паризьке метро швидше нагадує великий, розкиданий під усім Парижем симпатичний льоховий шинок, грохи бруднуватий, з мокрою, але чистою з білих кахлів стелею, де завжди тепло й затишно.

Метро робить на вас вражіння, що ним користуються не тільки щоб переїхати з місця на місце, але немов би тут живуть постійно.

Величезна артерія гуде, клетотить і тільки на кілька годин, від 2-ої ночі до 6-ої ранку, стихає, щоб вранці ще з більшою силою загудіти.

Паризьке метро це цілий окремий підземний світ. Його сітка понована як тенета павука, що круглими петлями зав'язана по краях міста.

У тенетах цього великого тарантула Парижу щодня б'ється 1.700.000 живих людських істот.

У метро своя окрема людність, в неї свої звички, своя етика й своє політичне життя.

Сховані від сторонніх поліційних очей місця завжди стають трибуною тих, що не задоволені французьким режимом.

Блукаючи по довгих коридорах метро, ми розглядали рекламу дешевого краму (там автомобіль не рекламують). Ми знаходили чимало гострих епіграм на адресу уряду, Пуанкаре, буржуазії, урядовців і т. ін. Але часто серед цих написів, особливо на видноті, де проходять сотні тисяч людей, траплялись просто революційні відозви. На найвиднішому місці, такими великими літерами, що й мені, хоч французькою мовою я читаю складами, впало в очі: «Des soldats français, n'oubliez pas que vous avez une seule Patrie, que vous devez defendre—c'est la Russie ouvriere»*. На жаль тільки, солдати метрою їздять мало. Я сказав своєму попутникові, що добре було б згадати і пролетаря.

Метро зручне місце побачень і зустрічей. Є люди, що цілі довгі години просиджують на підземних станціях метро й провадять товариські розмови.

Ми, кружляючи кругом Парижа в вигідних м'яких вагонах (там можна їздити кругом), знайомились з життям у метро. Постійний пасажир у метро — робітник, низовий службовець, звичайний бідніший міщанин. Людина хоч скількинебудь заможна користується з таксі, вони які в Парижі дуже дешеві.

Коли на поверхні звичай трохи вільніші за інші місця Європи, то в метро вони зовсім вільні. Цьому допомагає абажурне світло метро. У метро заводять знайомство, освідчуються в коханні, тут і перші палкі обійми, одно слово, любовна весна молоді проходить у всіх на очах.

На щастя, там публіка не цікава.

Люди в такому стані бувають дуже неуважні. Часто забувають свої речі. Щонеділі великий додаток до бульварної газети публікує список загублених у метро речей. Аматори читати об'яви кажуть, що серед різних торбинок, парасольок, чималий відсоток посідають дамські підв'язки та панталони. Однак, не треба це приписувати відсутості моральности. Тут далеко більше важать соціальні причини. У Парижі не можна за кілька хвилин опинитись за містом, як це можна зробити в нас, подруге, за містом приватна власність, потрете, там, у Парижі, немає розкішно устат-

* Французькі солдати, не забувайте, що у вас є одна тільки батьківщина, яку ви повинні боронити — це робітнича Росія.

кованого саду культури й відпочинку, як це є в Москві і в Харкові, де можна культурно провести час, крім цього — у нас немає великої армії манекенш, що є в Парижі. А ця напівголодна армія дівчат (дістають вони в найкращих магазинах максимум 500 франків) є щось середнє, перехідне між офіційними проститутками й загалом, принаймні це є той загал, звідки переважно вони рекрутуються.

От усі ці, разом узяті, умови і спричиняються до тої обстанови, що характерна для паризького метро.

Але ми одійшли від основної теми — паризької ночі.

За кілька хвилин метро перенесло нас із Латинського кварталу на Монмартр. Для Парижу, як і для інших великих міст, характерно, що найбільша біда й злидні живуть тут же поряд, за рогом, з розкішню та багатством.

Монмартр — серце блатного Парижу, його центр. Вузькі, кручені, брудні вулички завжди темнуваті й єдине світло, що освітлює їх, падає від ліхтарів густо розташованих монмартрівських борделів та дешевих годинних готелів*.

В таких улличках Монмартру ви побачите навіть у найгіршу годину, як по завулках коло муру туляться, немов бездомні пси, трясучись від холоду й голоду, люди. Не те, що один-два, їх маса. Брудні, обірвані, напівголі, вже зовсім вгратили людське обличчя.

Не вірите?

В журналі «Die Woche» під заголовком «Обличчя Парижу» вміщено знятки таких картин. Це німці про Париж. Але це не значить, що в Німеччині немає таких картин. Хто стане про себе говорити погано. Наші безпритульні виглядають далеко не так жахливо, як паризькі бродяги. Мабуть тому, що молодість переносить все значно легше. У малих численних кублах завжди крики, шум, свєрка й бійка. Тут і «віщї форми» торгівлі живим товаром. В кублах тільки біржа, тут огляд і умова про діну. Далі поруч готелі й кімнати на години.

На Монмартрі швендяє маса мужчин, вештаючись вперед і назад, чогось шукають. Все це здебільшого чужинці, що мало орієнтуються в паризьких умовах. По рогах вулиць крутяться спеціальні суб'єкти, які набалакають таких речей, що на голову не налязять. Здебільшого, це безнадійні пияки, кокаїністи, справжні соціальні покидьки, що в надто важких умовах Парижу таким способом заробляють собі на кокаїн та горілку. Вам пропонують усе, до чого не спроможна додуматись навіть найрозбещеніша людська фантазія.

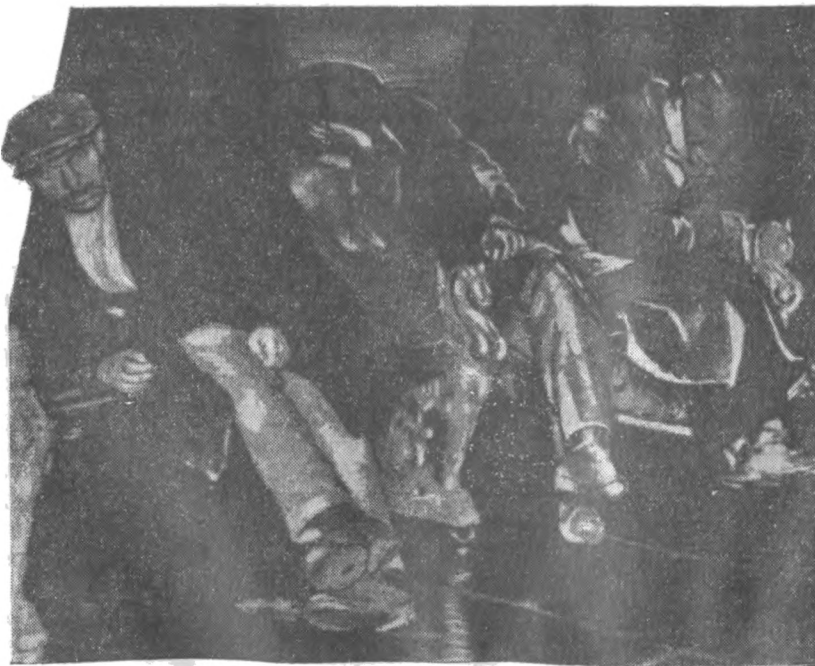
* Готель, де кімнати здаються мінімум на 1/2 години і максимум на ніч.

Щоб придати своїм балачкам більше перцю, тут же вас попереджають, що це суворо заборонено, що це переслідує поліція і т. п.

По вуличках крутиться маса повій. Це ті, що за допомогою рушника навчають чужинців 32 способам французької любови. Ці парочки підібрані так акуратно, що не будь вони в жіночій одежі, ви й насправді подумали б що це подружжя. На темних вуличках вони ще хоч трохи схожі на людські істоти, але досить їм показатись перед млином «Мулен Руж» (він там же на Монмартрі, до нього прилягають вулички з кублами), і ви жажнете вигляду цих істот.

Молоденькі дівчата, колись симпатичні обличчя, спотворені кокаїном, алкоголем і проституцією.

Це самі низи паризької проституції, бідно одягнені, часто досить обшарпані, діри в пальто ховає темрява. Повії здебільшого ховаються по цих вуличках і тільки коли вже сильно

Рівні перед законом французькі безробітні влаштували поцілю під мостом

дошкулить голод виходять на лави й під вітрини Мулен Руж, за що бувають гонимі і від поліції, і від вищої категорії повій, що обслуговують відвідувачів цієї «мистецької» естради.

Монмартрська проституція ще подібна до проституції інших капіталістичних столиць.

Інша зовсім картина, чисто паризька, призначена для вибранців, концентрована ще ближче до центру. Це славетне «кафе голий» коло Єлісейських полів. На вузькій, чистішій за монмартрівські, вулиці відчинені двері, зсередини на вулицю чути регіт, шум, стук склянок. Тільки важкі атласні порт'єри півколом закривають вхід.

Розкриваєте порт'єри й перед очима постає така картина: довга зала, по праву сторону шикарний буфет, уставлений різної форми й кольору пляшками, шикарною посудом й іншим потрібним для пиятики приладдям. За буфетом високий шинквас, з-за нього виглядає велика, напівсива, з обвислим старим обличчям голова, що сидить глибоко в тлустих плечах. Це хазяйка. Обабіч довгі ряди столиків, недопиті пляшки шампанського, іншого вина й великі кухлі пива. За столиками сидять парочки.

Яка краса! Який контраст! Мужчини в чорному, дами в світло-жовтому з синім відтінком (синій відтінок — результат холоду).

Костюм дам складається лише з шикарних паризьких черевичків. Парочки сидять тісно одна коло одної, п'ють шампанське, їдять фрукти, бісквіти. Чисто біблейська картина. Єва в паризьких черевичках, з веселим обличчям, сміється, жартує, однак, всі її дотепи крутяться коло далеко не райських речей. Адам тягнеться за плодами Єви, які вже перерізи і от-от зовсім звиснуть від надто великої ваги. А взагалі все чинно і благородно. Коли кілька Єв вільні, вони фокстротують тут же понад столиками.

Як тільки на порозі показується новий гість, пара десятків годин дівчат оточують новака колом і починають навипередки люб'язно приглядатись, демонструють все краще, чим володіють.

Ви немов опинились на майдані в майську ніч. Немов це не дійсність, а сон. Правда, русалки не з розпущеним волоссям як в «Майській ночі», вони акуратно підстрижені на паризький фасон; в одних шикарні черевички потрібні щоб кружляти, бо вони це роблять не на м'якій шовковій траві, а по старій, досить стоптаній підлозі, знак, що тут чимало буває відвідувачів.

Вони, побачивши остовпілих чужоземців, лізуть прямо, зазираючи в очі, і пробують майже на всіх розповсюджених європейських мовах нав'язати балачку.

Це тільки, так би мовити, пустити пилу в очі, блиснути вчестію, бо рідко яка з дих русалок знає щось більше, крім кількох дуже нескладних, як правило, безсоромних речень.

Коли ви вагаєтесь у виборі, то перша, на якій ви випадково зупинили більше, ніж на інших, ваш погляд, сама далі проявляє ініціативу.

Садовить вас на перше - ліпше вільне місце, починає вмовляти замовити, що вона любить. Мова йде про дороге (але погане) шампанське, про бісквіти, фрукти й інше. Ці русалки тільки тим і живуть — шампанським і бісквітами, та ще стосунами своїх любовників.

Коли ви оглянете цілі десятки «русалок», вас не можуть не зацікавити їхні компаньйони. Різноманітнішу публіку, як там, знайти мабуть важко. Там репрезентовані всі нації, всі раси, люди різних ступенів багатства, рангів, від кур'єра до президента. Поміж всіх мабуть чи не найбільше представників жовтої раси, що її косі очі особливо відрізняються від решти відвідувачів.

Русалки не тільки п'ють — вони до певного часу й розважають своїх гостей. Розваги там дуже різноманітні.

На той столик, де стоять вино й фрукти, гість кидає срібну п'ятифранкову монету (завбільшки з наш старий мідний п'ятак). «Русалка» сідає на стіл, «скромний» рух стегнами і в момент монета щезає в нетрах. За такими фокусами слідкує напружено вся зала, німфа зіскочила з столу, в залі регіт. На білім обрусі стола, де лежала монета, залишається тільки мокра пляма. Це найцензурніший фокус. Бувають і нецензурні. Після шампанського гості йдуть нагору, знайомитися з розкішно цього дому. Нагорі, в розкішно опоряджених кабінетах, весталки демонструють на собі, блискавично переодягаючись з жінок в мужчин і навпаки, всі, які є на світі, способи любови. Це сеанс. А після важкої праці обходять гостей і просять «пожертвуйте щонебудь скромним актрисам». Бо плату за сеанс з глядачів бере каса.

За окрему плату можете ознайомитися з іншими чудесами цієї славетної установи. Це світова аномалія. Немає такого пацієнта, що не знайшов би задоволення своєї ненормальної фантазії.

Залами, де відбуваються сеанси, керує страшна, як гоголівська відьма, баба. Бажань у старої ніяких, крім заробити кількадесят франків. У неї ключі від ящиків, де зберігаються речі, що за їх допомогою з будь-якої русалки за одну хвилину стара зробить справжнього гусара.

Вона трохи глуха і слухає гостя за допомогою трубки. Ця трубка утворює сувору клінічну обстанову. Все під владою цієї старої; вона як головний лікар цієї клініки і посвячує вас в її таємниці.

В одній із кімнат бліде світло. Це виняток, бо всюди тут світло хоч і абажурне, але сильне. Доглядачка робить жест і вказує на кімнату. Блакитна кімната від слабого світла стала майже чорною. На одній із середніх канапок лежить з закритими очима гола жінка. В пальцях рук, що складені на животі, стирчить свічка, точно так, як у мерців. Свічка кидає проміння, що на темноглубих стінах лягає довгими, рідкими й рухливими пасмами. Коло весталки, що симулювала смерть, нелюдським способом порався пристойно одягнений середнього віку джентелмен. Після такої картини мало в кого вистачить нервів дивитись далі. Це факт божевілля. Та разом і символ цієї установи. Це не еротика, не розклад моральний, від цього кубла дхне гниллю й смердючим трупом.

Таким гнилим трупом відгонить і від всього буржуазного суспільства. Такі установи, де вибранцям дозволяється буквально все, найкраще характеризують як глибоко воно загнило.

Щоб врятувати людство від гангрени цього, покидо живого, трупа потрібна негайна й найсуворіша ампутація.

Револуцію заховали до музеїв

Франція після Німеччини чи не єдина країна, де на широкий масштаб розгорнула роботу комуністична партія. Центральний орган компартії «Юманіте» є найкраща в Європі комуністична газета. Її вплив великий не тільки на організованих робітників, але навіть на чималу частину дрібної буржуазії.

Вплив компартії теж величезний, дарма, що числом партія, як для Франції, не така вже й велика. Зростанню партії не може не шкодити той режим, що його застосовують підприємці до комуністів. Робітників, які належать до комуністичної партії, завжди під тим чи іншим соусом викидається з роботи.

У Франції робітничій класі час від часу доводиться втримувати справжні бої. Боротись доводиться на два фронти: бити фашистів і битися з урядом. Коли бувають фашистські демонстрації, то в місті завжди справжнє бойовисько, робітники завжди встигають розмести невеличку демонстрацію фашистів раніше, ніж підоспіє на поміч поліція. Такі картини під час якої небудь демонстрації на день повторюються кілька разів. Врешті тільки під крильцем поліції є змога фашистам демонструвати. Зате проти робітничих демонстрацій завжди вирушають великі загони поліції й фашистські дружинники. Там, у Парижі, особливо суворо поліція карає учасників демонстрацій — не французів. Вони за участь у демонстрації зазнають негайного виселення за межі Франції.

Однак і по цей день велике лихо робітничого руху у Франції це все ж таки ці демократичні ілюзії. Правда, на ту хворобу хворіє тільки відстала частина робітництва. Ці ілюзії підсилюються різними способами й приводять до того, що часто на них витрачається дуже великий запас енергії, невдоволення, обурення, що нагромаджуються роками в робітничій клясі.

Так було минулого року у Франції під час виборів. Результатом колосального шелесту, знятого навколо виборів вийшло те, що голосів за компартію стало більше, а комуністичних послів, проведених до парламенту, стало менше проти попереднього склику.

Механіка буржуазних виборів така складна, що однакова кількість голосів, поданих за буржуазію, дасть їй удвоє більше послів у парламент, ніж кількість послів від пролетаріату.

Робітнича кляса в Парижі численна, Париж нині став центром багатьох галузей промисловости. Головна з них автомобільна. В ній працює близько 150.000 робітників.

Саме цю галузь цікаво було побачити.

Всім, хто пише про закордон, закидають, що вони мало приділяють уваги фабрикам, умовам роботи, робітникам, всьому тому, що нас найбільше може цікавити. Такі закиди справедливі, але товаришам цим неспромога зробити тут щонебудь, бо немає умов, які дали б змогу ознайомитися з тим усім докладно. Нам насилу вдалося побувати на заводах «Сітроєна» та кіно-апаратів «Дебрі».

Там, правда, мило приймають, але завжди показують не чорну стовбу, а найбільшу.

Ви приходите на завод. Маса корпусів — правда, впадає в очі зразковий порядок, на дворі не валяється стільки брухту й непотрібних часом речей, як у нас. Ведуть спочатку до канцелярії, тиснуть руки, навіть трохи запобігливо, ведуть у цехи теслярний, токарний, збірний. Вас вражає чистота, акуратне розміщення верстатів, чиста робота робітників, вас не може не вразити порядок, ідеальний порядок, в якому розкладений інструмент робітника. Далі конвеєрна система — і кінець оглядинам.

Вас провозають завжди двоє — інженер і ще хтось із адміністрації. Вас пильнують як свого ока. Трудно, навіть неможливо, говорити з робітниками. Поперше — при адміністрації ви нічого не довідаєтесь, подруге — в таких цехах працює переважно добре оплачувана робітнича верхівка. А поза заводом робітники розказували нам про страшну експлуатацію, жахливі умови роботи тощо на цьому таки заводі, але зрозуміло, що побачити це все вам не вдасться, вам не покажуть ливарного цеху, ковальського й інших, що є якраз тою другою стороною медалі, що її цікаво було б побачити й про неї говорити.

Там не так пускають, як у нас, коли привіздять представники західних робітників, то йдуть до цеху, скликають мітинг. Тому то інформація нашого товариша, що поїхав туди, про робітника, умови його роботи, фабричне життя виходить однобока, часом і неправдива, бо побачити й взяти умови майже неможливо. Особливо трудно збагнути ступінь експлуатації, бо вона там дуже різноманітна. Є робітники, що забезпечені прекрасно (цехверхівка), а над великою масою тяжить безробіття, локавт, злидні, заводський режим і, головне, заводська квартира, що є сильним знаряддям у руках заводської адміністрації. Там робітник найбільше нарікає на заводську квартиру, вона є причиною поганих умов праці, низької заробітної плати і держить його за певним виробництвом. Там кваліфікований робітник дуже постійний.

На заводі «Дебрі» ми зустрічали робітників, які (про такі речі можна й при директорові розпитувати) працюють з початку організації заводу, коли це ще був не завод, а маленька майстерня. Тепер розростається завод, будуються нові корпуси, прибувають нові кадри робітників, але старий кадр найменше революційний, бо найбільше забезпечений, він і творить офіційний настрій на заводі.

Коли по цих верхівках робітників судити про перспективи революції, вони були б досить сумні, але вони, на щастя, не відповідали б дійсності.

Революція розкидана насамперед по цехах, що їх нам не показують, по важких виробництвах, серед безробітних, а їх тепер у Франції чимало (до 1926 року Франція не знала безробіття).

Найкраще відчувається революційна ситуація, коли ви побачите як тисячна маса, зупинивши абсолютно вуличний рух, йде з червоним прапором. Тоді знову Париж набирає свого старо-революційного обличчя. Встають старі тіні. Воскресають в пам'яті минулі дні. Здається, що знову ця маса веде на гільйотину своїх катів. От майдан Конкордія. На цьому найкращому майдані, на місці, де зараз стоїтьobelіск, вивезений Наполеоном з Єгипту, стояв колись високий поміст, високо, як теперobelіск, стирчали стовпи гільйотини. На помості гільйотини кілька чоловіка. Важкий ніж упав, відділивши голову від тулуба. Як лантух з борошном, лежало на лаві тіло Людовика XVI, а голову, тримаючи за красиву перуку, один із республіканців показував гвардії, що тісно оточила гільйотину. Це діялось колись давно, 1793 р. За що ж тепер повсталий Париж подержить лису голову Пуанкаре?

Тут до 1789 року поблизу була Bastілія, що її начисто змів повсталий Париж. На цьому місці, де стояла Bastілія, щороку 14 липня, здебільшого паризький плебс (хатні робітниця, мане-

Святкування дня 14 липня в Парижі

кенші, продавниці й інші категорії, менше свідомий індустріальний пролетаріят) святкують день руйнування Бастилії.

У цей час буржуазія вже на курортах і демократичному Парижеві дозволяється пригадати минуле, але це свято зведлося до звичайного карнавалу — танці, шум, гам, релі, забави. Чи так мало б виглядати свято руйнування Бастилії?

Далеко більше наганяє страху буржуазії спокійна, понура демонстрація сучасних яacobинців (пролетарів), ніж цей галасливий натовп паризького болота.

Вся решта слідів революції глибоко захована до музеїв. Коли буржуазія й витягає дещо на світ, то тільки те, що стосується до буржуазної революції.

Французька буржуазія шанує тільки традиції Великої революції. Цю революцію вона показує, оспівує, зберігає її пам'ятки.

У всесвітній бібліотечі організована виставка французької революції. Виставка справді варта уваги. Тут зібрано все, чим жила велика епоха: листи Жан-Жак Руссо, листівки, декрети, листування державних діячів, альманахи, преса, щоденники, гравюри, картини, карикатури, сатира, моди, смаки — буквально все, в чім тільки проявлялося тогочасне життя.

Коли ви оглядаєте так повно, так пильно зібрані експонати,

аж до молитовників, якими тоді користувалися парижанки, перед вашими очима встає ціла епоха.

Ви не можете спокійно дивитися на товсту мідну дошку, погнуту й пробиту в кількох місцях (живі сліди боротьби). Це красиво зроблена гравюра. На лівій стороні красива жінка, на руках розірвані кайдани, на другій — посередині око «боже» кидає промінь на права людини й громадянина, дрібними літерами викарбувані на міді.

Глибоко зворушує картина — убивство Марата. Марат хворів на коросту й часто сидів у ванні, у ванні він читав коректу й працював.

Марат у ванні, в руках лист паперу, гусяче перо, а з малої рани від вузького стилета Шарлоти Корде струйкою збігає кров. У Марата лагідне замріяне обличчя, тільки червона вода нагадує, що людину вбито. Картина справляє гнітюче враження.

Далі йде термідор. Знаменита картина — арешт Робесп'єра. Величезна, розкішно зроблена гравюра — «Кара 11 депутатів Жиронди», відома сатира «La Hausse», як реагують на термідор спекулянти, біржовики і взагалі обиватель. Досить глянути на карикатури, талановито зроблені, на вдоволену купк спекулянтів, що лукаво посміхаються, на безногого гвардійця осторонь, і перед вами зразу ж оживає цілий великий шматок історії.

Кінчається виставка листами, наказами і портретом Наполеона.

Так повно представлена виставка Французької революції. На жаль, все кінчається Наполеоном, ніби у Франції не було більше революцій. Решта слідів їх глибоко захована. Через комуни, як через монмартрський цвинтар перекинуто великий міст, по ньому буржуазія покищо ходить спокійно.

Про героїчний час, великі перемоги й поразки залишилася тільки одна жива пам'ятка Пер Лашез (стіна комунарів), одинока пам'ятка вини доступна широкій масі.

По Проспекту Республіки доїжджаєте до славетного паризького цвинтаря Пер Лашез. Коли ви пройдете колосальні, характерні для цвинтаря ворота, перед вашими очима цілі гори художнього каміння. Тут маса красивих пам'ятників, розкішних мавзолеїв. Це своєрідне місто не менш цікаве, ніж місто живих, що залишилось за вами.

Побіжно розглядаючи ці, чудової роботи, статуї, погруддя або цілі мармурові постаті, ми біля жадного не зупиняємося, поспішаємо все далі од центру. Але до мети дістатись трудно. Цвинтар, що займає кілька кілометрів, порізаний на маленькі квар-

тали, вузенькі вулички, наче місто мертвих, і в ньому, не так легко орієнтуватись.

На головній вулиці цвинтаря ліниво шведяв ажан (поліцай). Що тут робити поліції в місті мертвих? Хоч ми й відчували, що блукаємо, але не вистачило сміливості у поліцая спитати про стіну комунарів. Ми блукали по цвинтарю, удаючи, що прийшли сюди на прогулянку. Було 15 лютого, дерева вже вбиралися бруньками, а гнітючу тишу великого цвинтаря раз-у-раз порушував, заховавшись десь у гілках, соловейко. Поки близько нас крутився ажан, ми придивлялися до чудових мавзолеїв різних розмірів і різних стилів, що справляли враження мініатюрних опрічних будинків, подібних до тих, що на Єлісейських полях.

Вештаючись по алеях і втративши надію знайти стіну, ми зустріли сторожа, який прибирав чийсь могилку. Він нас охоче вивів до центрального місця і розказав як дістатись до стіни комунарів.

Із сторони Бастілії, в найглухішому куті цвинтаря, де рідко порозкидані могили, без багатих мавзолеїв, без погрудь, тільки написи на досить незграбних камінних стовбурах говорять, що тут здебільшого лежать вожді паризького робітництва. Звичайна з сірого каменю огорожа цвинтаря і є стіна комунарів.

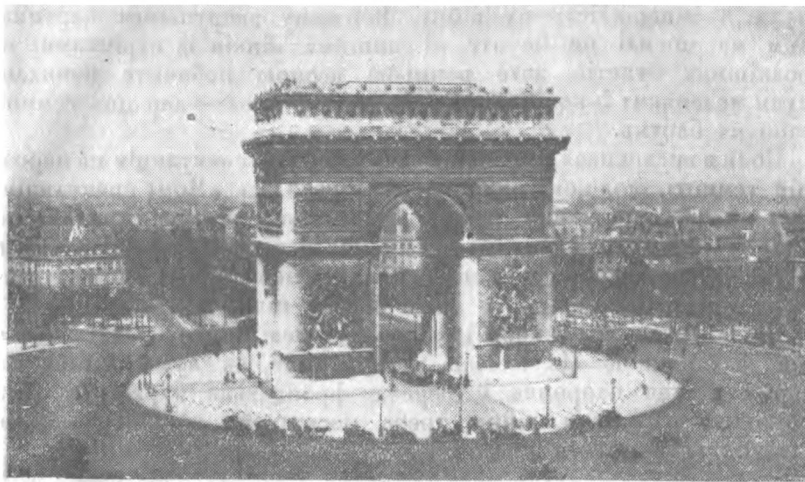
Ні великих з написами плит, ні синього полум'я тут немає. Камінна огорожа цвинтаря, як решето, густо пошпотиркана кулями. Вона й досі зберегла сліди звірячої розправи. Тільки численна кількість скромних вінків, знищених довгим часом та ще не встиглих почорвіти свіжих квітів є німі свідки того, що до стіни комунарів лине пролетаріат всього світу. Написи на вінках, покладених на могилу комунарів, це цілі відозви, що запаляють до нової боротьби.

Тут, під цією сірою стіною, в найглухішому кутку цвинтаря була розстріляна Паризька Комуна.

Символ війни

На майдані Зорі пишається велічна, колосальних розмірів тріумфальна арка. Це прикраса Парижу. Мала арка відійшла в забуття й засгавлена будинками, на неї ніхто не зверне уваги. За те ця!.. Стіни прикрашені музами, героями.

Призначення тріумфальної арки нагадувати кожному дрібному й великому, старому й малому буржуа про величність Франції. Чудова вулиця Єлісейських полів закінчується цією аркою. Боюсь, що слово арка не дає уявлення про неї — це будівля завбільшки з десятиповерховий дім, а з її даху водночас сотні дивляться на панораму Парижу.

Тріюмфальні ворота в Парижі, що під ними міститься могила невідомого солдата

Під тою величавою брамою могила невідомого солдата. Це блюзнірська реліквія — синонім війни й безкрає знущення над темною масою, яке культивує «гуманітарна» французька буржуазія.

Згадую про це тому, що у нас ця могила відома (було колись в газетах), що хтось (розуміється, обвинувачували комуністів) учинив блюзнірство, погасив вічний вогонь. Архієпископ висвячував споганене місце при самому Пуанкаре й цілому урядові. Я зацікавився могилою. Мідна велика плита має ніби визначити могилу. В одну кінці плити ямка, з неї вибухає синє полум'я.

Балачки, що вогонь можна погасити, брехня. Могила так «популярна» серед робітничої людности, що коли б цей «божий» вогонь на підтримувався постійною газовою трубою паризької централі, то йому б ніколи не горіти.

Могилі невідомого солдата надають стільки уваги, що про неї часто згадує преса. Одного разу навіть знялася була полеміка і знайшовся такий сміливець, що запевняв, ніби цей невідомий солдат не француз, а німець.

Однак, йому мало вдалося підірвати увагу до могили, яку підігріває буржуазна преса.

Ця могила є злочинство й спекуляція на почуттях темної маси. Коли б ви не йшли повз могилу, завжди бачите купу старих бабунь, які ллють сльозу по синах або внуках, що заги-

нули в імперіялістичну війну. Воїстину зворушлива картина. Там на могили не бачите ні пишних вінків із стрічками, ні розкішних букетів, зате ранньою весною побачите накидані купи маленьких 5-копійчаних букетиків фіялок — дар цих темних забитих бабунь.

Коли я висловився, що подібна могила — це спекуляція на народній темноті, моя компаньйонка аж образилась: «Чому спекуляція? Вам відомо, що майже кожна французька родина стратила по одному своєму членові, от безліч цих матерів і приходять сюди, думаючи, що може це їх син (могила ж невідомого). Нащо відбирати віру в людей, що їм може більше нічим жити?».

Після таких роз'яснень ідея могили невідомого солдата стала ще жадливішою. Ця могила не що інше, як культ війни. Не дарма її так охороняє й береже французька буржуазія. Для боротьби з культом війни треба насамперед погасити вогонь і зруйнувати могилу невідомого солдата.

Париж—Версаль

Париж — Версаль, ці два міста відомі всьому світові; революційний Париж і контрреволюційний Версаль.

Пишучи про Париж, хочеться сказати і про колишнє контрреволюційне й сучасне мілітаристичне гніздо — старий Версаль.

Версаль — це російське Царське село, німецький Потсдам, словом, це була резиденція французьких королів, колись тільки славнозвісний замок, нині 70-тисячне місто.

Бути в Парижі й не бути в Версалі все рівно як кажуть — бути в Римі й не бачити папи римського.

Париж — столиця французької республіки, а Версаль був, і досі зберігся, як столиця монархічної Франції, резиденція її королів.

Сполучається Париж із Версалем залізницею й трамваєм.

З розкішного Двірця інвалідів комфортабельні вагони електричного поїзда дуже швидко викинуть вас з-під землі за місто. Проїхавши чудові садки, городи, молодий гай, ви через 40—50 хвилин опинитесь на розкішному вокзалі Версалю.

Місто якесь особливе, зовсім не подібне до сучасних.

За 100 кроків від вокзалу стоїть новий готель, одинока сучасна будівля, коло нього скверик, в стіні фреска й пам'ятний напис спасителю батьківщини Тьєру. Далі великий порожній майдан, такий великий, що на ньому можна розгашувати табором цілу дивізію. Він голий, досить брудний, з поганим бруком, немов звідси дійсно тількищо знялася армія, що стояла тут біваком.

Рівні широкі вулиці, низенькі одноповерхові будинки нагадували б вам Полтаву, коли б не великі вітрини.

Зате по другий бік перед майданом колосальна з литого заліза брама, висока чорна огорожа вся в гербах і коронах. За огорожею красуються колосальні будівлі XVII віку; їх вікна понуро довгими чорними нішами дивляться на майдан. Це й є замок Версаль.

Його історія, як і всіх таких замків — однакова — був мисливський павільйон, стало село. Далі переходило з рук до рук, аж поки під кінець не опинилося в руках Людовика XIII, що почав будувати замок.

Продовжував будівлю Людовик XIV, що йому набридла паризька чернь і він хотів свій уряд (чи двір) перенести до Версаю. Будівництво було таких розмірів, що в ньому брало участь 30.000 людей і 6.000 коней.

Розміри замків, хоч трохи можна буде уявити, коли сказати, що в кращі часи гучного життя Людовика XIV в стайнях замку було 2.500 коней. Людовик XIV хотів сконцентрувати не тільки своє, але й життя всієї країни в одному Версальському замку.

У Версалі був найславнозвісніший музей. Тут кілька внутрішніх церков, чудово оздоблених, з знаменитими органами, картинами, різьбленими олтарями і т. ін.

Версаль — це була в мініатюрі ціла Франція.

У замку сотні кімнат і розміри їх дорівнюють залам. Низка галерій — скульптурна, картинна, зеркальна, між ними є галерії 72 метри завдовжки, 10 метрів завширшки й 13 заввишки.

У замку була внутрішня опера, сенат і безліч інших приміщень.

Версаль колись завдавав тон на цілу Європу. Двори численних тодішніх європейських королів, герцогів, значних магнатів брали за зразок все, що мав Версаль.

Щоб мати уяву про дійсну королівську розкіш, треба бачити Версаль. Там ці паразити зуміли обезсмертити себе в творах кращих мистців свого часу. Опоряджено палац з таким смаком і красою, що палаци наших царів — це бліда й мізерна копія версальської розкоші. Величезний розкішний парк, прибраний вазами, статуями, групами роботи найкращих майстрів свого часу.

Між замком і парком розташовані славнозвісні фонтани. Версальські фонтани нічого спільного не мають з тими, що ви їх бачите по садах.

У великих басейнах розміщена в різних положеннях маса труб, вони, ніби грандіозні удави, які через відкритий рот випускають з колосальною силою великі струмені води.

Сильний струмінь наче розплесканий, така маса розплесканих струменів між замком і парком утворюють заслону. Через серпанок води парк оживає, наче стають живими групи, статуї. Немов ви бачите казкове життя, воно по ту сторону замка стає нереальним. Коли ж ви дивитесь через фонтани з парку на замок, то він стає недосяжний, наче заворожений.

Крім цієї розкоші, Версаль зберігає багато дорогих для нас слідів історії. Тільки блукаючи по апартаментах Версалу, ви натикаєтесь на пам'ятки, з яких видно, як монархічний Версаль боровся проти революційного Парижу. От ми згадували, що Бастілія була зруйнована, а в цьому Версалі находимо збережений камінь з фундаменту Бастілії, його тут переховували монархісти, в надії на майбутню реставрацію. В одній з галерій замку тримали полонених комунарів, участь їх була та ж, що і на цвинтарі «Пер Лашез».

В одній із зал 1871 р. засідав військовий суд, що ухвалював присуди комунарам.

В залі сенату засідав національний уряд. Тут Тьєр і маршал Мак Магон обдумували пляни проти революційного Парижу. Тут у Версалі квартирували 1815 р. цілих 6 місяців об'єднані армії, які ліквідували Наполеона. Багато, багато ще бачив Версаль і, нарешті, тут переможна Антанта перекроїла карту Європи.

Тепер Версаль збіднів, всередині ще тримаються глянсець і позолота, бронза, але зовнішній його вигляд доволі пошарпаний. Розкішні фонтани з економії б'ють тільки по декадах. Кажуть, що якийсь американський дядюшка подарував 40.000.000 франків на ремонт Версалу. Може це базарні чутки, але факт, що Америка дуже цікавиться Францією.

Ми вже згадували, що теперішній Версаль — це суцільна касарня. Всі будівлі, що прилягають до замку і що, очевидно, були колись апартаментами двірської прислуги, а цих будівель там до гibelі, тепер зайняті військом.

Та й з морального погляду виховувати армію в тихому, з такою багатою монархічною історією, міщанському Версалі куди надійніше, ніж у революційному пролетарському Парижі.

У Франції є чимало феодальних пам'яток, що варті уваги. За 20 — 25 кілометрів від Парижу є замок «Шантільї», побудований у XIII віці. Він так чудово зберігся, що справляє враження зовсім нового. Це справжня середньовічна будівля з тих, про які нам доводилося читати тільки у старих романах. Замок оточений кругом водою з двома зовнішніми (при в'їзді у двір) і внутрішніми (в'їзд до самого замку) висними мостами. Підземні коридори його можуть бути в момент залиті водою.

Коли ви дивитесь на маленькі за ґратами вікна, які на півметра від води в льохах замку, вам спину холодом обсіпає.

Коло замку колосальний парк, грандіозні басейни з чорними лебедями, фонтани, статуї та колосальні старовинні стаїні. Все це німі свідки того, як жили колись господарі цих замків.

Коло таких старовинних пам'яток в неділю сотні—тисячі авт. Це парижани виїхали з душного міста милуватись пам'ятками своєї історії. Вони відпочивають в тінях дерев старого середньовічного парку.

А подивившись на такі старовинні палаци й замки, що чудово збереглися, і думаєш—скільки б тут можна було санаторій, будинків відпочинку організувати для дітей робітників, хворих на сухоти. А з Версаю чудовий би будинок відпочинку для незаможного селянства виїшов, там стільки місця, що кожний би десятий незможник попав. І розвалившись у м'якій гойдалці, говорив би як наші незможники у колишній царській Лівадії говорять: «Єдрі їх (царів) качалку, не догано колись сукини діти жили».

Українська еміграція в Паризі

Париж завжди був місцем, де знаходила собі місце всяка еміґрація. Там творилася марксистська доктрина. Там писався комуністичний маніфест. Там була школа російських більшовиків, там збирались краді з російських еміґрантів, що опинились через діяльність царської охоранки за межами своєї країни.

Так було до 1917 року. Революція дуже змінила ситуацію. Паризька еміґрація дуже оновила. Оновила і збільшилась вона, головним чином, контрреволюційними правими елементами—монархістами, меншовиками, есерами, анархістами. І, як видно, живуть досить мирно й дружньо, особливо коли виступають проти нас.

Еміґрація пройшла великий мінливий шлях. Одна частина еміґрантів визнала свої помилки й повернулася на працю до Радянського Союзу. Друга—це біржа, спекулянти, які уміли робити гроші, експлуатуючи чужу працю. Маючи деякі збереження, і там вглялися до того ж. Хто з них менший калібром—повідкивали шинки з кавказькими танцями, російськими балалайками й піснями. Але велика маса бідніших, що потрапили туди помилково і не могли улаштуватися, нездатні спекулювати, не мала за що відкивати їдальні, та маса перебивається з дня на день випадковими заробітками й голодує.

Багато з тої категорії це просто вантаж, очевидно засуджений на загибель.

Активна політика Бурцевих, Мілюкових (менше Керенських, того майже не чути) і там в Парижі тримається на ділових (тобто, що мають своє діло) людях, та на інтригах проти нас буржуазних урядів.

Але серед тих, що помилково потрапили в еміграцію, є ще певна здорова частина, яка опинилася на тім боці барикад—це недобитки різних армій, прості солдати.

Ця частина тепер примикає до робітників емігрантів (довожених) та, щоб заслужити довір'я радвлadı, взялись до роботи серед своїх товаришів.

У такому стані й українська еміграція. Відтінки ще різноманітніші: гетьманці, петлюрівці, петрушевичівці, прихильники співробітництва з Польщею і, зрештою радянці, до яких залічує себе й В. Винниченко. Без перебільшення можна сказати, що найсильніші радянці; вони організовані в товариство «СУГУФ», що за останній час розгорнуло досить активну роботу. Товариство має по великих містах Франції свої філії, книгозбірні, читають доповіді, реферати, мають свої драматичні і співочі гуртки (українці всюди з пісні починають) і т. п.

Робота СУГУФ'у завела різке розмежування в емігрантські кола і тепер українська еміграція утворює тільки два табори—ворожий радвлadı—гетьмано-петлюрівський й СУГУФ, що стоїть на радянській платформі.

Гетьмано-петлюрівські ватажки також стараються організувати еміграцію. Вони заклали «громаду», галичани організують «Прогресиві». Є й такі «ширі» українські патріоти, які стараються загнати несвідомих галицьких овечок (здебільшого з сезонних робітників) до польської організації ім. Пілсудського. Але це все лише ширма, вивіска, щоб пустити порох в очі, більше для чужоземців, які субсидують ці організації.

СУГУФ видає газету «Українські Вісті», яка зуміла навколо себе об'єднати краще, що було в українській еміграції. Газета має вплив на українську еміграцію далеко поза межами Франції. Доказом цього впливу є хоч би той факт, що найзліші колись вороги радвлadı, як дружина нині непомітного Нестора, колись батька Махна, тепер активний член СУГУФ'у.

Газета, крім загального радянофільського значення, проводить велику роботу серед сезонних робітників галичан у Франції, які після заробітків повертаються до себе у Галичину вже з розумінням класової боротьби, соціалізму і т. п. речей, про які в Польщі говорити, а тим більше писати заборонено.

Великою подією в паризькій радянській колонії було приведення українських філімів.

На демонстрування фільму «Тарас Трясило» зійшлося до 200 чоловіка. Крім нашої радянської колонії було чимало французів, були деякі французькі журналісти, члени СУГУФ'у й багато інших.

Для української радянської колонії це було справжнім святом, бо Радянська Україна вперше привозила до Парижу свої мистецькі твори. І хоч українська радянська кінематографія налічує менше як десяток років, родившись разом з революцією, вона за короткий час досягла таких успіхів, що несподівано вразила навіть французів.

Вперше після громадського перегляду, надто перегляду «Звенигори» в Парижі серйозно заговорили про досягнення й великий культурний зріст Радянської України.

До того в Парижі такі курйози, що радянців не вважали за українців — там є гетьманці, петлюрівці — так ті українці, але радянці ні. Слово Україна зв'язується з ліквідованим на паризькому бруді отаманом, ще в деякій мірі зі Скоропадським, але з Радянським Союзом слово Україна аж ніяк не відміняється. І це не тільки у Франції.

А тимчасом Україна культурно зросла, українська культура, завдяки Жовтневій революції, вийшла за межі провінціальних рамців і її треба поруч з іншими культурами Радянського Союзу показати й популяризувати. Наших письменників тягне закордон, як колись при Івані Грозному тягнуло російську інтелігенцію. А вони, попадаючи туди, з німими язиками, з обмеженою кішенею, блукають часто без толку й користи.

Попавши закордон, вони гостро відчують неадаптованості нашої неорганізованості. Їх нікому прийняти, нікому направити на добрі зв'язки з кращою частиною європейської пролетарської літератури. Нікому подбати про те, щоб кращі речі наших сучасних пролетарських письменників були видані хоч би одною, двома європейськими мовами.

А такі, може з погляду великих масштабів дрібнички, часто утворюють негарні, шкідливі настрої, дають привід багатьом газетам і досі писати, що Україну видумали німці, а українській контрреволюції писати про нерівноправність української республіки.

З м і с т

Польща	5
Німеччина	15
З Берліну до Чехо-Словаччини	56
Австрія	85
Італія	110
Італійська й французька Рів'єра	129
Франція	156

УКРКНИГОЦЕНТР Д В О У

По всіх більших містах України
Укркнигоцентр ДВОУ має філії,
книгарні та кіоски, де можна
придбати книжки з усіх галу-
зів знання та мистецтва видаць
ДВОУ та всіх видавництв СРСР.

Звертайтеся на адреси:

Х А Р К І В,
вул. Першого Травня, 17.
Київ, вул. Воровського, 29.
ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ,
проспект Карла Маркса, 49.
Одеса, вул. Лясаля, 33.

**Поштов. відділ Укр-
книгоцентру Д В О У**

